

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ MİMARLIK FAKÜLTESİ

Bitlis İİ Merkezinde Tarihi Eski Yapılar

Beyhan Akalın

Yüksek Lisans Tezi

YILDIZ ÜNİVERSİTESİ
KÜTÜPHANESİ

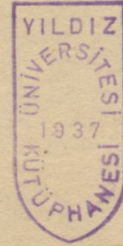
Kayıt numarası: 43734

Demirbaş numarası: 41862

Kot numarası: R 151
74

Ek: Foto.67

MÜHÜR

YILDIZ ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ

RÖLÖVE RESTORASYON
ANABİLİM DALI
LİSANSÜSTÜ BİTİRME TEZİ

xcomp.

BİTLİS İL MERKEZİNDEKİ
TARİHİ DİNİ YAPILAR

Mimar Beyhan Akalın

İstanbul - 1983

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sayfa

ÖNSÖZ

1. GİRİŞ	1
2. COĞRAFİ DURUMU	2
2.1. YERİ VE SINIRLARI	2
2.2. ÖNEMİ	2
2.3. TOPOĞRAFİK DURUMU	5
2.4. JEOLojİK YAPISI	6
2.5. AKARSULAR VE GÖLLER	6
2.6. İKLİMİ	7
2.7. BİTKİ ÖRTÜSÜ	8
2.8. ULAŞIM	9
3. TARİHSEL GELİŞİMİ	11
4. EKONOMİK DURUMU	16
4.1. NÜFUS GELİŞİMİ	16
4.2. TİCARET VE ENDÜSTRİ	17
4.3. TARIM	19
4.4. HAYVANCILIK	19
4.5. MADENLERİ	20
5. TARİHİ YAPILARIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ	21
5.1. YAPI MALZEMELERİ	21
5.2. YÖRESEL YAPI SİSTEMLERİ	22
5.3. MİMARİ UNSURLAR	24
5.4. BİTLİS MAHALLİ DİLİNDE KONUŞULAN MİMARİ SÖZCÜKLER	25
6. TARİHİ DİNİ YAPILAR	28
6.1. CAMİLER	28
6.2. MEDRESELER	53
6.3. TEKKE YA DA ZAVİYE TÜRÜNDEN YAPILAR	62
6.4. TÜRBELER	64

7. TARİHİ DİNİ YAPILARIN, YAPI TÜRLERİNE GÖRE TİPOLOJİK SIRALAMASI	80
7.1. CAMİLERİN TİPOLOJİK SIRALAMASI	80
7.1.1. ENİNE DİKDÖRTGEN PLANLI CAMİLER	80
7.1.2. BOYUNA DİKDÖRTGEN PLANLI CAMİLER	81
7.1.3. KARE PLANLI CAMİLER	81
7.2. MEDRESELERİN TİPOLOJİK SIRALAMASI	82
7.2.1. KAPALI ORTA AVLULU MEDRESELER	82
7.2.2. AÇIK ORTA AVLULU MEDRESELER	82
7.2.3. L PLANLI MEDRESELER	82
7.3. TÜRBELERİN TİPOLOJİK SIRALAMASI	83
7.3.1. KÜBİK GÖVDE ÜZERİNDE ÇOK KENARLI PRİZMA ŞEKLİNDE TANBUR VE SİVRİ KÜLAHLI OLANLAR	83
7.3.2. ÇOK KENARLI PRİZMA ŞEKLİNDE GÖVDESİ OLANLAR	83
8. TARİHİ YAPILARDA SÜSLEME ÖZELLİKLERİ	84
8.1. YAPILARDA CEPHE DÜZENİ	84
8.2. İÇ MEKANLARDA SÜSLEME	85
9. SONUÇ VE ÖNERİLER	86
10. BİBLİYOGRAFYA	92
FOTOĞRAFLAR	95

ÖNSÖZ

Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Rölöve-Restorasyon Kürsüsü lisansüstü bitirme tezi olarak "BİTLİS İL MERKEZİNDEKİ TARİHİ DİNİ YAPILAR" adı altında hazırlanan bu çalışma Bitlis ilindeki bu değerli anıtların yaşatılması için sağlıklı koruma tedbirleri alınmasına katkıda bulunmayı da amaçlamaktadır.

18 Ağustos-3 Eylül 1982 tarihleri arasında kürsümüzün Bitlis iline düzenlediği araştırma gezisi sırasında il merkezinde yaptığımız tesbit-tescil çalışmaları değerlendirilerek ilk çalışmaları hazırlamış bulunmaktayız. Bu gezimiz sırasında bizi misafir eden Bitlis Valisi Sayın YILMAZ ERGUN'a ve yardımcıları ile yurdumuzun bu güzel şehrini görmemizi sağlayan Bitlis'in tanınmış iş adamlarından Sayın CAHİT DODANLI'ya burada kürsümüz adına teşekkürü bir borç bilirim.

Yukarda anlatılan amaçlar doğrultusunda hazırlamış bulunduğumuz bu çalışmanın yürütülmesinde önerileriyle bana yardımcı olan sayın hocalarım Prof.Turgut ÖVÜNÇ ve Y.Mimar Arkeolog Lemi MEREY'e de teşekkür ederim.

Mimar Beyhan AKALIN

24 Temmuz 1983

I. GİRİŞ

Belli bir süre önce herhangi bir resmine bakmakla bile yapılarının mimarileri, sokaklarının karakteristik görünüşleriyle tanıyabildiğimiz Anadolu kentlerini artık tanıyamaz hale gelmemiz çok üzücüdür.

Bu durumdan en fazla etkilenen de tarihi çevre ve kentlerin simgesi haline gelen yapı gelenekleri oluyor.

Keskin inişli yamaçlar üzerine, yöreye özgü mimari geleneklerle yapılmış taş yapılarıyla Bitlis'in Anadolu kentleri içinde bu açıdan bakıldığında değişik bir yeri vardır. Bütünlüğü korunabilmiş tarihi çevresi içindeki anıtlarının da Türk mimarisinde ayrı bir yeri ve önemi bulunmaktadır.

Bu çalışmada Bitlis il merkezinde bulunan Dini Tarihi yapılar, yapı türlerine göre tanıtılmaktadırlar. Bunlar CAMİLER, MEDRESELER, TEKKE ya da ZAVİYE TÜRÜNDEN YAPILAR, TÜRBELER diye gruplara ayrılmışlardır. Yapılar tek tek tanıtılırken serbest bir anlatım tercih edilmiştir. Bitlis'in tarihi eserleri kendine özgü bir mimariyle oluşturulmuşlardır. Yapı malzemeleri, mimaride yapı teknolojisi de bu kapsamda tanıtılmıştır. Ayrıca Bitlis'in il merkezindeki bu Tarihi Dini eserler yapı türlerine göre tipolojik bir sıralamaya da tabi tutulmuşlardır.

Bitlis il merkezindeki tarihi dini eserler korunması, yaşatılması gerekli önemli yapılardır.

2. COĞRAFİ DURUMU

2.1. YERİ VE SINIRLARI

Bitlis Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesinde, Yukarı Fırat ve Yukarı Murat bölümleri üzerinde yer alır. İl sınırları içinde dağlar çok yer tutar, yükseklikleri genellikle 2000 m'yi aşar. Coğrafi mevkii 38°20' kuzey yarım küre enlemlerinde ve 42°5' doğu boylamlarındadır. Merkez ilçe yüzölçümü 1631 km²'dir. Bütün ilin yüzölçümü ise 8587 km²'dir¹.

Bitlis Van gölünü çevreleyen iki ilimizden biridir. Kuzeyinde Ağrı ili, kuzey batısında Muş, güneyinde Siirt, doğusunda Van gölü ve ili bulunmaktadır².

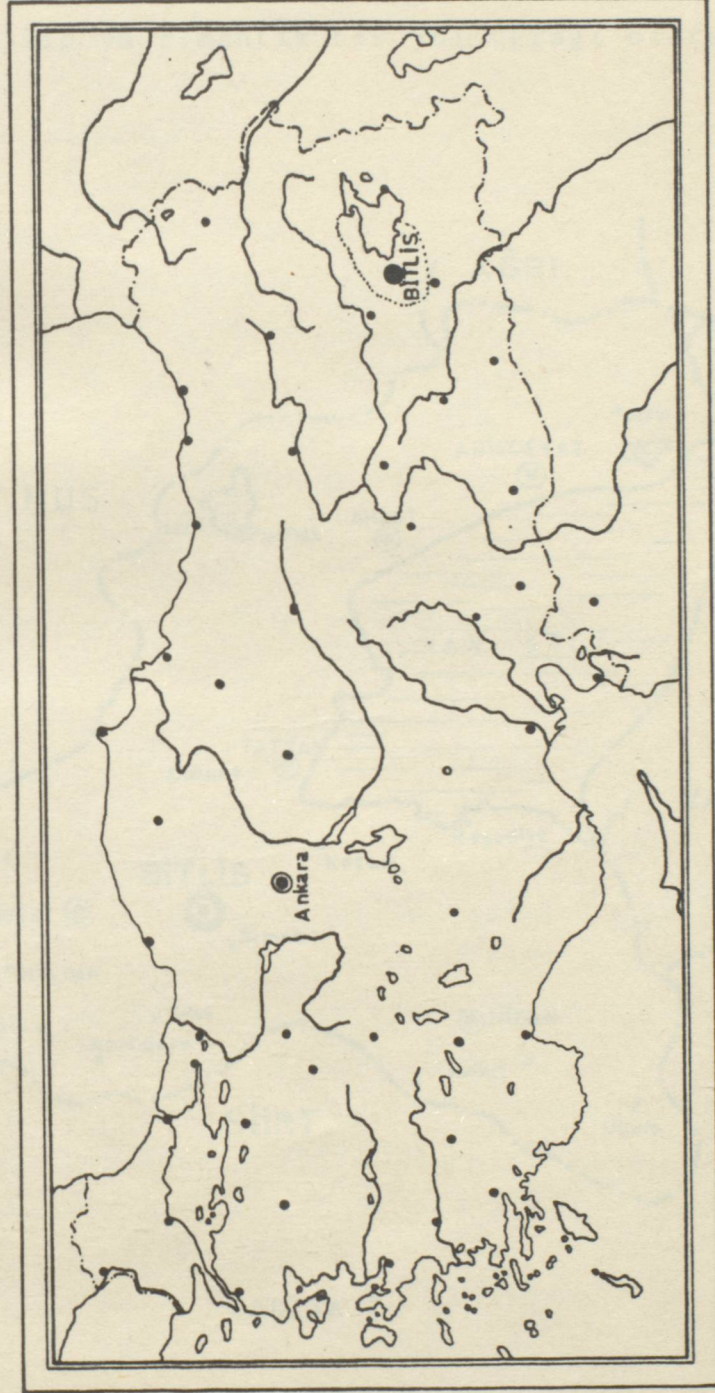
2.2. ÖNEMİ

Doğu Anadolu'nun bu orta büyüklükteki şehri Doğu Toros yüksek sıradağlarının başlıca geçit yerlerinden biri olan Bitlis vadisinin iki yakasında kurulmuştur. Bu bakımdan Diyarbakır çevresi ile Güneydoğu Anadoluyu, Van gölü çevresi ve Aras ırmağı boyuna bağlayan yolların geçebileceği önemli bir uğrak yerindedir³.

1., Meydan Larousse, C.2, s.414.

2., Köy Envanter Etütlerine Göre Bitlis, s.87.

3., Türk Ansiklopedisi, C.2, s.14.

HARİTA 1
TÜRKİYE HARİTASINDA BİTLİS'İN
YERİ

Bitlis eskiden beri seyyahların hayranlığını uyandırmış, sularının bolluğu ve iyiliği, görünüşünün güzelliği uzun uzun övülmüştür. Kotschy (1859) şehri "muhteşem Bitlis" diye vassıflandırmış, cazip ve romantik bir yol uğrağı olarak göstermiştir⁴.

HARİTA 2

4., İslam Ansiklopedisi, C.2, s.661.

2.III. TOPOĞRAFİK DURUMU

Bitlis ili Doğu Anadolu'nun en dağlık kısımlarından birini teşkil eder. İl içinde geniş yer kaplayan dağlar, Doğu Toros Dağlarının çeşitli sıralarından meydana gelmiştir. Bu dağların çoğu eski volkanlardır. Tepeleri karlı, yalçın ve genellikle çıplaktırlar. Geniş yayla çöküntülerinde "krater" gölleri vardır. Dağ sıraları Van gölü kıyılarından başlar ve birden yükselir. Bu dağların güney-batısında Bitlis dağları (Kavuşşahap Dağı: 3560 m, Arnas Dağı: 3550 m, Müküs Dağı: 3450 m) uzanır. İlin batı yarısında bulunan Haçreş Dağları (Çötele Dağı: 2940 m, Andok Dağı: 2815 m) ile bir kısmı Siirt ili sınırları içinde kalan Sason dağları (Büyük Malato Dağı: 2970 m) vardır⁵.

Bitlis köylerinin arazilerinin % 71'i dağlık, % 3'ü yayla, % 10,4'ü ova ve % 15,6'sı dalgalı olup, değişik bir topoğrafisi vardır. Ancak Adilcevaz ve Ahlat ilçeleri nispeten az dağlıktır; buna karşılık ova olan alanlar bilhassa Adilcevaz'da daha fazladır⁶.

Bitlis ilinde krater dağları da bulunmaktadır. Bu dağların başında son defa 1441 yılında püsküren Nemrut Dağı gelir. 2802 m yüksekliğindedir ve kesik tepesi 6 km'dir. Kraterin çevresini 500-600 m yükseklikteki dik yamaçlar kuşatır. Alt kısmında ise yarım ay biçiminde büyük bir krater gölü bulunur. Süphan dağı (4434 m) da ilin kuzeydoğusundadır. Süphan dağının da tepesinde çapı ortalama 400 m kadar olan bir çukurluk vardır⁷.

5., Hayat Türkiye Ansiklopedisi, C.2, s.102.

6., Köy Envanter Etüdlerine Göre Bitlis, s.87.

7. Aydın, Bitlis Tarihi, s.48.

2.4. JEOLOJİK YAPISI

Bitlis vadisinin bugünkü haline gelmesi jeolojik devirlerden sonra olmuştur. Karşılıklı yüksek tepeler arasında Bitlis çayı boyunca uzanan bu vadi; kıvrımlı Paleozoik tabakalar ve kristalin şistler arasında derin ve geniş bir şekilde açılmış ve Nemrut yanardağının tersiyer sonu kuaterner başındaki püskürmeleriyle, yarı yerine kadar lav ve tüflerle dolmuştur⁸.

Zaten karışık bir yapı gösteren bölge kitlelerinin yapısına lavların da girmesiyle daha da karışmış ve sonra "dislikasyonlara" (tabakaların alt-üst olması) uğramıştır⁹.

Püskürmelerle bir dolgu yeri olan bu eski vadi, yeniden akarsuların yerleşebileceği uzun bir çukurluk meydana getirmiş, bu defa Bitlis deresi ve kolları tarafından derin bir şekilde oyulmuştur. Bunun sonunda Lav örtüsünün düzce olan yüzü ortada iki yanı derelerle oyulmuş uzunca sırtlar biçiminde kalmış, yamaçlarda ise yer yer sekileri andıran dar ve uzun düzlükler belirmiştir. İşte bu vadi boyunca uzunlamasına büyümüş bulunan Bitlis; yamaçlara doğru da amfiteatr biçiminde serpilmiştir¹⁰.

2.5. AKARSULAR VE GÖLLER

Bitlis; Gültepe mevkiinden gelen Kömüs, Başhan civarından gelen Rabat, Altınkalbur'dan çıkan Tıkılan ve Çegüş köyünden gelen Arıh adındaki dört dere kıyısında kurulmuş, birbirinden ayrı dört parça halindedir. Bu özellik şehre yurdumuzun hiçbir yerinde olmayan bir görünüş kazandırır¹¹.

8., Türk Ansiklopedisi, C.2, s.14.

9., Bitlis 1973 İl Yıllığı, s.

10., Türk Ansiklopedisi, C.2, s.14.

11. Yalçın, Siirt-Bitlis, s.22.

Şehrin içinden geçen Bitlis çayı (eski haritalarda Dicle'nin doğu kolu gibi gösterilmektedir) Van gölünü Muş ovasından ayıran Nemrut sönmüş volkan dağının güney eteğinde uzanan Rahva düzlüklerinden çıkarak Siirt'in güney-batısında Bohtan (eski adı Centrites) suyu ile karışıp, daha güneyde Dicle'nin ana koluna dökülmektedir¹².

Ahlat ilçesinde Arin ve Nazik gölleri, Tatvan ilçesinde Nemrut krater gölü bulunur. Türkiye'nin en büyük krater gölü olan Nemrut 2400 m yükseklikte ve 4 km² büyüklüktedir¹³.

Suların en kabarık olduğu zaman, Nisan ortasından Haziran sonuna kadar süren zamandır (sular 1 m kadar yükselir), sonra çekilmeye başlar, Ağustos sonunda çok azalır¹⁴.

2.6. İKLİMİ

Bitlis ilinde kara iklimi hüküm sürmektedir. Kışlar uzun ve soğuk, yazlar kısa ve sıcak geçer¹⁵.

Altı ay kadar süren kış mevsiminde, kar yavaş yavaş ve çok yağar. Kar kalınlığı 1-2 metreyi geçtiği sık görülür. Tipinin çok şiddetli olduğu yerlerde geçişi kolaylaştırmak için, içinde bekçi bulunan ve herbiri 500-1000 metre aralıklı "can-kurtaran kulübüleri" yapılmıştır. Kar örtüsü aralık başından nisan sonuna kadar hiç kalkmaz. Dik çatılı yapılmamış olan kiremitli damlar, karın ağırlığından, eridiği zaman da kiremitleri kaydırmasından dolayı ancak bir-iki kış dayanabilirler. Bu yüzden Bitlis çevresinde kil işleri ve bu arada çöm-

12., İslam Ansiklopedisi, C.2, s.658.

13., Hayat Türkiye Ansiklopedisi, C.2, s.102.

14., Türk Ansiklopedisi, C.2, s.15.

15., Köy Envanter Etüdlerine Göre Bitlis, s.87.

lekçilik çok yaygın olduğu halde kiremitçilik gelişmemiştir. Evlerin çoğu, eskiden olduğu gibi toprak damlı olarak kalmıştır¹⁶.

Fazla yağan karların erimesi ağır-ağır olduğundan Bitlis ve çevresinde büyük ölçüde sel baskınları olmaz¹⁷.

Yağmurlar bilhassa ilkbaharda çok yağarsa da yazlar hemen hemen kurak geçer. Yağışlar Van ve Diyarbakır'ın yağışlarından 2,5 misli daha fazladır¹⁸.

Bu bölgede sadece yağış rasadı yapan küçük meteoroloji istasyonlarının kayıtlarından da anlaşıldığı gibi ortalama yıllık yağış miktarı 848,3 mm'dir. Çok kurak devre olarak geçen ve Haziran'la ekim sonuna kadar devam eden aylarda yıllık yağışın ancak % 2'si, kış aylarında ise % 50'sine yakını düşmektedir. Yağış bakımından ilçeler birbirinden farklı karakter gösterir. En çok yağış, Mutki ve Hizan ilçelerinde görülmektedir. En az yağış alan yer ise Ahlat'tır¹⁹.

Bitlis ve çevresi ilkbaharda (Mayıs) birden yeşerir. Sıcak geçen bir yaz ve belirsiz geçen sonbahardan sonra ekim ortalarında yeniden kış başlar²⁰.

2.7. BİTKİ ÖRTÜSÜ

Bitlis bitki bakımından yoksul sayılmaz. Ormanlar oldukça ge-

16., Türk Ansiklopedisi, C.2, s.15.

17., Hayat Türkiye Ansiklopedisi, C.2, s.102.

18., İslam Ansiklopedisi, C.2, s.658.

19., Köy Envanter Etüdlerine Göre Bitlis, s.87.

20., Türk Ansiklopedisi, C.2, s.15.

niş yer kaplar. İl topraklarının % 11'i ormanlıktır. Türkiye'-de meşelik ormanlar bu bölgede bulunur. Ayrıca nemi fazla olan Nemrut'un güney yamaçlarında da ormanlar vardır. Krater'-in içinde ise koru halinde ormanlar göze çarpar²¹.

En çok meşe, karaağaç, ardıç görülür. Ayrıca nadir ağaçlardan biri olan HUŞ ağacına Nemrut dağında rastlanır. Bitlis deresi kıyıları kavak, meşe, gürgen, söğüt, karaağaçlarla süslüdür. Ayrıca dere kıyısında asırlık çınarlara da rastlanır²².

2.8. ULAŞIM

Toros dağları sisteminin Türkiye-İran sınırı ile İskenderun körfezi arasında oluşturduğu büyük çizginin doğu kenarı, hem yüksek olduğu, hem de geniş sıralar meydana getirdiği için geçilmesi hemen hemen imkansız bir sed halindedir. İşte Bitlis şehri, bu dağ seddinin nispeten darlaşmış olduğu bir sahada yarıp geçerek, insanlara tabii bir yol hazırlamış bulunan vadi üzerinde yer almıştır. Bu yol bir taraftan Van gölü havzası, diğer taraftan Diyarbakır yaylaları ve Elcezire ovaları arasında yegane geçişi teşkil eder. Bitlis'in doğusunda-ki Rahva düzlüklerinden geçerek bir taraftan Van gölü kıyısına, diğer taraftan Muş ovası vasıtası ile Murat nehri yukarı havzasına ulaşan kervan yolları, Aras havzasına, Erzuruma varmakta ve oradan da Karadeniz kıyılarına ulaşmak mümkün olmaktadır ki bu yol asırlarca kullanılmıştır²³.

Bitlis şehri bugün batıdan bir karayolu ile Muş şehrine, doğudan Van gölünün kuzey ve güney sahillerini takip eden diğer

21., Hayat Türkiye Ansiklopedisi, C.2, s.102.

22., Hayat Ansiklopedisi, C.2, s.616.

23., İslam Ansiklopedisi, C.2, s.658.

iki yolla da Van'a bağlanmıştır. Yalnız güneydoğu istikametine gitmekte olan yol kışın kapanmaktadır. Asıl bağlantısını gölde Tatvan ile Van arasındaki taşıtlarla sağlamaktadır. Ayrıca güneybatı yönüne giden üçüncü bir yol da Siirt şehrine ulaşır. Gerek kara, gerekse Muş'dan doğuya uzanıp Tatvan'da sonuçlanan demiryolu ilin ekonomik hayatında önemli rol oynamaktadır. Bitlis'in diğer köy yollarıyla bunları bucak ve ilçeye bağlayan yollar genel olarak patikadan ibaret olup, çoğunlukla kötü ve orta karakterdedir²⁴.

24., Köy Envanter Etüdlerine Göre Bitlis, s.87-88.

3. TARİHSEL GELİŞİMİ

Bitlis Asurlular devrinde Bilis veya Bit-liz adı ile anılıyordu. Sami lehçelerinde Bit veya Beyt sözü "ev" veya "yurt" anlamına gelmektedir. İlk defa Ermeniler Bitlis'e Pağış (Pağış) adını vermişlerdir. Araplar da şehrin adını Badlis veya Beblis şeklinde kullanmışlardır. Kâmus'un yazarı Şemsettin Sami eserinde şehre Bitlis adını vermektedir²⁵.

Bitlis tarihi çok eski çağlara kadar iner. Fakat şehrin kimler tarafından ve ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir²⁶.

Bitlis'in tarih çağının Urartularla başladığı tespit edilmiştir. M.Ö. 1400-1200 yılları arasında Ön Asya'da kuvvetli bir devlet kuran Urartular, Bitlis dahil kuzeydoğu Anadolu topraklarını egemenlikleri altına almışlardır. M.Ö. VIII. yüzyılda Bitlis ve dolayları Perslerin (İranlıların) eline geçmiştir. Bitlis daha sonra Selevkoslar'a geçmiş, Roma ve Bizans çağında bölgede yerli prenslikler türemiş, çevre zaman zaman el değiştirmiştir²⁷.

Ermeni tarihçileri Bitlis'in müslümanlar tarafından alınması

25. Kayaoğlu, Bitlisi Tanıyalım, s.9.

26., Hayat Türkiye Ansiklopedisi, C.2, s.103.

27., Türk Ansiklopedisi, C.2, s.16.

hakkında herhangi birşey yazmamışlardır. Yalnız 641 yılında müslümanların Daron (Muş) bölgesini aldıklarını bildirirler. İslam tarihçileri ise halife Ömer'in Elcezire kumandanı İyaz Ganam'ın Erzen şehrini sulh ile aldıktan sonra, Bitlis'e ve oradan Ahlat'a uğradığını, Ahlat patrikinin barışa razı olduğunu, dönüşte Ahlatı da haraca bağladığını yazarlar. Doğu Roma İmparatorlarının Erzurum ve Âmid'de bulunan vâlilerinin gözetimi altında olan ermeni reisleri arasında, Bitlis başkânında müslümanlara bağlılığı çok sürmemiş, burası bütün doğu Anadolu gibi müslümanlar arasındaki iç savaşlar sırasında müslümanların elinden çıkarak tekrar Bizanslılara geçmiş, Muaviye tarafından bir kere daha egemenlik altına alınmış, ondan sonra meydana gelen büyük karışıklık zamanlarında yine müslümanlar elinden çıktıktan sonra "Abd al-Malik" devrinde kardeşi Muhammed Mervan tarafından, doğrudan doğruya Elcezire valiliğine bağlanmıştır. Bundan sonra uzun yıllar müslümanlar tarafından bir serhat kalesi olarak kullanılmıştır. 1071 yılındaki Malazgirt Savaşından sonra Selçuklu Türklerinin eline geçmiştir. 1207 yılında Ahlat şahlığı Eyyubiler eline geçtikten sonra, Bitlis ve Ahlat'ta hüküm süren Malik Avhad Nacm-al Din Ayyub'un ve sonra kardeşi Malik Aşraf Muzaffer-al Din Musa'nın idaresi altında kalmıştır. İşte bu Eyyubi sülalesinin idaresi zamanında Bitlis, Ahlat ve Van havzasına bu sülalenin mensup olduğu kürt Revvâdiye boyunun muhtelif oymakları Azerbeycan tarafından göçtükleri gibi, Hakkari'ye kürtlerinin muhtelif oymakları ve bu arada Rûjekî aşireti de bütün kabileleri ile birlikte Bitlis dolaylarına giderek orada yaylaklar ve kışlaklar kurmuşlardır. 1229 yılında Harzemşahlar Bitlisi Eyyubilerden almış, bu devletin yıkılması üzerine bölge bir süre Moğolların, onlardan Anadolu Selçukluları'nın eline geçmiş, Selçuklular kuvvetsiz kalınca Bitlis yeniden Eyyubilerin olmuştur²⁸.

Bundan bir süre sonra baş gösteren Moğol İstilasından sonra

28., İslam Ansiklopedisi, C.2, s.662-663.

Bitlis tarihinde daha meçhul bir devre görülüyor. 14. yüzyıl-da İlhanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Karakoyunlular Van gölü çevresine hakim oluyor. Bundan sonra Bitlis'in Karakoyunlu, Akkoyunlu, Timurlu, Safevi ve Osmanlı devletleri arasında el değiştirip durmuştur. 1467-1495 yılları arasında Akkoyunlular Şerefhanlar beyliğini ortadan kaldırarak Bitlis'in yönetimine doğrudan doğruya el koymuşlardır. 1514'de Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran'da Safevi Şah İsmail'i yenmesi üzerine Bitlis Osmanlı İmparatorluğu sınırları içine girmiştir. XIV. yüzyıl sonlarından XVI. yüzyıl sonlarına kadar bu bölgenin tarihi "Şerefname" sayesinde nispeten daha iyi anlaşılmaktadır. Bundan sonra, bilhassa XVII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl sonları arasında bilgilerimiz yine kıtlaşıyor. Bu durum tarih araştırmalarının yetersizliğindedir²⁹.

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534-1535 İran Seferini anlatan, 1537'de yazılmış olan BEYAN-ı MENAZİL-İ SEFER-İ IRAKEYN ya da kısaca MECMA-İ MENAZİL diye bilinen eserde İstanbul - Tebriz arasındaki gidiş-dönüş yolu üzerindeki konak yerlerinin minyatürleri bulunmaktadır. Çoğu gerçeğe yakın olarak yapılmış ve sayıları 128'i bulan bu minyatürler bugün kent monografileri açısından çok değerli belgelerdir. Bunlar içinde Bitlis'in de minyatürü dikkati çekmektedir³⁰.

29. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Ronesansı, s.7-8.

30. Başgelen, Anadolu Notları, s.36.

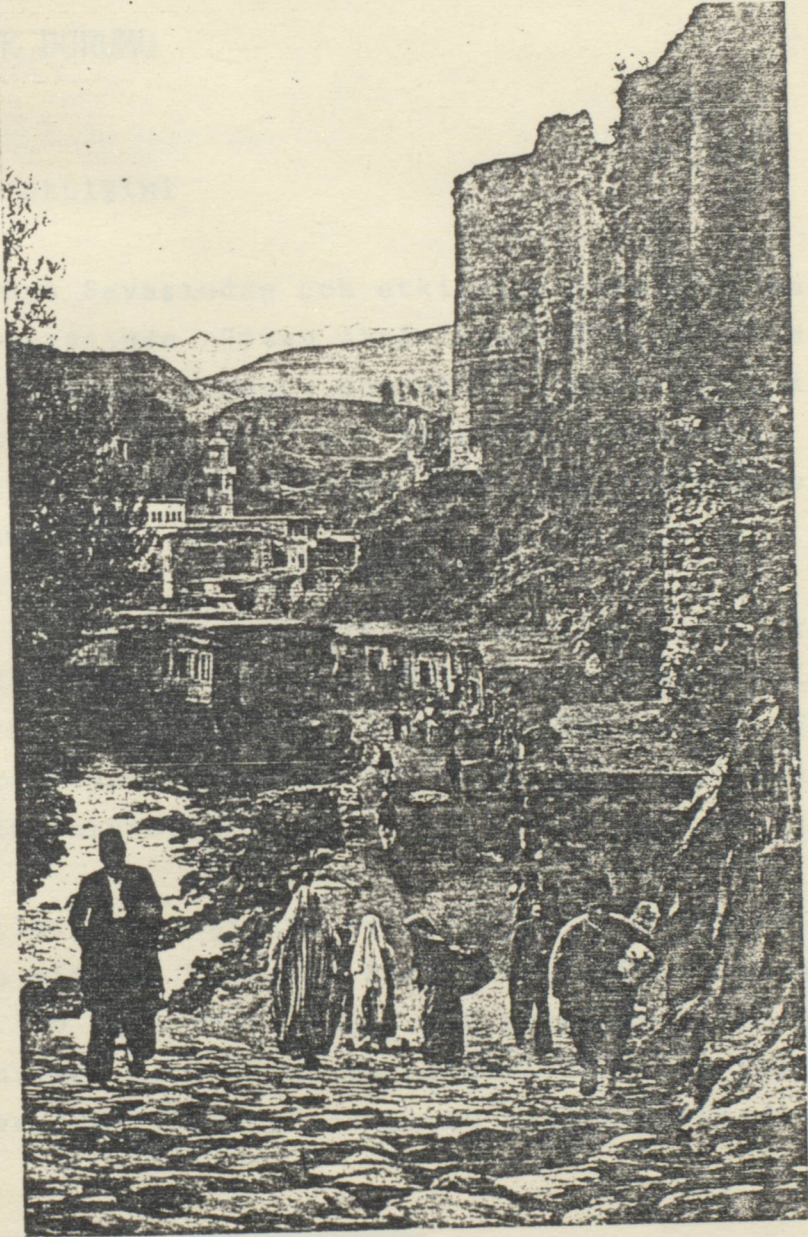

HARİTA 3

BİTLİS'in 1900'lerdeki Topoğrafik Haritası³¹

31. H.F.B.Lynch, Armenia Trovelsand Studies.

Son devirde bilhassa II. Abdülhamid zamanında bu bölgeye oldukça önem verildiği ve bir takım idari değişiklikler yapıldığı anlaşıyor. 1916 Rus işgalinde ağır tahrip ve zarar gören Bitlis, Cumhuriyet devrine sönük bir kasaba olarak geçmiş, bir ara ilçe merkezliğine indirildikten sonra ancak 1936 yılında yeniden il merkezi haline getirilmiştir.

Resim 1

1900'lerde BİTLİS'den görünüm³²

32. H.F.B.Lynch, Armenia Travels and Studies.

4. EKONOMİK DURUMU

4.1. NÜFUS GELİŞİMİ

Birinci Dünya Savaşından çok etkilenen Bitlis'in savaş yıllarında ve sonrasında nüfusu azalmıştır. XIX. yüzyılda Bitlis'e gelen seyyahların, yabancı konsolosların ve mahalli idarelerin verdikleri nüfus sayıları birbirini tutmamakta ise de bu yüzyılın ilk yarısında nüfusun 12000 ile 20000 arasında olduğu anlaşılmaktadır³³.

1814'deki 12000 nüfusun yarısı müslüman, yarısı hristiyan (ermenî) idi. 1838 yılındaki 18000 nüfusun üçte ikisi müslüman, üçte biri ermenî idi. 1868'de 30.000 toplu nüfusun 1500 kadarı hristiyan (ermenî), 300'ü süryani, gerisini müslüman Türkler oluşturmuyordu.³⁴

Rus kaynakları daha ziyade ev sayısını bildirirler. XX. yüzyıl başına ait bir kaynakta Bitlis'te 5.100 ev bulunduğu ve bunlardan 550 evin Türklere, 3.000 evin kürtlere ve 1.500 evin ermenilere ait olduğu ve nüfusun "Türkler ile Türkleşmiş kürt ve ermenilerden" oluştuğu belirtilmektedir³⁵.

33., Türk Ansiklopedisi, C.2, s.14.

34. H.F.B.Lynch, Armenia Travels and Studies, s.145-159.

35., İslam Ansiklopedisi, C.2, s.660.

1927 nüfus sayımında Bitlis'de 9.050 kişi; 1935'de 9.994 kişi; 1940'da 68.825 kişi; 1945'de 71.950 kişi; 1950'de 88.634 kişi; 1960'da 128.966 kişi; 1965'de ise 154.069 kişinin bulunduğu anlaşılmıştır³⁶.

1970 genel nüfus sayımına göre merkez ilçe nüfusu 9.504 kadın, 11.338 erkek olmak üzere toplam 20.842'dir. (Şema 1).

4.2. TİCARET VE ENDÜSTRİ

Bitlis komşu illerin çeşitli yerlerinden gelen malların alınıp satıldığı, ya da toplanarak başka yerlere gönderildiği bir ticaret ve pazar şehridir. Bu yüzden halkın büyük bir bölümü ticaretle uğraşmaktadır. Canlı hayvan, yağ, yapağı, deri, bal, balmumu gibi ürünlerle ceviz, ceviziçi, fındık, pirinç gibi zirai mahsuller ticaretin önemli bölümünü oluşturur. Huyut bucağı ile Muş köylerinde yapılan çanak, çömlek gibi eşyalar Bitlis'de satılır. Halkının eskiden beri ticarete atılmasına Fırat-Dicle boyundan Karadeniz'e, Arpaçayından İç Anadolu'ya kadar uzanan geniş bölgelerde ticaret yapmasına, yakın çevresinin dağlık ve ekilebilir topraklarının az olması neden olmuştur. Şehirde eski sanatlardan hemen hiçbirisi kalmamış, dokumacılık da sönmüştür. Yalnız halk, tezgahlarda ihtiyacı kadar, çizgili yün kumaşlar dokumaktadır³⁷.

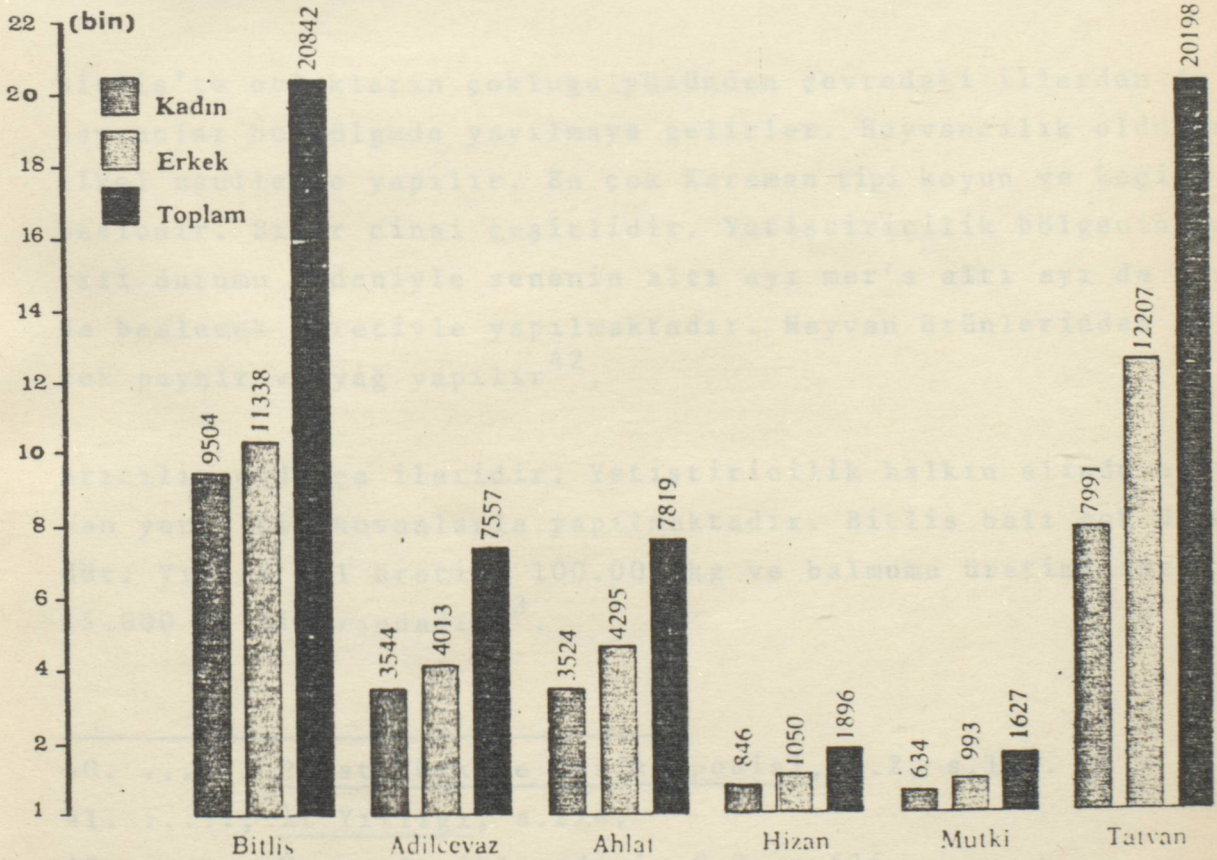
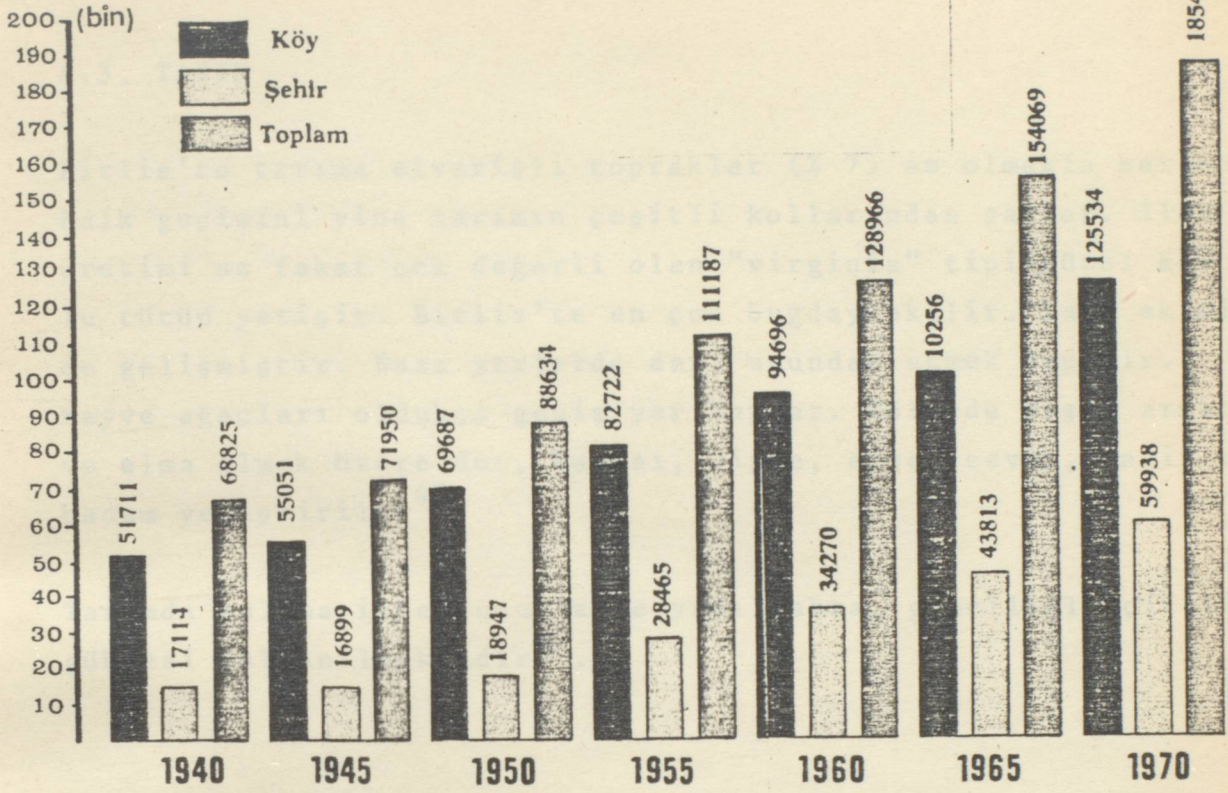
Bitlis'te endüstri yeni gelişmektedir. Tekel tütün fabrikası ile askeri un fabrikası en eskileridir. Sanayi bitkilerinden ise şeker pancarı, patates ve tütün üretilir³⁸.

36., Türk Ansiklopedisi, C.2, s.14.

37. Türk Ansiklopedisi, C.2, s.15.

38., Bitlis İl Yıllığı, B.226.

İLİN NÜFUS GELİŞİMİ (1940 - 1970)

ENEL NÜFUS SAYIMINA GÖRE

Şema 1
İlin Nüfusu 37

4.3. TARIM

Bitlis'te tarıma elverişli topraklar (% 7) az olmakla beraber halk geçimini yine tarımın çeşitli kollarından sağlar. İlde üretimi az fakat çok değerli olan "virginia" tipi güzel kokulu tütün yetişir. Bitlis'te en çok buğday ekilir. Darı ekimi de gelişmiştir. Bazı yerlerde darı unundan ekmek yapılır. Meyve ağaçları oldukça geniş yer kaplar. Bölgede başta armut ve elma olmak üzere dut, kayısı, vişne, ayva, ceviz, incir ve badem yetiştirilir⁴⁰.

Tarımda sulama ilkel usullerle yapılmakta, genellikle çiftlik gübresi kullanılmaktadır⁴¹.

4.4. HAYVANCILIK

Bitlis'te otlakların çokluğu yüzünden çevredeki illerden de hayvanlar bu bölgede yayılmaya gelirler. Hayvancılık oldukça ilkel usullerle yapılır. En çok Karaman tipi koyun ve keçi beslenir. Sığır cinsi çeşitlidir. Yetiştiricilik bölgenin coğrafi durumu nedeniyle senenin altı ayı mer'a altı ayı da ahırda beslemek suretiyle yapılmaktadır. Hayvan ürünlerinden en çok peynir ve yağ yapılır⁴².

Arıcılık oldukça ileridir. Yetiştiricilik halkın elinde bulunan yerli tip kovanlarla yapılmaktadır. Bitlis balı çok ünlüdür. Yıllık bal üretimi 100.000 kg ve balmumu üretimi ise 15.000 kg civarındadır⁴³.

40., Hayat Türkiye Ansiklopedisi, C.2, s.102.

41., İl Yıllığı, s.224.

42., Hayat Ansiklopedisi, C.2, s.616.

43., İl Yıllığı, s.226.

4.5. MADENLERİ

Bitlis'in maden yatakları çok zengindir. Bunun yanında coğrafi engeller, arazinin engebeli oluşu, yolların yapılmamış olması gibi nedenlerle, madenler çıkarılıp sevk edilememektedir. Bugün çalışır durumda krom madeni vardır. Mevcut ocaktan bugüne kadar 3100 ton krom çıkarılmıştır. Ayrıca bakır, nikel, çinko, kurşun madenleri de vardır⁴⁴.

44., Bitlis İl Yıllığı, s.230. Ekosistem, 3.109.

5. TARİHİ YAPILARIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

5.1. YAPI MALZEMELERİ

Bitlis yapılarının hemen hepsi yöreye özgü kesme taştan inşa edilmişlerdir. Ahlat ilçesindeki taş ocaklarından elde edilen bu taşlar hafif kırmızımsı kahverengidir. Ocaktan çıkarıldığında oldukça yumuşak ve işlenmeye elverişlidir, zamanla sertleşir.

Yapı taşları gayet sıkı ve muntazam bir biçimde birleştirilmekte, araları ince çizgiler halinde kalmakta, harç gösterilmemektedir. Bu sistem hem dış hem de iç yüz için aynıdır. Fakat sonraları onarımlar sırasında çoğu yapıların içlerine sıva çekilmiştir. Birçok eserde kitabe olarak mermer levhalar kullanılmıştır. Tuğla malzemeye oldukça az rastlanmaktadır. Örtü sisteminde kullanıldığı görülmektedir. Şerefiye camii tonozları ve kubbeleri buna örnektir. Alçı malzemenin de kaplamada kullanıldığını yalnız Şerefiye Camii mihrabında tezyini alçı kaplamanın kalıntılarından görmekteyiz. Aynı caminin güneydoğu köşe kubbesinde çininin de kullanılmış olduğu izlerden anlaşılmaktadır⁴⁵.

45. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.109.

5.2. YÖRESEL YAPI SİSTEMLERİ

Eski yapılarda yapı sistemi yığmadır. Harç olarak "samanlı çamur harcı" kullanılmaktadır. Temellerin derinliği 80-100 cm, genişlikleri 80 cm'dir. Yapılarda su basman seviyesi yapılmamıştır. Yonu taşından yapılan taşıyıcı duvarlar kalın tutularak (80 cm) böylece ısı dengesizliği önlenmiştir. Sağlamlıkları ile depreme dayanıklıdırlar⁴⁶.

Dış duvarlar "çift kabuklu" olarak yapılmışlardır. Taş çift duvarın arası çamurla doldurulmuştur. Bu çamurlar çevrede bol bulunan volkanik kalıntılardan yapılmıştır⁴⁷.

Duvar içindeki bu dolgular duvarların üst seviyelerinde iki tonoz arası veya pendentiflerin arkası gibi geçiş kısımlarında kalınlaşmaktadır⁴⁸.

Bölücü duvarlar bağdadidir. Malzemesi kavak ve çamur harcıdır. Ortalama kalınlık 20 cm'dir. Döşemeler genellikle zemin katlar toprak, ikinci katlar ise ahşap, üstü toprak dolgudur. Bina cephelerinde kat aralarında kavak kirişler kullanılmaktadır. Bunların da üstü topraktır. Pencere ve kapı üstlerinde ahşap hatıllar mevcuttur. Yörede çatı örtüsü topraktır. Çatı kesiti dıştan içe şöyledir: Tokmakla sıkıştırılmış toprak sığ veya çorak denilen çamur (bu çamur tuzlanıp ayaklarla çiğnenir ve çamur kuruduktan sonra damı tutar), 15 cm'lik gungut veya geven denilen dikenli bir ot (yılan ve böceklerin içeri girmesini önler, hasır, perdi denen kavak veya gürgenden ahşap çubuklar ve en altta keran denilen (kavak) ahşap kirişlerden oluşmaktadır.

46., Bitlis İli Yapı Malzemesi ve Mahalli Şartları.

47. H.F.B.Lynch, Armenia Travels and Studies, s.147.

48. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.109.

Çatı drenajı: Saçaklar "sal" denilen 10 cm'lik taş bordürden oluşur. Yağmur suları taş oluklardan akıtılır⁴⁹.

Düz toprak dam uygulamasının sert hava şartlarına karşı koruyucu bir tecrid tabakası sağladığı ve böylece hem kolay hem iyi sonuç veren bir tarz olduğu için gelenekleştigi bellidir. Yalnız bazı yapıların kubbe tanburları ile sivri külahlı türbeler ve kurşun kaplamalı kubbesi ile küfrevi türbesi, bu hususta istisna teşkil etmektedir. Türbelerden başka sadece Ulu Cami'de tanburun üstü taş kaplamalı konik külahla tamamlanmış durumdadır. Şerefiye Camii ve İhlasiye Medresesinde tanburun üstü kesik kalmakta ve yine düz toprak dam şeklinde üzerleri örtülmüş bulunmaktadır⁵⁰.

5.3. MİMARİ UNSURLAR

Bitlis merkez ilçesindeki bütün mescid ve camilerde, hatta mihrap bulunan bütün yapılarda, kible duvarı dışında mihraba denk gelen bir çıkıntı yapılmıştır. Duvarları desteklemek üzere inşa edilen "destek kuleleri" veya kule görünümlü (contrefort) İhlasiye Medresesi ve Gökmeydandaki harabede tezyini açıdan da değerlendirmek suretiyle yapılmıştır. Yapıların hemen hepsi içine kapalı, pencere açıklıklarına az yer veren, Kızıl Cami gibi en bol pencereli örnekte bile en az iki duvarı sağır bırakılan masif eserlerdir. Dışarıya açılan revak yalnız Şerefiye Camii son cemaat yerinde, Yusufiye Medresesinde ve Küfrevi türbesinde görülür. Bir de çardak gibi Üç Bacılar türbesi dışarıya revak gibi açılarak Bitlis için oldukça değişik bir tipi teşkil eder. Yapılarda pencerelerin büyük çoğunluğu dikdörtgen açıklıklar şeklindedir. Dışarı taşınıtlı portal kütnesi de az görülen bir unsurdur. İhlasiye Medresesi, Şerefiye Camii Türbesi portalleri böyledir. Gök-

49., Bitlis İli Yapı Malzemesi ve Mahalli Şartları, s.20.

50. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.109.

meydan Camiinin kendi başına bir kütle teşkil eden portali bir cephe unsuru değildir. İç mekanda ve dışta kullanılan kemerlerde hakim tip sivri kemerdir. Bununla beraber yuvarlak kemer de çokça kullanılmıştır. Camilerden Dört Sandık, Sultanîye ve Kureyşî de üst örtüyü taşıyan ana kemerler yuvarlak- tır. Şeyh Hasan Camii ibadet mekânında kuzey duvarına sıra- lanmış yuvarlak sağır kemerlerin daha önce burada bulunan ya- pıya ait olması gerekir. Yusufiye Medresesi revakları yuvar- lak kemerlerden meydana gelmiştir. Türbelerin içinde duvarla- rın yüzüne ekli ve kubbeyi taşımakla görevli kemerler sivri- dir. Yöredeki eserlerde kubbe biçimleri de çeşitlidir. En çok rastlanan şekil, yüksekçe yarım kubbe olmakla beraber, Aşağı Kale Camiinde beyzi; Ayn-el Barit, Gök Meydan ve Alemdar Cami- lerinde gayet basık kubbe biçimlerini de görmek mümkündür. Kubbe formu dışta da muhafaza edilen tek eserin Küfrevî Türbe- sidir. Tromp da az olmakla beraber çeşitli yapılarda görülmek- tedir. Şerefiye Camii, Şeyh Hasan Camii ve Taş Camiinden ör- nek verilir.

Tonoz biçimleri arasında sivri beşik tonoz en yaygın olanı- dır. Hatıbiye medresesinde aynalı haç tonoz vardır. Çapraz tonozu yalnız Ziyaeddin türbesinde görüyoruz⁵¹.

5.6. BİTLİS MAHALLİ DİLİNDE KONUŞULAN MİMARİ SÖZCÜKLER

Müsendre=musandra: Kapaklı gömme dolap

Şip : Pencere üstü kaplaması (hatıl)

Kapank : Bodrum kata açılan kapak

Çarkî taşı : Delikli tüf

Çol : Pencere önündeki bulaşık yıkama lavabosu

Ayvan : Eyvan

Tahmek : Sofadaki yüklük ara katı

Sal : Taş saçak bordür

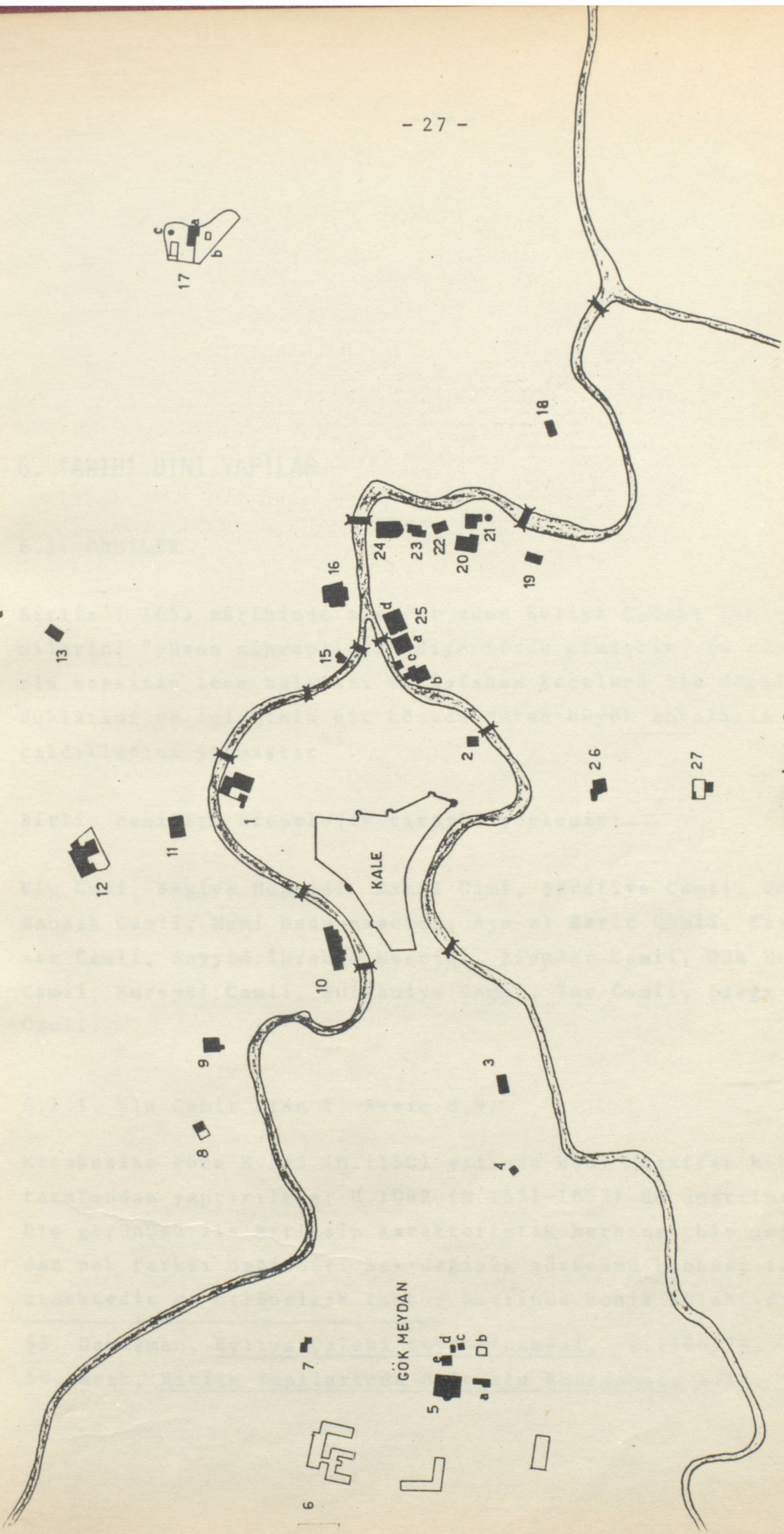
Keran : Ahşap tavan kirişi

51. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.110.

BİTLİS İLİNDE ESERLERİN KONUMU

- 1- ULU CAMİ
- 2- AŞAĞI KALE CAMİİ
- 3- TAŞ CAMİİ
- 4- HACI YUSUF TÜRBESİ
- 5- İHLASİYE MEDRESESİ
- 5a- VELİ ŞEMSEDDİN TÜRBESİ
- 5b- GÖKMEYDANDAKİ HARABE
- 5c- II.ŞEREFHAN TÜRBESİ
- 5d- ÜÇ BACILAR TÜRBESİ
- 5e- ZİYAEDDİN HAN TÜRBESİ
- 6- GÖKMEYDAN CAMİİ
- 7- DÖRT SANDIK MESCİDİ
- 8- ŞEYH URYANİ MAHMUT TÜRBESİ
- 9- AYN-EL BARİT CAMİİ
- 10- PAŞA HAMAMI
- 11- KIZIL CAMİ
- 12- KÜFREVi TÜRBESİ
- 13- YUSUFİYE MEDRESESİ
- 14- SEYYİD İBRAHİM MESCİDİ
- 14a- SEYYİD İBRAHİM TÜRBESİ
- 15- BEĞİYE MESCİDİ
- 16- HAN HAMAMI
- 17a- NUHİYE MEDRESESİ
- 17b- SAİDİYE TÜRBESİ
- 17c- NUHİYE TÜRBESİ
- 18- HOCA HASAN ZAVİYESİ
- 19- ALEMDAR CAMİİ
- 20- HATİBİYE MEDRESESİ
- 21- MEMİ DEDE TEKKESİ VE ŞEHİTLİK TÜRBESİ
- 22- ŞEYH GARİP BATISINDAKİ HAN
- 23- SULTANİYE CAMİİ VE ŞEYH GARİP ZAVİYESİ
- 24- HAZO HANI
- 25a- ŞEREFİYE CAMİİ
- 25b- ŞEREFİYE İMARETİ
- 25c- ŞEREFİYE TÜRBESİ
- 25d- ŞEREFİYE MEDRESESİ
- 26- KUREYŞİ CAMİİ
- 27- ŞEYH TAHİRİ GÜRGİ TÜRBESİ

HARİTA 3
Eserlerin ilde Konumu

6. TARİHİ DİNİ YAPILAR

6.1. CAMİLER

Bitlis'i 1655 tarihinde ziyaret eden Evliya Çelebi Bitlis Camilerini "yüzon mihraplıdır" diye ifade etmiştir. Bu camilerin hepsinin Acem halıları ve İsfahan keçeleri ile döşeli olduklarını ve içlerinin bir köşede duran büyük sobalarla ısıtıldıklarını yazmıştır⁵³.

Bitlis camileri kronolojik sırayla şöyledir:

Ulu Cami, Begiye Mescidi, Kızıl Cami, Şerefiye Camii, Dört Sandık Camii, Memi Dede Mescidi, Ayn-el Barit Camii, Şeyh Hasan Camii, Seyyid İbrahim Mescidi, Alemdar Camii, Gök Meydan Camii, Kureysi Camii, Sultaniye Camii, Taş Camii, Aşağı Kale Camii.

6.1.1. Ulu Cami: Plan 1, Resim 8,9.

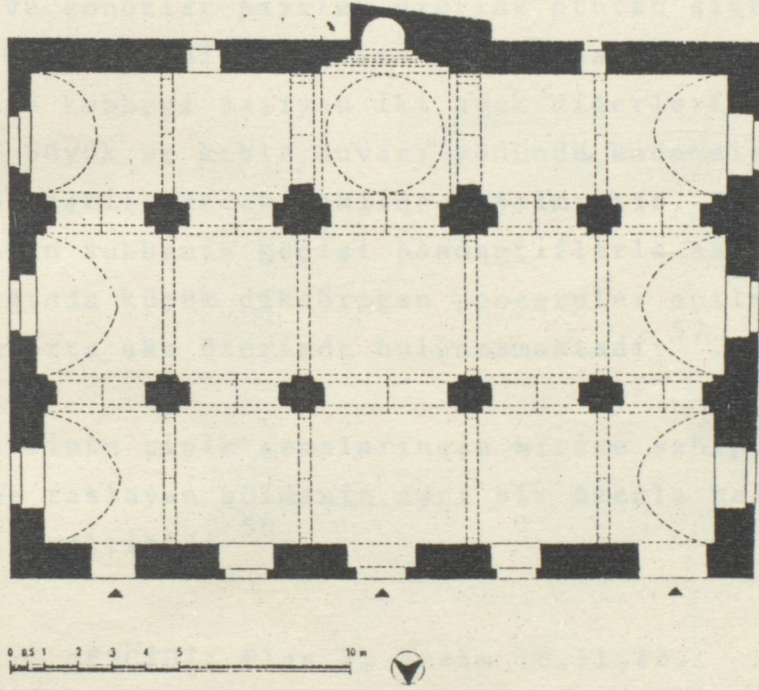
Kitabesine göre H.545 (M.1150) yılında Ebul Muzaffer Muhammed tarafından yaptırılmış; H.1062 (M.1651-1652) de onarılmıştır. Dış görünüşü ile Bitlisin karakteristik herhangi bir yapısından pek farklı değildir. Tek değişik görünümü kubbesi teşkil etmektedir ve silindirik tambur üzerinde konik külahlıdır⁵⁴.

53. Danışman, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, ss.178-179.

54. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.13.

Minaresi camiden 10 m. ilerde ve avlunun kuzey-doğu köşesinde bulunmaktadır. Şehrin en güzel minaresi olarak da tanımlanmaktadır⁵⁵.

Ulu Cami minaresi kitabesine göre H.898 (M.1492) de yapılmıştır. Kare prizma şeklindeki yüksek bir kaide üzerine silindirik gövde kuruluşundadır. Kapısı güneye bakar. Sivri kemerli alınlığında bir rozet, bunun üzerinde yuvarlak kemer şeklinde bir arşivolt, onun da üzerinde minare kitabesi yer almaktadır. Gövde kısmı onikigen planda bir çift profilli bilezikle başlamakta ve sağır olarak yükselmektedir.

Plan 1- BİTLİS ULU CAMİİ

Muntazam aralıklarla gövdeyi saran iki profilli bilezik daha vardır. Şerefenin altında da aynı şekilde bir bilezik ile geçiş ayarlanmıştır. Şerefe korkuluk duvarları sadedir. Batıya açılan bir kapı ile buraya çıkılır. Petek önce silindirik sa-

55. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, s.124.

de bir yapıyla yükselir. Sonra üç katlı bir kompozisyonla tamamlanır. En üst kat, basık kemerli, profil çerçeveli pencerecikler dizisi şeklindedir. Bunun üzerini, eteğinde profil dolaşan bir kubbecik taçlandırır.

Caminin kible duvarında 50 cm.lik bir mihrap çıkıntısı vardır. Doğu ve batı duvarlarında üçer penceresi bulunur. Caminin üst örtüsü düz toprak damdır⁵⁶.

Ulu Camiinin plan taksimatı, kible duvarına paralel üç nef ve her nefte haçvari payelere oturan sivri kemerlerle beşer bölüme ayrılmaktadır. Mekan doğu-batı yönünde beşik tonozlarla örtülmekte ve tonozlar payeler üzerine oturan sivri kemerlerle takviye edilmektedir. Nefleri ayıran haçvari payelerden mihrap önünde kubbeyi taşıyan iki ayak diğerlerinden farklı olarak daha büyük ve kible duvarı yönünde kademeler halinde profilasyon teşkil edecek şekilde yapılmıştır. Kalın kemerler üzerine oturan kubbenin geçişi pandantiflerle sağlanmıştır. Kubbe kasnağında küçük dikdörtgen pencereler açılmıştır. Cami mihrabı tam orta aks üzerinde bulunmamaktadır⁵⁷.

Selçuklu devrinin tipik şemalarından birine sahip olan camide mihrap önüne raslayan bölmenin ayrı bir özenle belirtilişi bu tipin temel özelliğidir⁵⁸.

6.1.2. BEĞİYE MESCİDİ: Plan 2, Resim 10,11,12.

Kitabelere göre H.848 (M.1444) yılında İbrahimioğlu Emir Mehmet tarafından yaptırılmıştır. Hacı Beğiye, Gazi Beğiye gibi adlarla da anılan yapı eskiden mescid, medrese gibi yapılardan oluşan küçük bir külliye olduğu sanılmaktadır⁵⁹.

56. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.13-14.

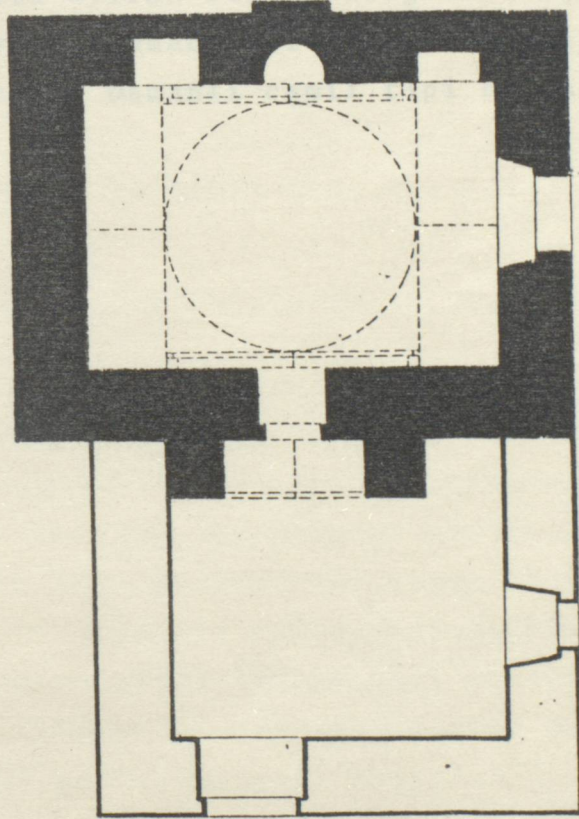
57. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, s.123-124.

58. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.93.

59. Ibid., s.15.

Bütünü ile dikdörtgen planda ve küçük bir yapı olan mescidin beden duvarları Bitlis taşından kesme taş sistemi ile inşa edilmiştir. Sadece batı cephesinin üst kısımlarında iri mukarnas yuvaları şeklinde bir firiz saçak altını süslemektedir. Düz toprak damla örtülü eserin saçak silmeleri de taştır⁶⁰.

Mihrap aksına göre, enine konumda bir dikdörtgen hacımdır. Doğu ve batı tarafında doğrudan doğruya kuzey ve güney duvarına dayanan birer sivri kemer; bu hacmin ortasında kare bir planın iki kenarını hazırlamakta kuzey ve güney duvarlarında da ince birer sağır sivri kemer, kare planı tamamlamaktadır. Bu özelliği ile Anadolu Türk Mimarisindeki tek kubbeli mescidlerden bir tanesidir⁶¹.

Plan 2- HACI BEĞİYE MESCİDİ

60. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, s.164.

61. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.16.

6.1.3. KIZIL CAMİ: Plan 3, Resim 13,14.

Caminin mevcut iki kitabesi de tamir kitabeleridir. İlki H.913 (M.1507); ikincisi H.1108 (M.1696) tarihlidir.

Dıştan Bitlis evlerini andıran camiin, üst örtüsü toprak damdır. İçte örtü sistemi, altı adet silindirik mermer sütunla desteklenmekte ve 12 bölüme ayrılmaktadır. Her bölümün üzeri taştan yapılmış basık kubbeler örtmektedir. Caminin düzensiz planı üst örtüsüne de tesir etmekte olup bazı kısımlar düz tavanlarla kapatılmıştır. Tam orta aks üzerinde bulunmayan mihrap dış cephede çıkıntı oluşturmuştur⁶².

Mihrap aksında serbest bir nef açıklığının bulunması Kızıl Camiyi diğer camilerden ayıran bir özelliğidir. Eşdeğerde kubbeli kare mekanlardan meydana gelen çok bölmeli tertip esasına dayanan bir erken Osmanlı camii tipi bu yapıda görülmektedir⁶³.

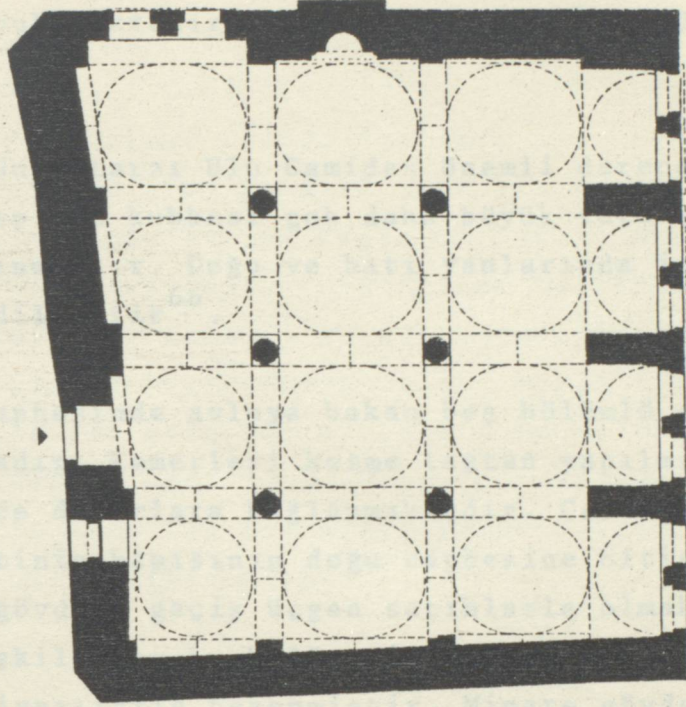
Plan 3- KIZIL CAMİ

6.1.4. ŞİŞLİYE CAMİ: Plan 4, Resim 17,18,19,20,21,22,23.

Kitabesine göre H.913 (M.1507) tarihinde IV.Şereftan tarafından bir külliye içerisinde inşa edilmiştir. Cami, medrese, imaret ve türbe birleridir. Doğu-batı doğrultusunda bir dik dörtgen plana sahip olan caminin şerhinde görülebilen doğu cephesi olduğundan, bu yöze ait bir diğer kezandırılmış istenmiş; ayrı bir önemi taşıyan edilerek hatırlanmıştır. Bu cephede iki katlı bir balkonlu bir pencere açılmıştır. Şerh caminin güney cephesinde var olan portal Hırdin'deki Artuklu Medresesinin portalı ile aynıdır⁶⁴.

62. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, s.128.

63. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.19.

Plan 3- KIZIL CAMİ

6.1.4. ŞEREFİYE CAMİİ: Plan 4, Resim 17,18,19,20,21,22,23.

Kitabesine göre H.935 (M.1529) tarihinde IV.Şerefhan tarafından bir külliye içerisinde inşa edilmiştir. Cami, medrese, imaret ve türbe biraradadır. Doğu-batı doğrultusunda bir dikdörtgen plana sahip olan caminin şehirden görülebilen doğu cephesi olduğundan, bu yüze anıtsal bir değer kazandırılmak istenmiş; ayrı bir özenle tezyin edilerek hazırlanmıştır. Bu cephede iki katlı sıra halinde altı pencere açılmıştır. Son cemaat yerinin güney cephesinde yer alan portal Mardin'deki Artukoğlu Medresesinin portalini andırmaktadır⁶⁴.

Şerefiye camiinin ibadet mekanına açılan kapısı ortada olma-

64. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.20.

yıp iki yanda bulunmaktadır. Bu kapılar sade görünürlüdür-
ler⁶⁵.

İç mekanın bölünüş tarzı Ulu Camiden önemli derecede ayrıl-
maktadır. Mihrap önü kubbesi çok daha büyük tutularak iç me-
kana hakim kılınmıştır. Doğu ve batı yanlarında ise iki büyük
eyvan teşkil edilmiştir⁶⁶.

Camiin kuzey cephesinde avluya bakan beş bölümlü son cemaat
yeri bulunmaktadır. Kemerleri kesme taştan yapılmış ve gergi
demirleri ile de duvarlara bağlanmaktadır. Camiinin minaresi
Şerefiye İmaretinin kapısının doğu cephesine bitişiktir. Mi-
nare kübünden gövdeye geçiş üçgen satırlarla olmaktadır. Se-
kizgen plan teşkil eden bu bölüm sivri kemerlerle bu kemerle-
rin içi de kufiyazılarla bezenmiştir. Minare gövdesi orta ku-
şaktan itibaren konik olarak dışa doğru genişlemekte ve şere-
feyi meydana getirmektedir. Şerefe üzerinde daha dar olan pe-
tek sekizgen bir silme ve bu silme kenarlarınca uzanan pramit
külâhla örtülmektedir⁶⁷.

Şerefiye külliyesi; Cami, medrese, imaret ve türbeden oluşmak-
tadır. Bitlisin en büyük külliyesidir.

Külliye kuzey-güney doğrultusunda uzanan, doğu tarafı dere ve
caddelere bakan ince uzun bir alan kaplamaktadır. Merkezde
enine mekanlı cami, onun hemen kuzey-doğu köşesinde türbe,
cami önündeki avlunun hemen ucunda minare ve imaret, caminin
arka tarafında, arada daracık bir geçit şeklinde yer alan so-
kağın öbür kenarında medrese bulunmaktadır⁶⁸.

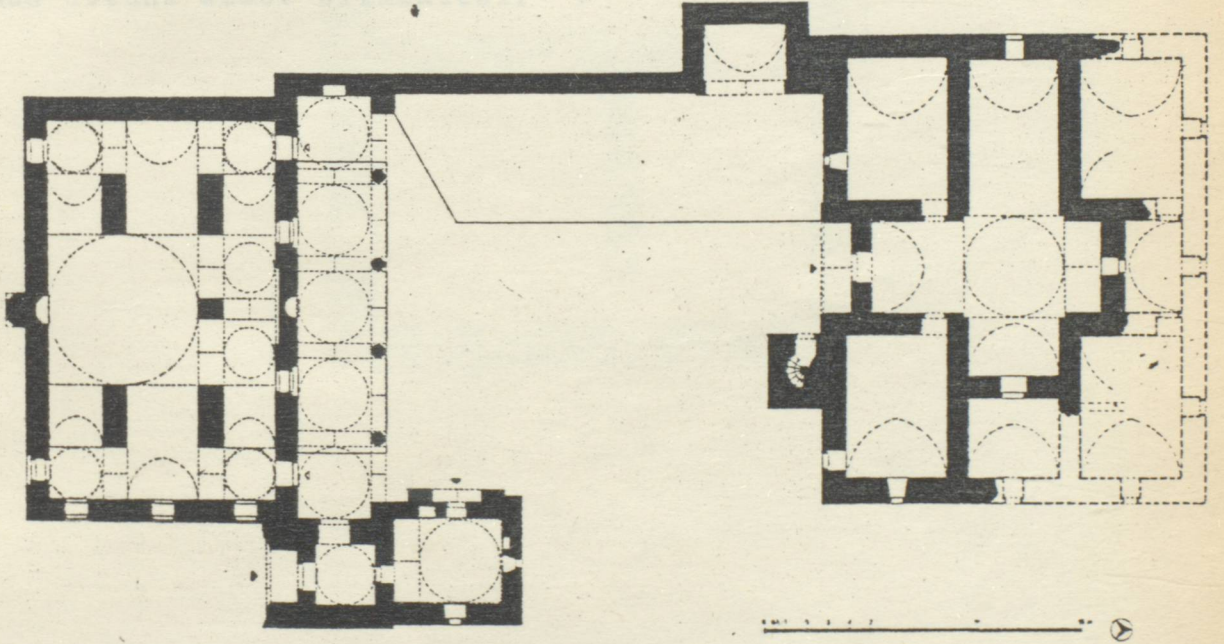
65. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.137.

66. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.96.

67. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.143.

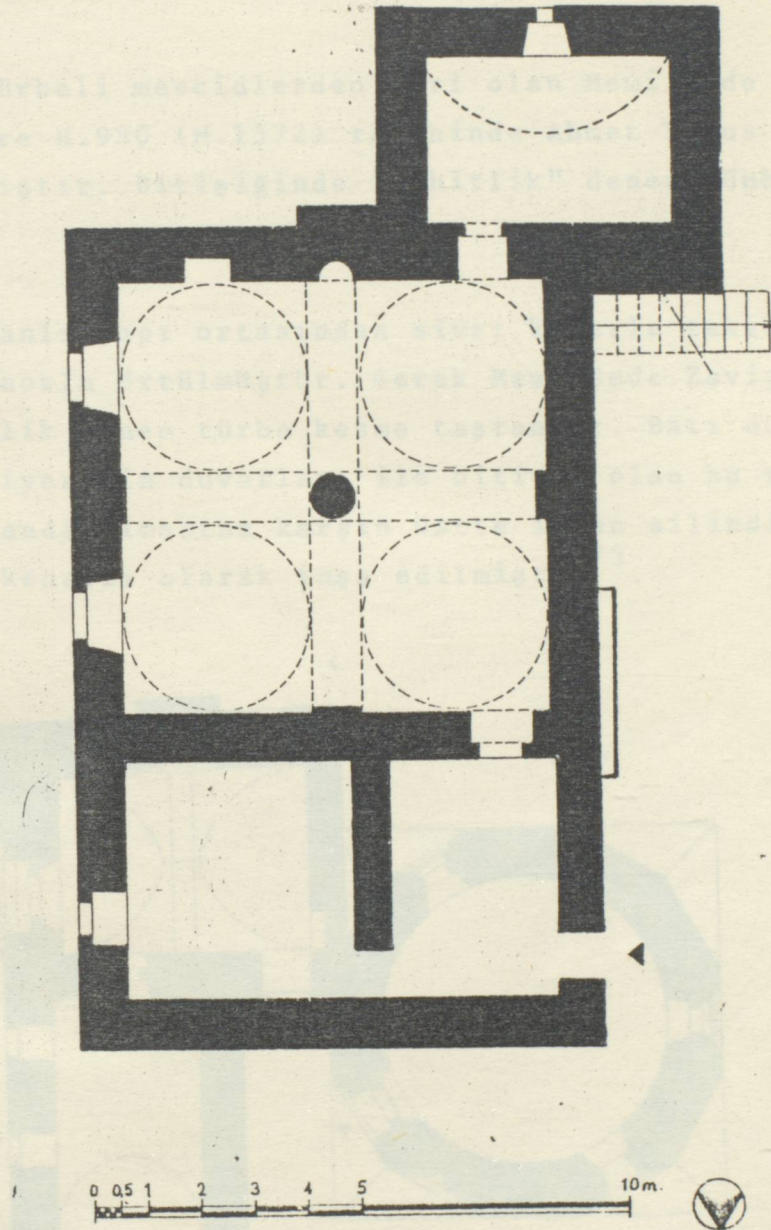
68. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.20.

Külliye'nin üçüncü yapısını teşkil eden İmaret Cami ile aynı avluyu paylaşmaktadır. Cami ile birlikte 1529 yılında yapılmıştır. Tamamı dikdörtgen planda yapılmış olan imaretin beden duvarları camiye göre daha kaba ve sade bir işçilik göstermektedir. Güney cephede avluya küçük bir eyvan şeklinde açılan sivri kemerli giriş kapısı niş içinde ve yekpare iki parça taştan yapılmış yay kemerli ve çok mütevazidir. İçeride kubbeli bölüme açılan dört yöndeki sivri beşik tonozlu dört eyvanın her köşesinde yine beşik tonozlu hücrelerin kapıları yer almaktadır. Orta kısmı örten kubbenin sekizgen kasmağı toprak ve düz dam üzerinde bir metre yükseldikten sonra kubbe üzeri yine toprakla örtülmektedir⁶⁹.

Plan 4- ŞEREFİYE CAMİ ve İMARETİ

69. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.141.

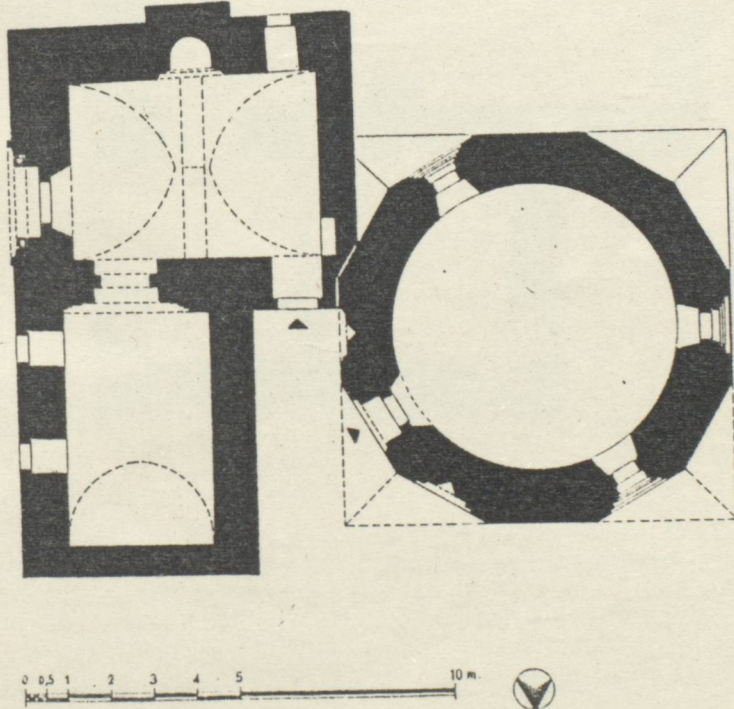

Plan 5- DÖRT SANDIK CAMİİ

6.1.6. MEMİ DEDE MESCİDİ: Plan 6, Resim 24,25.

Bitlis'teki türbeli mescidlerden biri olan Memi Dede Mescidi kitabesine göre H.980 (M.1572) tarihinde Ahmet Yunus tarafından yaptırılmıştır. Bitişiginde "Şehitlik" denen kümbet bulunmaktadır⁷².

Dikdörtgen planlı yapı ortasından sivri kemerle takviye edilmiş, beşik tonozla örtülmüştür. Gerek Memi Dede Zaviyesi ve gerekse Şehitlik denen türbe kesme taştandır. Batı duvarında Memi Dede zaviyesinin duvarları ile bitişik olan bu türbe altta kare planda olmasına karşın üstte içten silindirik, dıştan oniki kenarlı olarak inşa edilmiştir⁷³.

Plan 6- MEMİ DEDE MESCİDİ, TÜRBEŞİ ve ŞEHİTLİK

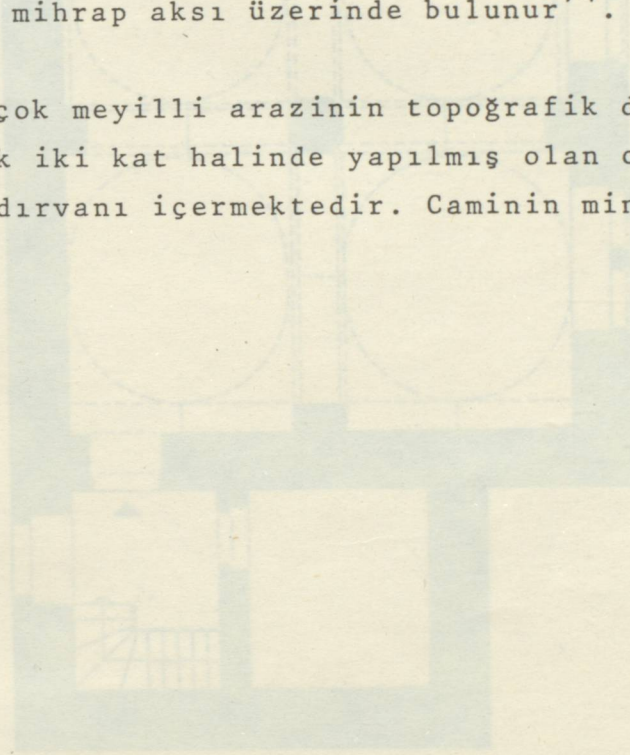
72. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.27.

73. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.195.

6.1.7. AYN-EL BARİT CAMİİ: Plan 7, Resim 26

Kitabesine göre H.1075 (M.1664) yılında inşa edilmiştir. Ol-
dukça muntazam kare plandaki ibadet mekanının ortasında haç
planlı bir ayak bulunmaktadır. Buna bağlanan sivri kemerlerle
de dört adet üzeri kubbe ile örtülü bölüme ayrılmaktadır. Bit-
lis'te bir grup oluşturan plan özelliği olarak orta ayak tam
mihrap hizasında yer aldığından, bundan kuzey ve kibleye uza-
nan kemerler tam mihrap aksı üzerinde bulunur⁷⁴.

Kurulmuş olduğu çok meyilli arazinin topoğrafik durumundan
istifade edilerek iki kat halinde yapılmış olan caminin alt
katı türbe ve şadırvanı içermektedir. Caminin minaresi yok-
tur⁷⁵.

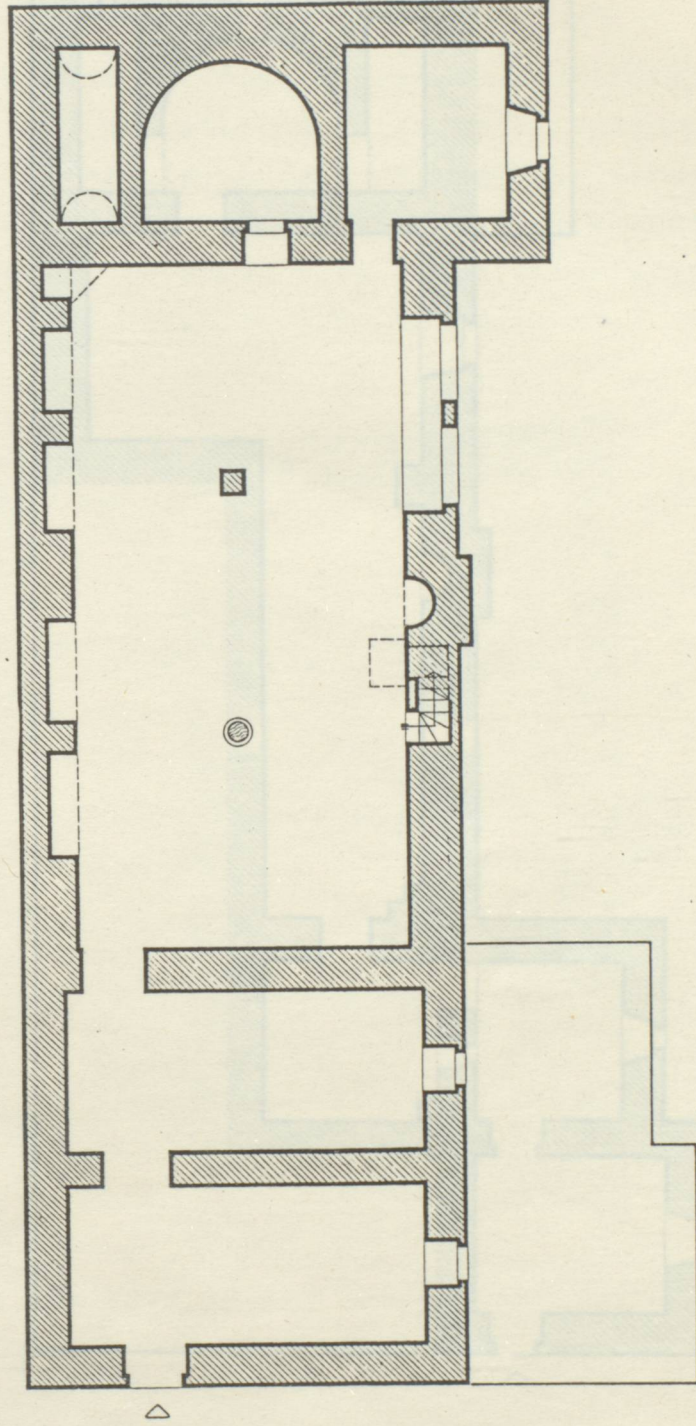
74. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.29.

75. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.191.

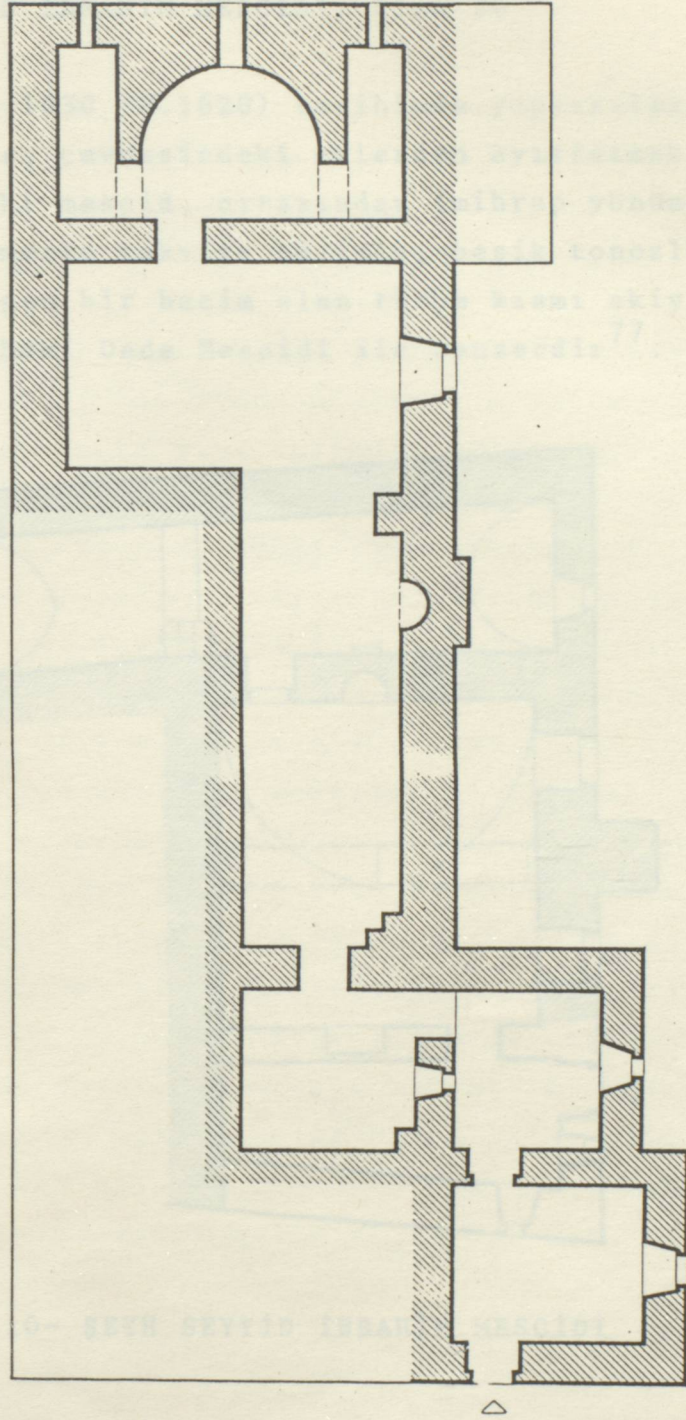
6.1.8. ŞEYH HASAN CAMİİ: Plan 8, 9

Bugün mevcut olan kitabesine göre Haydar Ağa tarafından H.1138 (M.1725) tarihinde yenilenmiştir. Enine dikdörtgen planlı cami kesme taştan inşa edilmiştir. Üstü düz toprak damdır. İç mekan iki ayak ile üç sahn'a bölünmüştür. Batı tarafındaki üç kapıdan en kuzeydeki hizmet kısmına, ortadakinden camiye, en güneydekenden de caminin bodrum katına girişi sağlanmaktadır. Doğu duvarı ortasında bir dolap kapağı bulunmakta, bu açıldığında bir pencere olduğu anlaşılmaktadır. Pencere, bodrum ve bir kilise apsisine açılmaktadır. Caminin daha önce mevcut olan bir kilisenin yerine inşa edildiği anlaşıyor⁷⁶.

76. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.31.

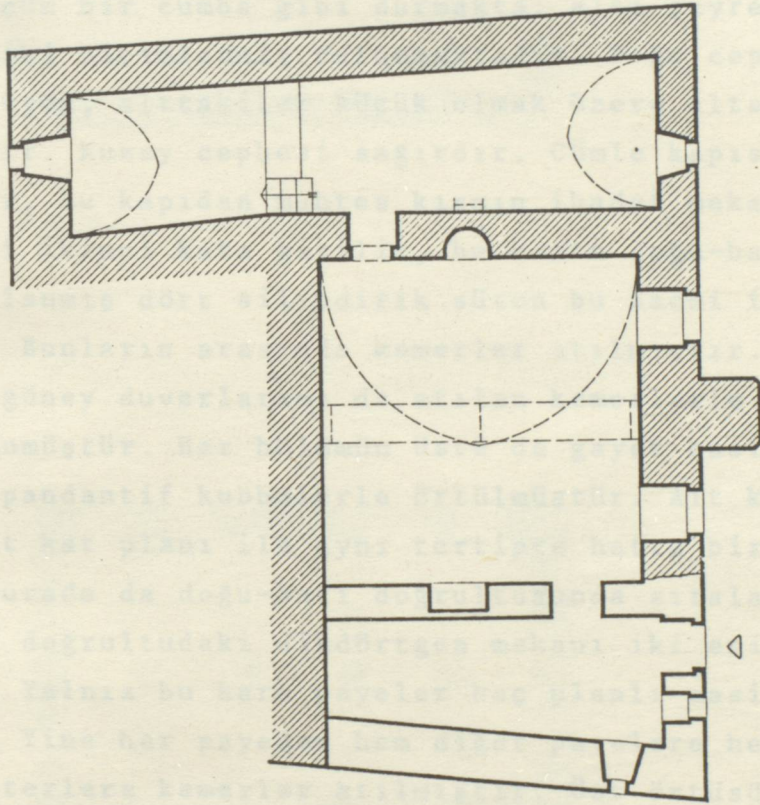
Plan 8- ŞEYH HASAN CAMİ ÜST KATI

Plan 9- ŞEYH HASAN CAMİİ ALT KATI

6.1.9. ŞEYH SEYYİD İBRAHİM MESCİDİ: Plan 10

Kitabesine göre H.1030 (M.1620) tarihinde yaptırılmıştır. Dıştan ilk bakışta, çevresindeki evlerden ayırtetmek zordur. Dikdörtgen plandaki mescid, ortasından (mihrap yönüne paralel) sivri bir kemerle takviye edilmiş, beşik tonozla örtülüdür. Yine dikdörtgen bir hacim olan türbe kısmı ekiyle fonksiyon bakımından Memi Dede Mescidi ile benzerdir⁷⁷.

Plan 10- ŞEYH SEYYİD İBRAHİM MESCİDİ

77. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.32.

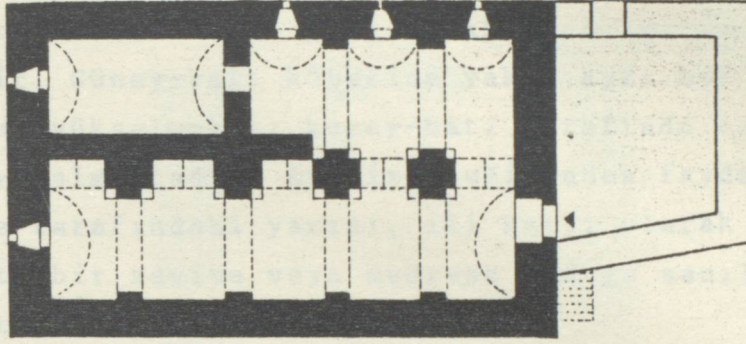
6.1.10. ALEMDAR CAMİİ: Plan 11,12, Resim 27,28

Kitabesine göre eser H.1198 (M.1783) tarihinde Maksut Paşa tarafından yenilenmiştir. Dik bir yamacın üzerinde kurulmuş olan yapı iki kat halinde olup alt katta Eyüb-el-Ensari'nin kardeşi Feyzullah-El-Ensarinin mezarı bulunmaktadır⁷⁸.

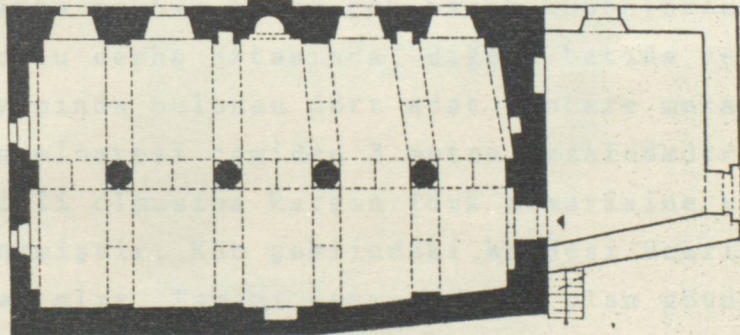
Enine dikdörtgen planlı cami kesme taştan inşa edilmiştir. Bitlis'te hemen her camide görülen mihrap çıkıntısı, kible duvarında küçük bir cumba gibi durmakta; altı çeyrek silindir bir konsol gibi biçimlenmiş bulunmaktadır. Doğu cephesinde de üsttekiler büyük, alttakiler küçük olmak üzere altalta ikişer pencere vardır. Kuzey cephesi sağırdır. Cümle kapısı batı cephesindedir. Bu kapıdan muhtes kısmın ibadet mekanı ile aynı seviyedeki ikinci kata girilir, bu katta doğu-batı doğrultusunda sıralanmış dört silindirik sütun bu hacmi iki enine sahna böler. Bunların arasında kemerler atılmıştır. Aynı zamanda kuzey-güney duvarlarına da atılan kemerlerle mekan on parçaya bölünmüştür. Her bölümün üstü de gayet basık tonoz görünümünde pandantif kubbelerle örtülmüştür. Alt kat ise hemen hemen üst kat planı ile aynı tertipte hatta biraz daha düzgündür. Burada da doğu-batı doğrultusunda sıralanmış dört destek, aynı doğrultudaki dikdörtgen mekanı iki enine sahn'a bölmektedir. Yalnız bu kare payeler haç planlı masif ayaklar şeklindedir. Yine her payeden hem diğer payelere hem de duvardaki plasterlere kemerler atılmıştır. Üst örtüsü de tonozdur⁷⁹.

78. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler. s.156.

79. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.79.

Plan 11- ALEMDAR CAMİİ ALT KATI

Plan 12- ALEMDAR CAMİİ ÜST KATI

6.1.11. GÖKMEYDAN CAMİİ: Plan 13, Resim 29,30,31

Cami kitabesinde 1801, Atatürk'den söz edilen minare kitabesinde ise 1924 (H.1340) tarihi verilmektedir. Güney-kuzey doğrultusunda dikdörtgen bir planda uzanan cami bir bahçe içinde bulunmaktadır. Kible yönü sokağa baktığından daha önemle işlenmiştir. Güney-batı köşesine yakın ayrı bir kule şeklinde minaresi yükselmekte; kuzey-batı tarafında camiye ait ek bir yapı yer almaktadır. Arazinin eğiminden faydalanarak, caminin kible tarafındaki yarısı, iki katlı olarak inşa edilmiş, alt katta bir zaviye veya medrese olduğu sanılan bölüm oluşturulmuştur⁸⁰.

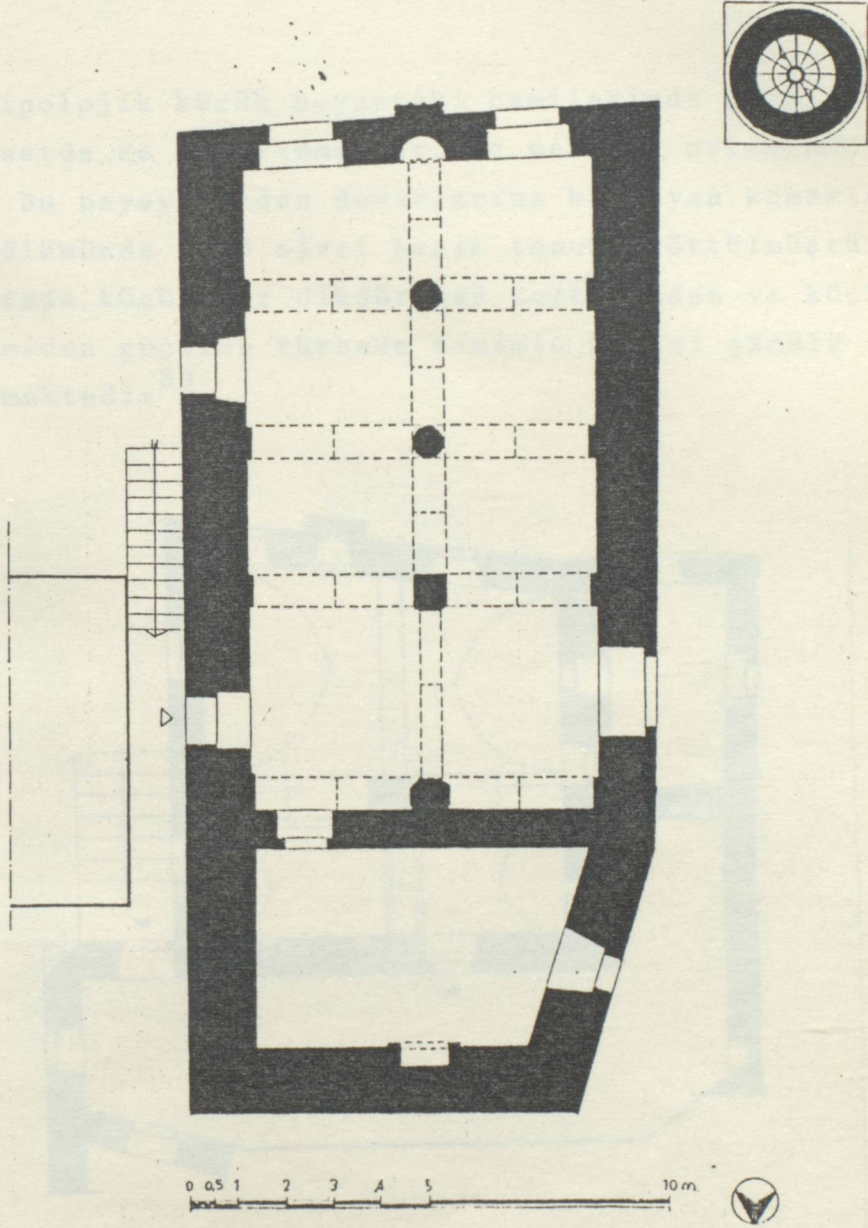
Alt kat doğu yönündeki bir kapı ile girilen uzun ve beşik tonozla örtülü bir koridorun iki yanında yer alan ikişerden dört odadan meydana gelir. Bu odalardan üçünün dışa açılan birer penceresi bulunmaktadır. İkinci katı oluşturan ibadet mekanı boyuna dikdörtgen planlıdır. Orta eksenenden (mihrap aksından) iki sütun ve iki paye ile boyuna iki bölüme; enine ise dört bölüme ayrılmakta ve her bölüm çok basık kubbelerle örtülmektedir. Biri doğru cephe ortasında, diğeri batıda ve ikisi mihrabın iki yanında bulunan dört adet pencere mekanı aydınlatır. Caminin minaresi camiden 3 metre mesafededir. Çok yüksek ve gösterişli olmasına karşın Türk mimarisine yabancı motiflerle süslenmiştir. Küb şeklindeki kaidesi üzerinde silindirik gövde yer alır. Tamamı kesme taştan olan gövde üzerinde kabartma olarak işlenmiş dört sıra halinde rozet, damla ve üçgenler gövdeyi süsler. Şerefesi basittir. Petek kısmı sekizgen olarak yapılmıştır ve üzeri taş bir kubbecik ile örtülmüştür⁸¹.

80. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.36.

81. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.161-162.

6.1.2. KURŞATIL CAMİİ: Plan 14

Kitabhanası 3025 cemi N. 3223 (N. 1810) tarihli 1827
vdr.

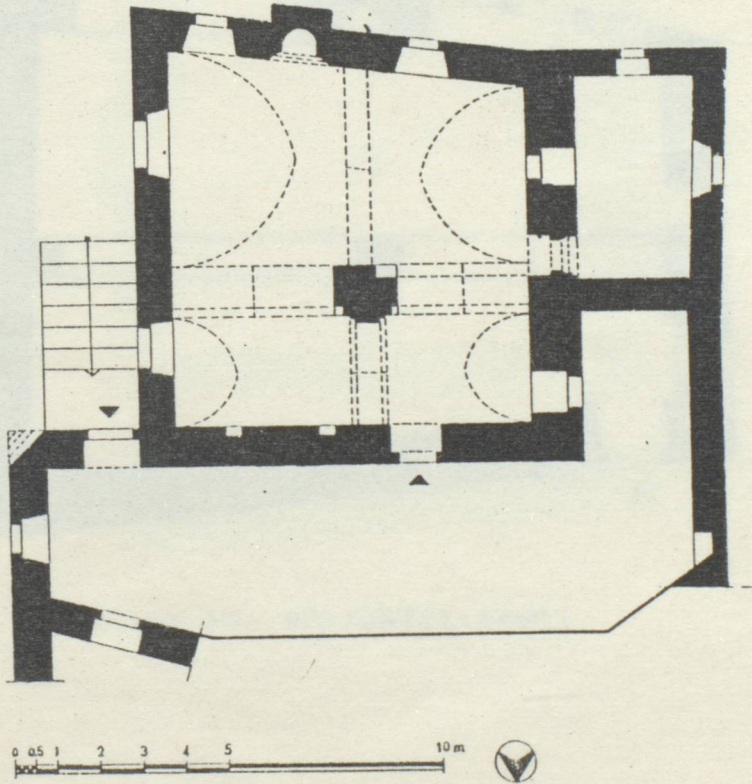

Plan 13- GÖKMEYDAN CAMİİ

6.1.2. KUREYŞİ CAMİİ: Plan 14

Kitabesine göre cami H.1225 (M.1810) tarihinde onarım görmüştür⁸².

Bitlis'in tipolojik küçük boyuttaki camilerinde görülen plan şeması bu eserde de uygulanmıştır. İç mekanın ortasında kalın bir paye ve bu payeyi beden duvarlarına bağlayan kemerler vardır. Dört bölümünde üstü sivri beşik tonozla örtülmüştür. Caminin batısında küçük bir dikdörtgen teşkil eden ve küçük bir kapı ile camiden geçilen türbede caminin banisi gömülü olduğu ileri sürülmektedir⁸³.

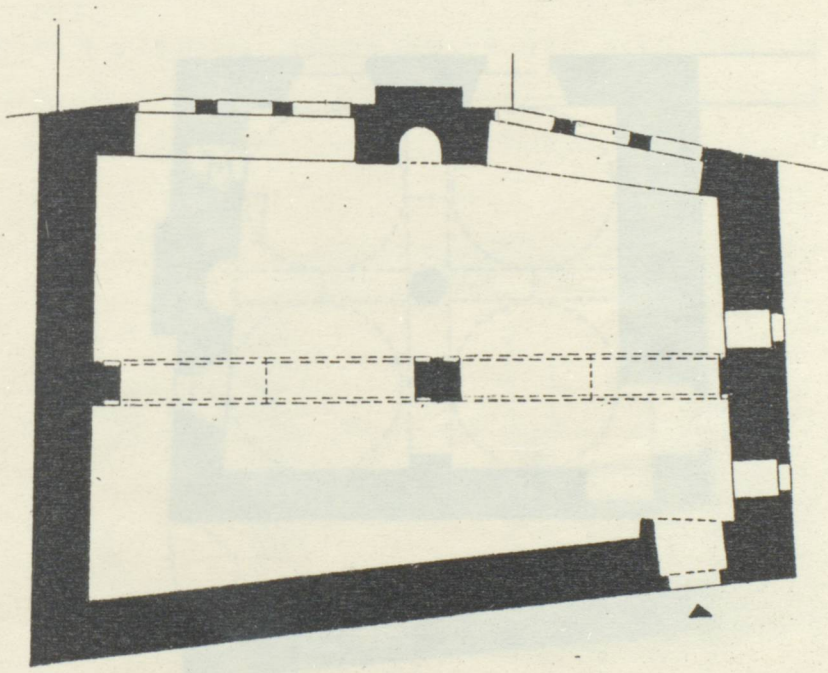
Plan 14- KUREYŞİ CAMİİ

82. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.38.

83. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.151.

6.1.13. SULTANİYE CAMİİ: Plan 15

Kitabesine göre H.1244 (M.1828) tarihinde yaptırılmıştır. Batı cephesindeki muhdes giriş bölümünden geçilerek varılan ibadet mekanı, doğu-batı yönünde enine dikdörtgen bir plana sahip olup ortaya yakın yerinde kare planlı bir ayak ve doğu duvarında bu ayakla bir hizada bir plaster bulunmaktadır. İki sahn'a bölünen ibadet mekanının doğu ve kuzey duvarları sağır olmasına karşın batı duvarındaki ayak izinin hemen yanında sivri kemerli küçük bir pencere açılmıştır⁸⁴.

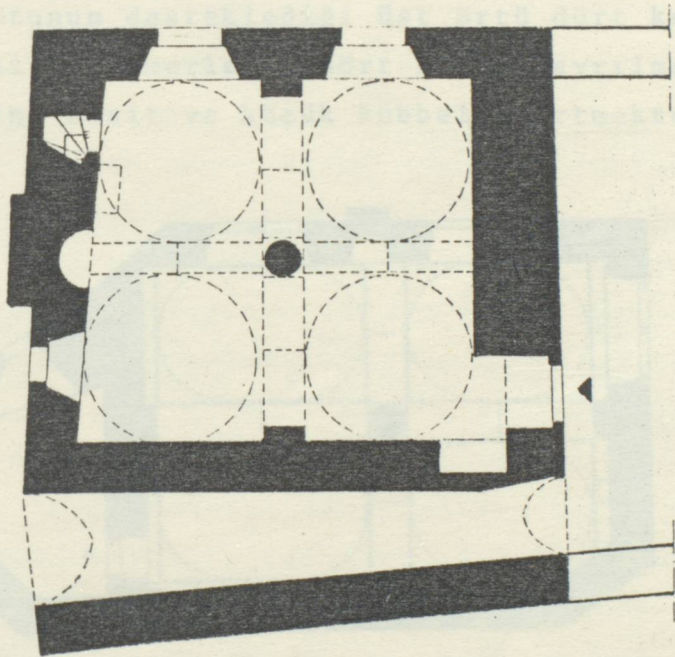

Plan 15- SULTANİYE CAMİİ

84. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.39-40.

6.1.14. TAŞ CAMİİ: Plan 16, Resim 32

Kitabesi bulunmayan eserin mimari tarzının XVIII. yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır. Kareye yakın dikdörtgen planda kurulmuş küçük ve basit mahalle mescitlerindendir. Yapının bulunduğu arazinin meyilli olmasından dolayı batı cephe diğer cephelerden daha yüksektir. İbadet mekanı ortada tek bir ayağın desteklediği üst örtü dört kenar ortası ile birleşen sivri kemerlerle dört bölüme ayrılmakta ve her bölümün üzerini basit ve küçük kubbeler örtmektedir. Taş caminin de mihrabı cephede çıkıntı teşkil etmektedir⁸⁵.

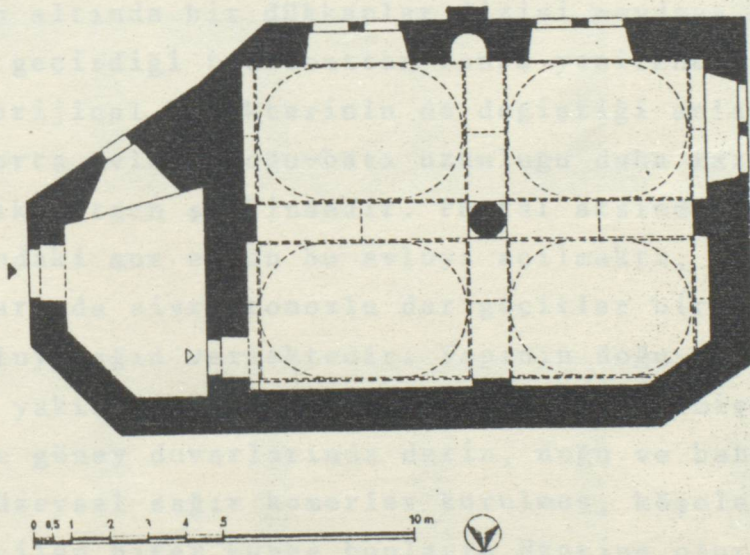
Plan 16- TAŞ CAMİİ

85. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.155.

6.1.15. AŞAĞI KALE CAMİİ: Plan 17, Resim 33

Kitabesi yoktur. XVIII. yüzyıl yapısıdır. Kesme taştan inşa edilmiş düz toprak damlıdır. Doğu-batı yönünde kareye yakın bir dikdörtgen kütle olan esas yapının güney-doğu ve kuzey-batı köşeleri pahlanarak buralarda daracık eğik birer yüzey meydana getirmiştir. Kible duvarı ortasında, Bitlis'te vazgeçilmez bir unsur gibi görünen mihrap çıkıntısı, onun iki yanında birer çifte pencere yer almaktadır. Pencere basık kemerli olup üzerlerine kaş gibi bitişik birer çift profil yapılmıştır⁸⁶.

Ortada tek bir sütunun desteklediği üst örtü dört kenar ortası ile birleşen sivri kemerlerle dört bölüme ayrılmakta ve her bölümün üzerini basit ve küçük kubbeler örtmektedir⁸⁷.

Plan 17- AŞAĞI KALE CAMİİ

86. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.42.

87. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.156.

6.2. MEDRESELER

Evliya Çelebi Bitlis'in medreseleri için de şöyle yazmıştır: "Medreselerinde ve camilerin her birinde birer müderris, birer ikişer ücretsiz ders-i âmları (öğretmenleri) vardır⁸⁸ .

Bitlis merkez ilçesindeki medreseler şöyledir:

Şerefiye Medresesi, İhlasiye Medresesi, Hatibiye Medresesi, Nuhiye Medresesi, Yusufiye Medresesi.

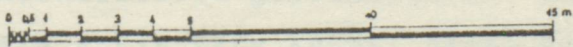
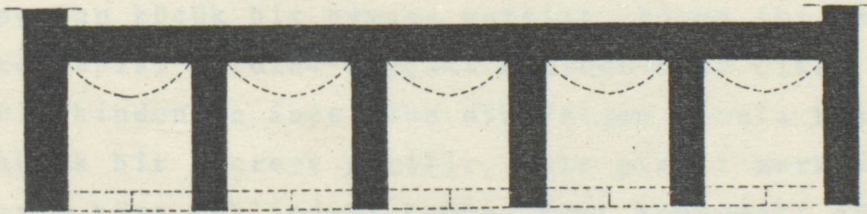
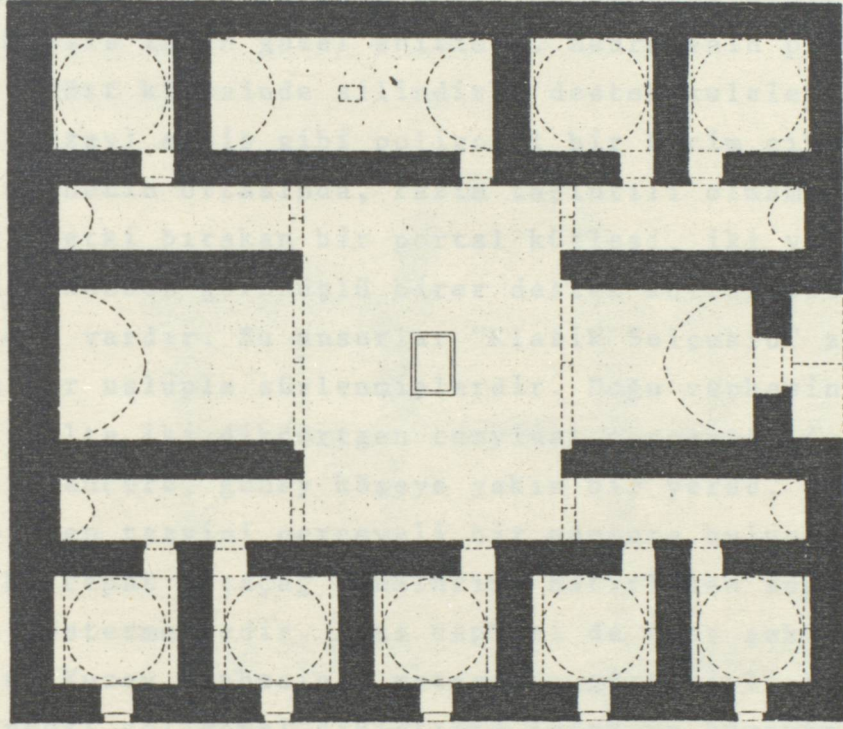
6.2.1. ŞEREFİYE MEDRESESİ: Plan 18

Medresenin herhangi bir kitabesi bulunmamaktadır. Kareye yakın dikdörtgen planlı, ortası açık avluludur. Doğu cephesi iki katlıdır. Bu tarafta arazi eğimi uygun düştüğünden, medrese katının altında bir dükkanlar dizisi meydana getirilmiş. Bu cephenin geçirdiği tahribattan sonra yenilendiği ve tabii bu suretle orijinal karakterinin de değiştiği anlaşılmaktadır. Medresenin orta avlusu doğu-batı uzunluğu daha fazla olan enine bir dikdörtgen şeklindedir. Portal aksında giriş eyvanı ile karşısındaki ana eyvan bu avluya açılmakta, her ikisinin de iki yanlarında sivri tonozlu dar geçitler birer küçük eyvan gibi avluya ağız vermektedir. Yapının doğu kenarında beş tane kareye yakın dikdörtgen planlı hücre dizilmiştir. Bunların kuzey ve güney duvarlarında derin, doğu ve batı duvarlarında ise yüzeysel sağır kemerler kurulmuş, köşelerden pandan tiflerle geçilen birer kubbe bunların üzerine oturtulmuştur. Bitlis'te istisnasız uygulanan metodla bu binanın da örtü sistemi üstten düz toprak damla saklandığından ne kubbeler, ne de tonozlar dışarıdan görünmemektedir. Medresenin batı kenarında, kuzeyde iki, güneyde bir tane kare planlı ve kubbeli oda bulunmaktadır⁸⁹ .

88. Danışman, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.6, s.179.

89. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.23.

Medreseye kuzey cephe ortasında bulunan ve köşelerini iki sütunun süslediği cümle kapısından girilmektedir⁹⁰.

Plan 18- ŞEREFİYE MEDRESESİ

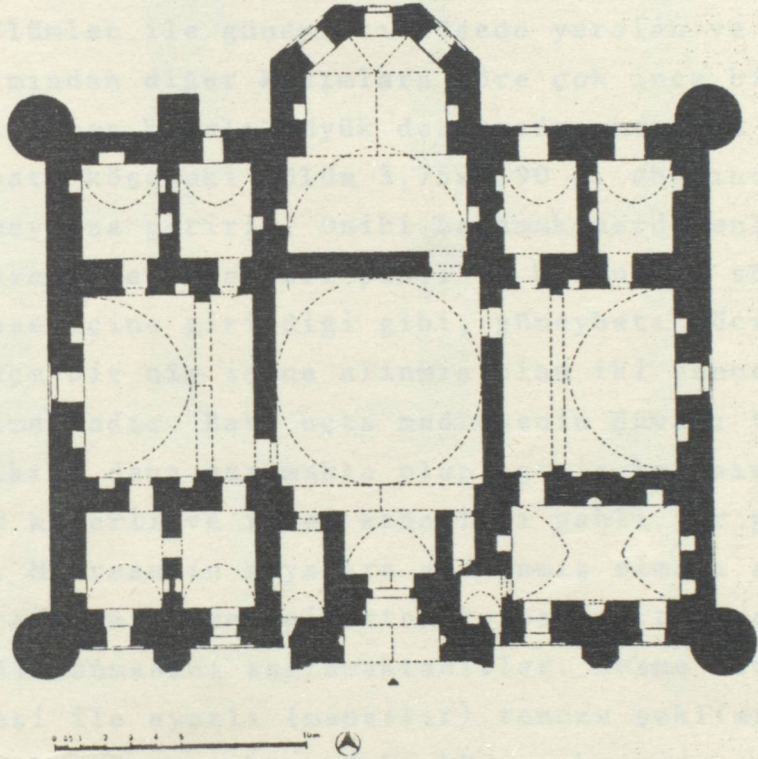
90. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.139.

6.2.2, İHLASİYE MEDRESESİ: Plan 19, Resim 34,35,36,37,38,39,40,41

Kitabesine göre H.997 (M.1589) yılında V.Şerefhan tarafından yaptırılmıştır. Şehrin en yüksek meydanı olan Gökmeşdan'da farklı zamanlarda yapılmış olmakla beraber bir külliye gibi kümelenmiş yapıların en büyüğüdür. Ön cephesi kibleye bakan bu eser Bitlis'in en güzel anıtıdır. Medresenin planı kareye yakındır. Dört köşesinde silindirik destek kuleleri, arka cephesinde (kuzey) apsis gibi poligonal bir hacim çıkıntısı vardır. Ön cephenin ortasında, fazla taşıntılı olmamakla beraber gösterişli etki bırakan bir portal kütle, iki yanında ise aralarında kümbet görünümlü birer destek kulesi bulunan ikişer pencere vardır. Bu unsurlar "Klasik Selçuklu" zevkini hatırlatan bir üslûpla süslenmişlerdir. Doğu cephesinin ortasında alt alta iki dikdörtgen tezyinat çerçevesi içine alınmış birer pencere, güney köşeye yakın bir yerde, yüksekte yine dikdörtgen tezyini çerçeveli bir pencere bulunmakta, bunlar dışında bu cephe ortaçağ binalarını hatırlatan sağır ve masif bir yapı göstermektedir. Batı cephesi de aynı şekilde düzenlenmiştir. Kuzey cephesinin ortasında gösterişli bir apsis görünümündeki poligonal çıkıntının kuzey ve kuzeybatıya bakan yüzlerinde dikdörtgen tezyini çerçeveye kuşatılmış birer pencere vardır. Portalden girince, ortadaki büyük kubbeli ana mekana açılan küçük bir eyvana varılır. Bunun iki yanında birer hücre kapısı vardır. Sağdaki kapıdan dama çıkan merdivenliğe; soldakinden de ince uzun dikdörtgen planlı beşik tonoz örtülü küçük bir hücreye girilir. Kare planlı merkezi hacmi örten yarım küre şeklindeki kubbe, dört kenardaki büyük ve geniş sivri sağır kemerlerle taşınmakta, köşelerden dairevi plana pandantiflerle geçilmektedir. Kubbe eteğinde muntazam aralıklarla sekiz tane küçük, sivri kemerli pencere açılmıştır. Kubbeli merkezi hacmin kuzey kenarındaki sivri sağır kemeri dolduran duvara doğu köşesinde bir kapı, ortada yüksek bir pencere açılmıştır⁹¹.

91. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.47.

Kuzey yönde orta mekanın büyük kemeri arkasında önce beşik tonozlu bir eyvan daha sonrada üç kenarlı çıkıntı ile, kuzeye genişleyen bölüm, orta mekandan ince bir duvarla ayrılmış; fakat bir kapı ve yüksekte kalan dikdörtgen bir pencere ile orta mekana irtibat ettirilmiş bulunmaktadır. Bu kısmın giriş kapısı sağında dikdörtgen küçük bir niş bulunmakta ve bu nişinde etrafı dört kenarını çeviren rumi palmet ve kıvrık dallardan bir çerçeve ile süslenmiştir⁹².

Plan 19- İHLASIYE MEDRESESİ

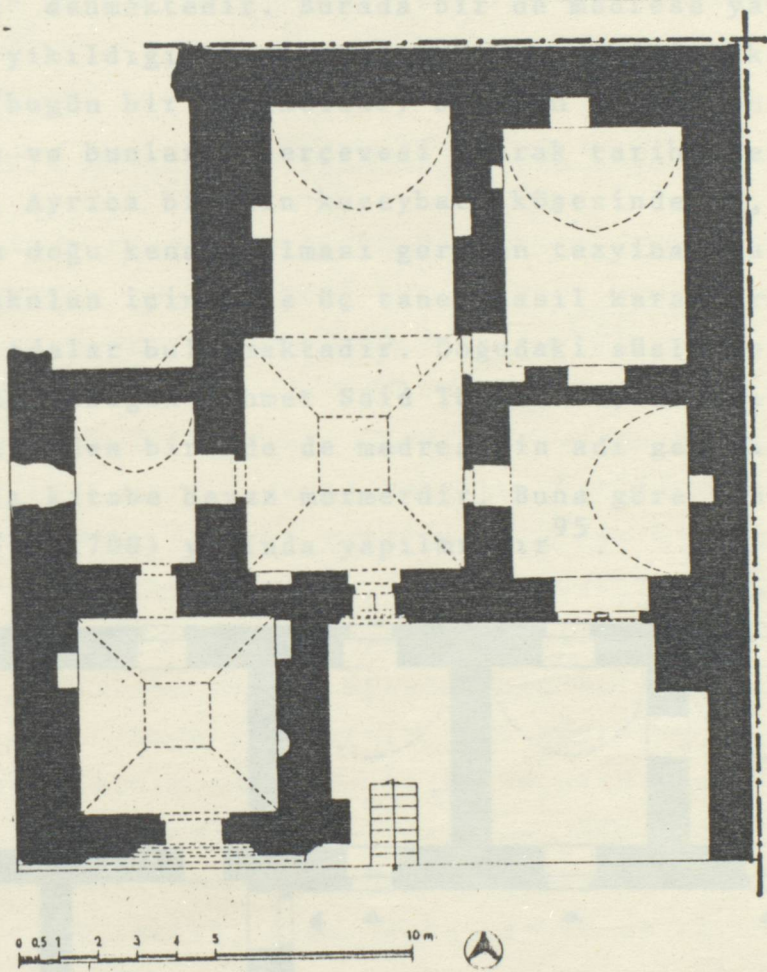
92. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.171.

6.2.3. HATİBİYE MEDRESESİ: Plan 20, Resim 42,43

Kitabesi olmayan eserin XVI. yüzyıla ait olduğu bilinmektedir. Bugün çok harap ve metruk olan eserin tümü blok kesme taşlardan yapılmıştır. Hemen hemen bütünü ile dikdörtgen teşkil eden planı, sadece kuzeybatı köşede küçük bir girinti meydana getirmektedir. Eser iki bölümde incelenebilir. Güney batı köşede medrese cephesinin yarısı genişliğindeki oniki basamak merdivenle çıkılan teras ve bu terasın arkasında yer alan kapalı bölümler ile güneybatı köşede yer alan ve cephe tezyinatı bakımından diğer kısımlara göre çok ince bir işçilik gösteren tamamen kapalı büyük dersaneden meydana gelmektedir. Güney batı köşedeki bölüm 3.75x4.90 m. ebadında genişçe bir teras meydana getirir. Oniki basamak merdivenle çıkılan terasın kuzeyinde kenarları pahlı ve kalın taş söveli bir kapı ile medrese içine girildiği gibi, güneybatı hücrenin içeriden büyükçe bir niş içine alınmış olan iki penceresi de bu terasa açılmaktadır. Batı uçta medresenin duvarı teras kenarınca bir miktar daha uzanmakta olup, giriş kapısının üzerinde gene yay kemerli ve içten kenarları pahlı bir penceresi bulunmaktadır. Medresenin kayalara yaslanmış olması ancak bu pencere ve orta kısmın üzerini örten tonozun ortasındaki açıklıktan aydınlanmasını sağlamaktadırlar. Kesme blok taşların kenetlenmesi ile aynalı (manastır) tonozu şeklinde yapılmış olan giriş kısmının arkasındaki hücre, kuzeyde sivri beşik tonozla örtülü bir eyvanla birleşmektedir. Batı kenarda birer kapı beşik tonozla örtülü dikdörtgen hücrelere açılmaktadır ki bu hücrelerden ön tarafta bulunanın iki adet penceresi vardır. Kuzeybatıda taş söveli ve bugün tamamı yıkılmış olan fakat izlerinden beşik tonozla örtülü olduğu anlaşılan bir hücreye girilmektedir ki bu hücrenin de güney duvarındaki bir kapıdan ikinci kısmı teşkil eden kapalı dersane hücreğine geçilmektedir ki bu kısım 5.10x5.05 m ebadında muntazam bir dikdörtgendir. Beden duvarlarının üzerini taştan kaburgalı ayna tonoz örtmektedir. Güney kenar ortasında dikdörtgen büyük

bir niş içerisindeki pencere mekanı aydınlatır⁹³.

Eserin içinde oldukça temiz ve düzgün bir kuruluş sezilmekle beraber herhangi bir mimari tezyinat görünmemektedir⁹⁴.

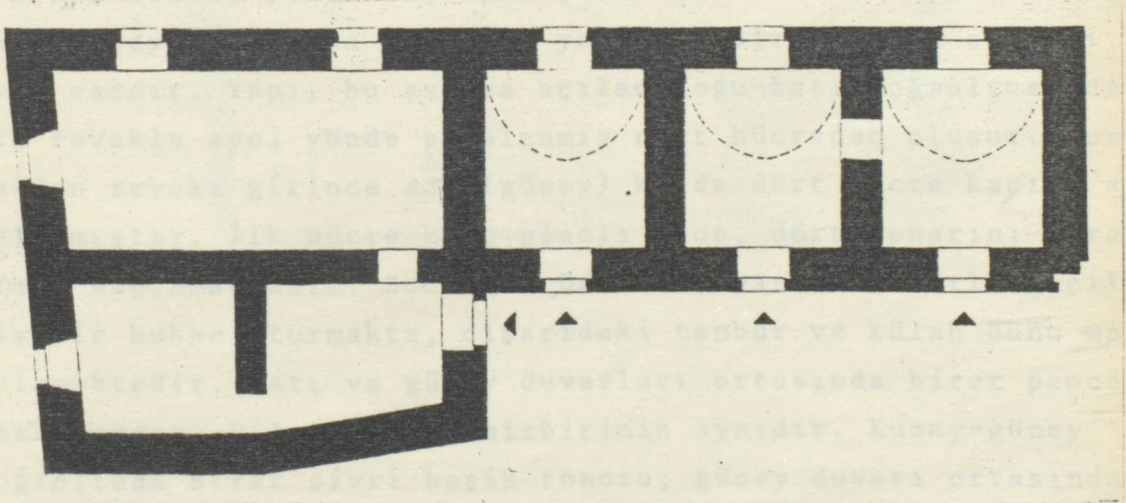
Plan 20- HATİBİYE MEDRESESİ.

93. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.171-172.

94. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.52.

6.2.4. NUHİYE MEDRESESİ: Plan 21, Resim 44,45,46,47,48,49,50

Bitlis merkez ilçesinin güney doğu sırtlarında bir mescid doğusunda ve batısında ise güzel birer anıt olan iki kümbet vardır. Doğudaki kümbete "Nuh Türbesi", batıdakine ise "Mehmet Said Türbesi" denmektedir. Burada bir de medrese yapılmış olduğu, fakat yıkıldığı da rivayetler arasındadır. İki türbe arasındaki (bugün bir karakoldur) binanın doğu cephesinde bir sıra pencere ve bunların çerçevesi olarak tarihi tezyinat görülmektedir. Ayrıca binanın kuzeybatı köşesinde de, anıtsal bir portalin doğu kenarı olması gereken tezyinat kalıntıları vardır. Karakolun içinde de üç tanesi asıl karakterini korumuş tonozlu odalar bulunmaktadır. Doğudaki süslü pencereler bunlara aittir. Bugün Mehmet Said Türbesi içine atılmış muhtelif kitabelerden birinde de medresenin adı geçmektedir. Arapça yazılı kitabe beyaz mermerdir. Buna göre Nuhîye Medresesi H.1112(M.1700) yılında yapılmıştır⁹⁵.

Plan 21 NUHİYE MEDRESESİ

95. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.53.

Medrese odalarının üst örtüleri sivri beşik tonozdur. Birer kapı ile iç avluya açılan bu odalar, kalın taş silmeli birer pencere ile de dışarıdan ışık almaktadır. Eserin dış duvarlarında çok güzel ve itinalı bir işçilik gösteren sövelerin üzerinde pencerenin tam ortasına gelecek şekilde birer rozet yer almaktadır ki bu rozetlerin içleri zengin arabesklerle süslenmiştir⁹⁶.

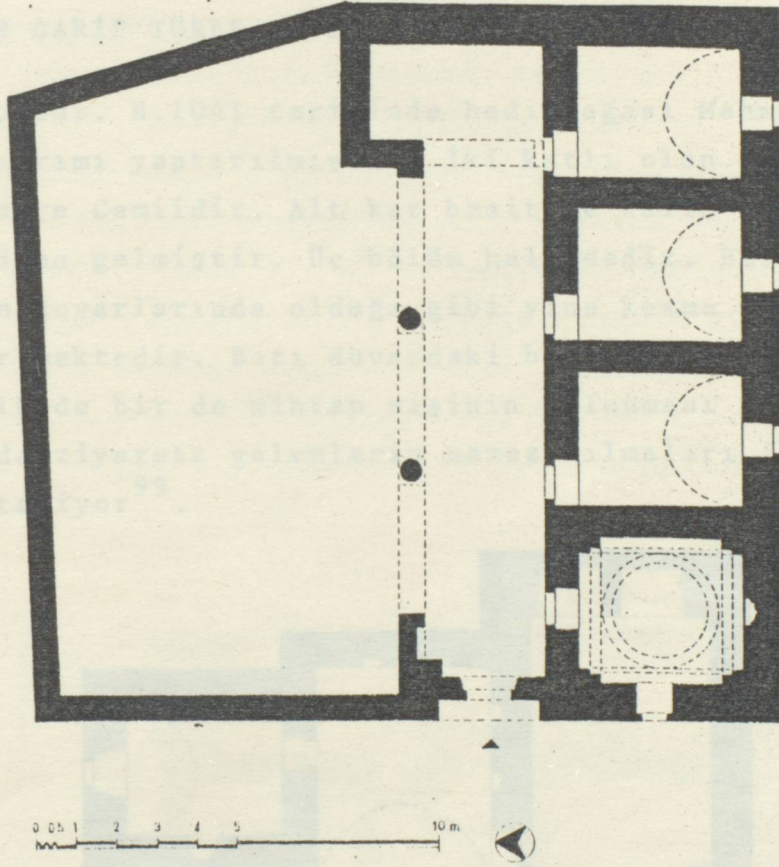
6.2.5. YUSUFİYE MEDRESESİ: Plan 22, Resim 51,52,53

Kitabesi yoktur. Bugünkü haliyle doğu-batı doğrultusunda uzanan L planlı bir yapıdır. Yola bakan güney cephesinde yerden yüksekte yer alan dört tane küçük pencere ağzı sıralanmıştır. Doğu cephesi sağır olup batı cephesinde yine küçük bir penceresi ve portali bulunmaktadır. Kızıl kahverengi Bitlis taşından muntazam bloklarla inşa edilmiştir. Üstü dıştan düz toprak damla örtülüdür. Portal tarafından alçak bir silindirik tanbura oturan konik taş külâh, düz dam üzerinde yükselmektedir. Kuzey tarafında sonradan yapılmış bir duvarla çevrili avlu vardır. Yapı, bu avluya açılan doğu-batı doğrultusunda bir revakla aynı yönde sıralanmış dört hücreden oluşur. Portalden revaka girince sağ (güney) kolda dört hücre kapısı sıralanmıştır. İlk hücre kare planlı olup, dört kenarını birer kemer kaplamaktadır. Bunların üzerine, pendentiflerle geçilmiş bir kubbe oturmakta, dışarıdaki tanbur ve külâh bunu maskeleymektedir. Batı ve güney duvarları ortasında birer penceresi vardır. Diğer üç oda birbirinin aynısıdır. Kuzey-güney doğrultuda birer sivri beşik tonozu, güney duvarı ortasında birer penceresi vardır. Diğer üç oda birbirinin aynısıdır. Kuzey-güney doğrultuda birer sivri beşik tonozu güney duvarı ortasında birer penceresi vardır. Revak şimdi iki sütuna oturan üç yuvarlak kemerden ibarettir. Kuzeyde revakın açıldığı avlu zemini harçla sıvanmıştır. Burada aslında böyle bir

96. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.166.

avlu bulunmuş olması muhtemeldir. Yapıda mimari tezyinat yoktur. Tarihi hakkında XIX. yüzyıl düşünülebilir⁹⁷.

Medresenin üzerini örten toprak dam silindirik bir kasnak konik taş külah ile devam etmekte olup bu taş külah yine dersane hücresi üzerinde bulunmaktadır⁹⁸

Plan 22- YUSUFİYE MEDRESESİ

97. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.54.

98. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.177.

6.3. TEKKE ya da ZAVİYE TÜRÜNDEN YAPILAR

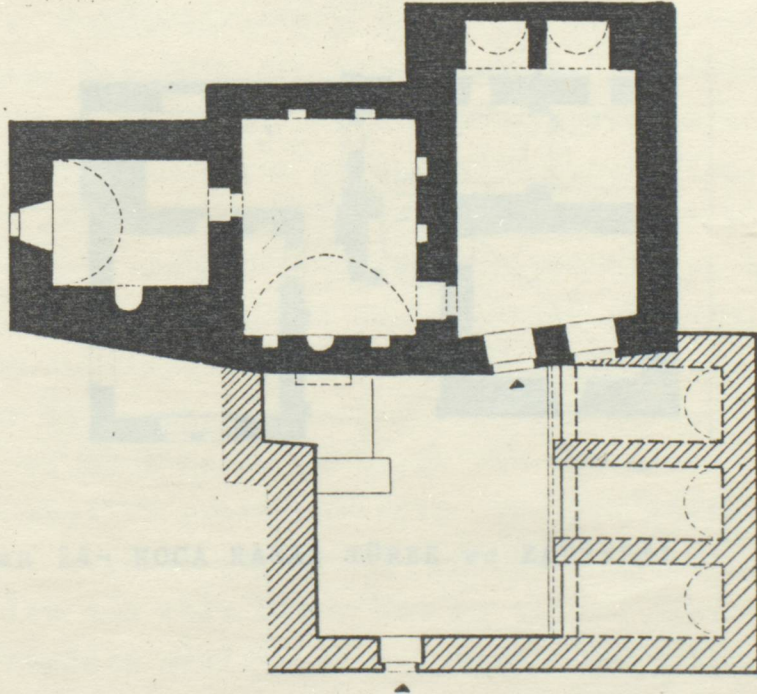
Bitlis merkez ilçesindeki tekke ya da zaviye türünden yapılar şunlardır:

Şeyh Garip Türbe ve Zaviyesi

Hoca Hasan Türbe ve Zaviyesi

6.3.1. ŞEYH GARİP TÜRBE ve ZAVİYESİ: Plan 23

Kitabesi yoktur. H.1041 tarihinde hadım ağası Mehmet ağa tarafından onarımı yaptırılmıştır. İki katlı olan eserin üst katı Sultaniye Camiidir. Alt kat basit ve kalın masif duvarlardan meydana gelmiştir. Üç bölüm halindedir. Her bölümün üzeri beden duvarlarında olduğu gibi yine kesme taştan basık kubbeler örtmektedir. Batı duvardaki bir kapıdan geçilen dikdörtgen bölümde bir de mihrap nişinin bulunması bu bölümün aynı zamanda ziyarete gelenlerin mamaz kılmaları için yapıldığını gösteriyor⁹⁹.

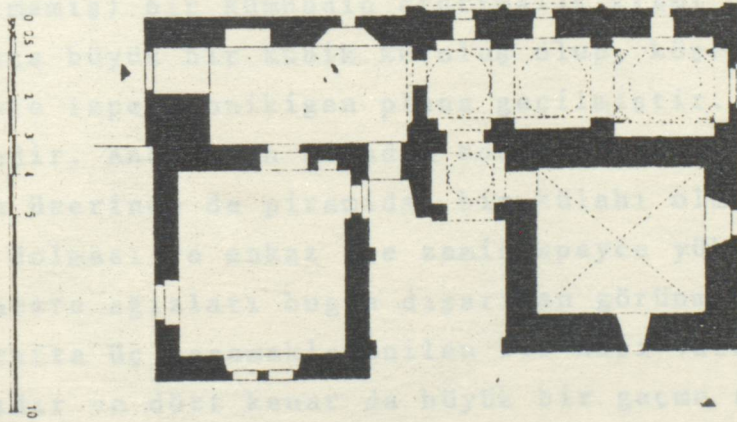
Plan 23- ŞEYH GARİP TÜRBE ve ZAVİYESİ

99. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.206.

6.3.2. HOCA HASAN TÜRBE ve ZAVİYESİ: Plan 24, Resim 53

Hacı Hasan Hoca Sırvani Tekkesi de denilir.

Giriş koridorundaki kitabede H.1238 (M.1822) tarihi vardır. Türbe kapısı yanındaki kitabede yazıların plasterin altında kalması nedeniyle okunamamaktadır. Güneyden bakılınca revak gibi bölümün bu tarafta da bir kemeri olduğu görülür. Batı taraftan bakıldığında ise piramit külahlı kübik kısım ile muhdes bir başka kübik kısmın ortada teras şeklinde bir boşluk bırakarak iki yanda denge sağladığı görülür. Kuzey tarafı bu minyatür kompleksin giriş cephesidir. Doğu yönde revak gibi bölümün devamı olan koridorun ucu, sağdaki daha geç bir eklenti olan kübik blok ile ayırt edilecek şekilde belli belirsiz bir çıkıntı yapmaktadır. Piramit külahlı kübik bir yapı olan Hoca Hasan türbesi kapısının batı yanında, bir ucu buraya eklenen plasterin altına giren bir kitabe daha vardır. Türbenin kare mekanı, çapraz tonozla örtülmüştür¹⁰⁰.

Plan 24- HOCA HASAN TÜRBE ve ZAVİYESİ

100. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.59.

6.4. TÜRBELER

Bitlis'in tarihi yapıları içinde anıtsal ve estetik ifade bakımından en etkili olanları türbelerdir. İçlerinde bazıları vardır ki kendilerine mahsus bir biçim göstermektedirler.

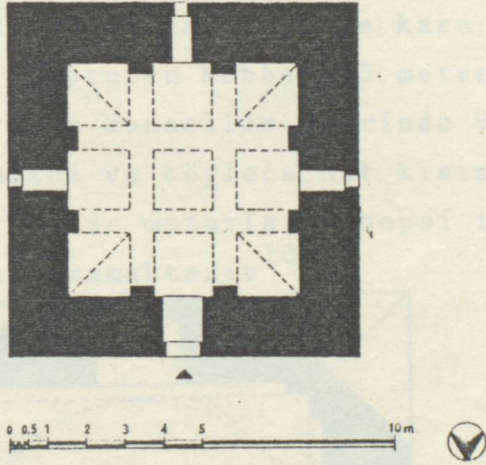
Bitlis merkez ilçesindeki türbeler şunlardır:

Ziyaeddin Han Türbesi, II.Şerefhan Türbesi, Üç Bacılar Anonim Türbesi, Veli Şemseddin Türbesi, IV.Şeref Türbesi, Şeyh Tahir-i Gürgî Türbesi, Nuhiye Türbesi, Saidiye Türbesi, Seyyid İbrahim Türbesi, Şeyh Üryani Mahmud Türbesi, Küfrevî Türbesi, Hacı Yusuf Türbesi, Şehitlik Türbesi.

6.4.1. ZİYAEDDİN TÜRBESİ: Plan 25, Resim 54,55

Gökmeydan'da İhlâsiye Medresesi çevresinde kümelenmiş yapılardan, medresenin tam karşısına (güneyine) düşen, üstü kesik görünümlü türbenin Ziyaeddin Han'a ait olduğu söylenmektedir. Kitabesi yoktur. Bugünkü haliyle yapı, üst tarafı yıkılmış (veya yapılmamış) bir kümbedin oturtmalık kısmı gibidir. Aslında oldukça büyük bir kübik kuruluş olup, köşeleri pahlanmak suretiyle tepede onikigen plana geçilmiştir. Yapıda burada bitmektedir. Ancak, en azından bodur ve prizmal bir tanburu ve bunun üzerinde de piramidal bir külâhı olması gerekirdi. Toprak dolması ve enkaz ile zemin epeyce yükseldiğinden yapının pencere ağızları bugün dışarıdan görünmemektedir. Ön (kuzey) tarafta üç basamakla inilen bir kapı vardır. İçerisi kare planlıdır ve dört kenar da büyük bir geçme tonoz teşkil edecek şekilde meyilli yükselmektedir. Sonuçta büyük bir aynalı geçme tonoz meydana gelmekte, doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde atılan iki çift kemer hem bu tonozu takviye etmekte, hem de kesişme yerleri ayna kısmını çerçevelemekte-

dir. Diğer üç kenarın ortasında birer pencere vardır¹⁰¹.

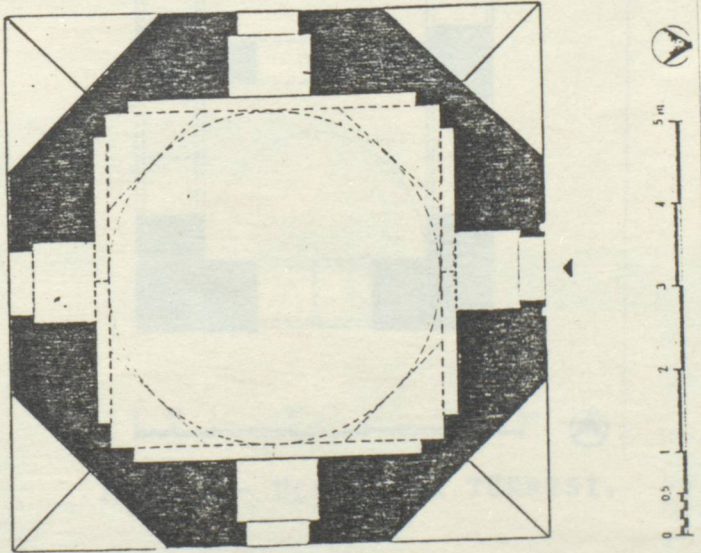

Plan 25- ZİYAEDDİN HAN TÜRBEŚİ

101. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, s.63.

6.4.2. II.ŞEREFHAN TÜRBEŞİ: Plan 26, Resim 56

Gökmeydan Medresesi çevresindeki yapılardan en güneye düşenidir. Kitabesi olmamakla beraber II.Şerefhan'a ait olduğu kabul edilecek olursa XV.yy. (1421) tarihinde yapıldığı anlaşılr. Yapı kümbet şeklinde bir türbedir. Büyük bir kısmı toprağa gömülü olan eserin planı altta tam bir kare teşkil etmekte, beden duvarları köşelerde meydana gelen üçgen satırlarla sekizgen hale getirilmiştir. Üst kısım piramidal bir külahla örtülmüş olan türbenin kuzey kenarı ortasında yer alan giriş kapısı üç basamak merdiveni takiben inilmekte ve türbe-ye girilmektedir. Biri giriş kapısı karşısında, diğer ikisi doğu ve batı duvarlarının ortasında bulunan üç pencereden iç mekan ışık almaktadır. Türbenin içi de kare planlı olmakla beraber üst örtüyü oluşturan kubbe 1,5 metre yükseklikte duvarlardan çıkıntı yapan konsollar üzerinde bulunan sivri kemerler üzerine binmekte ve böylece üst kısım zemine göre daralmaktadır. Türbe içinde mezarların hepsi toprağa gömülüdür. Ayrıca cenazelik bulunmamaktadır¹⁰².

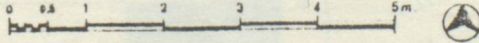
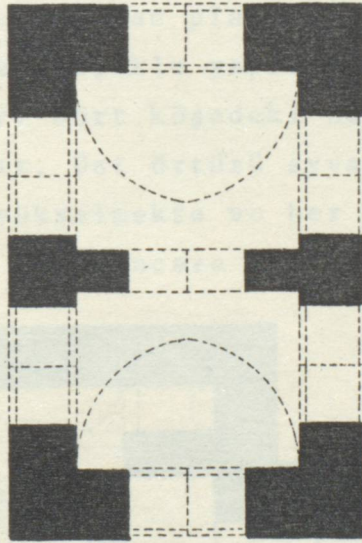

Plan 26- ŞEREFHAN TÜRBEŞİ

102. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.184.

6.4.3. ÜÇ BACILAR TÜRBEİ: Plan 27, Resim 57,58

Kitabesi yoktur. II. Şerefhanın kızlarına ait olduğu söylenir. XV.yy ilk yarısında yapılmış olduğu muhtemeldir. Gökmeydan'da İhlasiye medresesinin çevresinde toplanmış yapılardan medresenin tam güneyinde bulunanıdır. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir plan inşa edilen türbe ender rastlanan bir tiptedir. Doğu ve batı cepheleri birer çift kemer, kuzey ve güney cepheleri ise birer tek kemer ile açılmaktadır. Üstü dıştan düz toprak dam, içten ise sivri beşik tonozla örtülmüş geniş yanlardaki çifte kemerlerinin orta ayakları arasına içten bir takviye kemeri atılmıştır. Kemerlerin kavisleri çok güzeldir¹⁰³.

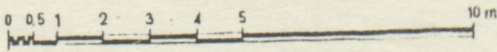
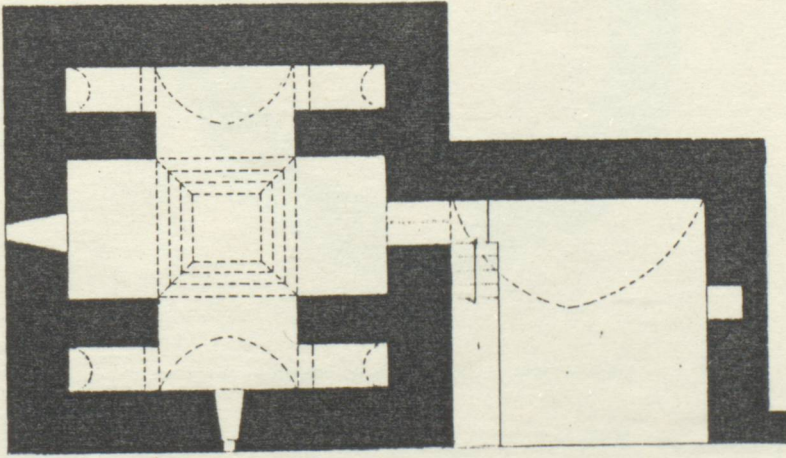

PLAN 27- ÜÇBACILAR TÜRBEİ.

103. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Ronesansı, s.64.

6.4.4. VELİ ŞEMSEDDİN HAN TÜRBEŞİ: Plan 28, Resim 59

Kitabesi yoktur. Veli Şemseddin'e ait ise XV.yy. ilk yarısında yapılmış olmalıdır. Gökmeşdan İhlasiye medresesinin hemen yanında (batısında) yer alır. İlk kısımdan meydana gelen eserin birinci bölümü medrese eyvanı şeklinde, ikinci bölümü ise daha çok hanikah veya tekke durumundadır. Bugün her iki bölümde türbe haline getirilmiş ve yapıların içine çeşitli mezarlar konmuştur. Birinci bölüm İhlasiye medresesi tarafında yer almaktadır. Eyvanlı türbeleri de andıran bu yapının beden duvarları tamamen kesme taştır. İçte sadece doğu duvarında bir niş bulunmaktadır. Bu bölümün batı kenarında zeminden aşağıya inilen bir merdiven ile ikinci bölüme geçilir. Tamamı düzgün bir dikdörtgen olan ikinci bölümün dört yanında aynı genişlikte dört eyvan mekanı hac planlı hale getirmektedir ki bu plan şeması da yine Selçuklu yapılarındaki sistemin aynen bir tekrarı şeklindedir. Dört köşedeki hücrelerin çile hücresi olduğu sanılmaktadır. Üst örtüsü eyvan kemerlerinden itibaren üç kademe halinde yükselmekte ve her kademe birbiri üzerine binmektedir. Mekan iki pencere ile aydınlanır¹⁰⁴.

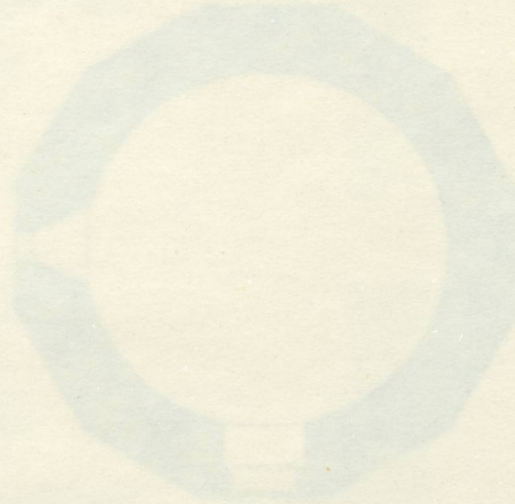

PLAN 28- VELİ ŞEMSEDDİN HAN TÜRBEŞİ.

104. Erken, Türkiye'deki Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.181.

6.4.5. IV. ŞEREFHAN TÜRBESİ: Plan: Bakınız Şerefiye Külliyesi, Resim 60,61.

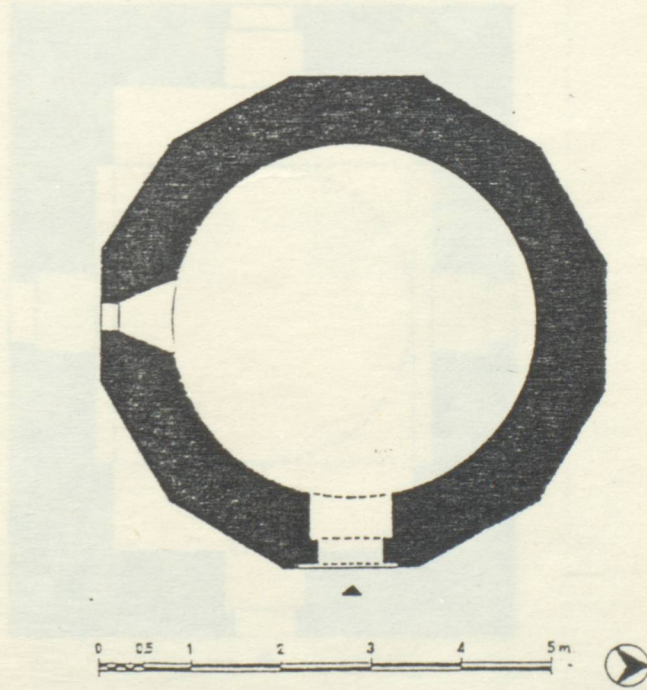
Şerefiye Camiinin kuzey-doğu köşesinde son cemaat yerinin giriş bölmesine bitişik türbe tam dere kenarına rasladığından, ön (batı) cephesi cami avlusuyla aynı zeminde, arka (doğu) cephesi ise yamaca uyarak çok daha aşağı seviyeye kadar inen derinliktedir. Yapı kübik gövdelidir. Ancak anıtsal etkisini üzerinde prizmal tanbur ve pirimidal külah şeklinde kurulan örtü sistemi sağlamaktadır. Kübik gövdenin üst köşeleri pahlanmak suretiyle sekizgen plana geçilmiş; tanbur ve külah bu kaide üzerine yükselmiştir. Batı cephesindeki portal derinliği olmayan eyvan gibidir. Çıkıntının üstü kesme taşla keskin sırtlı kırma beşik çatı şeklinde yapılmıştır. Kübik gövdenin doğu ve güney duvarları ortasında birer büyük ve süslü pence-re vardır¹⁰⁵.

105. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Ronesansı, s.23.

6.4.6. ŞEYH TÂHİR-İ GÜRGİ TÜRBESİ: Plan 29, Resim 62

Türbe kapısındaki farsça kitabeye göre 1664-65 yılında Abdal Han tarafından yaptırılmıştır. Halk arasında "Dahar-ı Gürği" veya "Tahhar-ı Gurgi" gibi şekillerde anılmaktadır. İçinde iki kişinin (Tahir-i Gürği ve Hüsameddin-i Bitlisi) yattığı, bunların ünlü tarihçi İdris-i Bitlisi'nin babası ve dedesi olduğuna inanılmaktadır. Aslında dıştan onikigen prizma, içten silindirik bir yapıya sahip olup, gövde kısmen yükselen yamaç ve kısmen buraya ilave edilen duvarlarla kaynaşmış bulunduğundan esas yapılaş şeklini teşhis etmek mümkün olamaz. İçte kubbe, dıştan oniki kenarlı piramit şeklinde bir örtü sistemi bulunan türbenin doğusuna bir kapı, güneyine bir pencere açılmış diğer kısımları sağır bırakılmıştır¹⁰⁶.

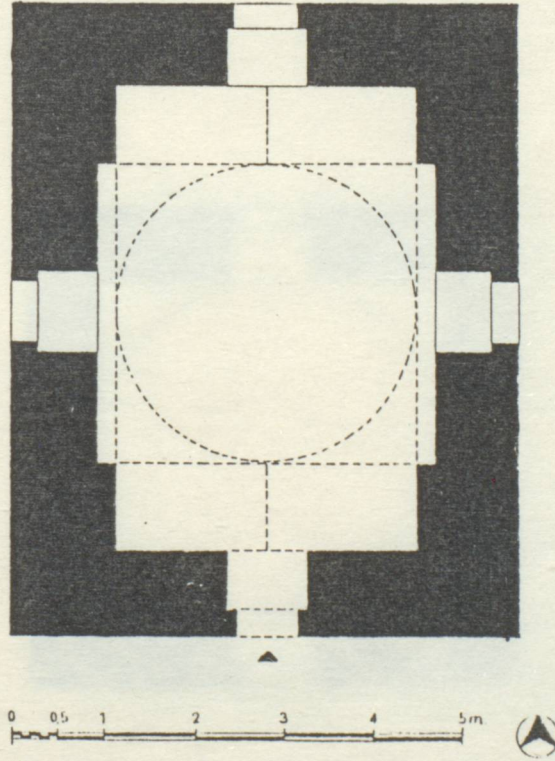

PLAN 29- ŞEYH TÂHİR-İ GÜRGİ TÜRBESİ.

106. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Ronesansı, s.66.

6.4.7. NUHIYE (NUH BABA) TÜRBEŚİ: Plan 30, Resim 63

Kitabesine göre 1112 H (M.1700) tarihinde yapılmıştır. Çevresinde Nuhiye Medresesi kalıntıları bulunur. Eserin planı kareye yakındikdörtgendir. Beden duvarlarının üzerinde sade ve dar bir silmeyi takiben daha içeriden başlayan kasnak, yine ince bir silme ile sonuçlanmakta, üst kısım ise sekizgen piramit şeklindeki bir külahla son bulmaktadır. Mekanı örten külahın taş kaplamaları saçak silmesinden aşağı doğru sarkmakta ve adeta saçak silmesini gizlemektedir. Beden duvarları sade ve tezyinatsız olmakla beraber dört cephede bulunan pencere ve kapı silmelerinin üzerleri örgülü motiflerle süslenmiştir. Güney cephede bulunan giriş kapısı pencerelere göre biraz daha geniştir¹⁰⁷.

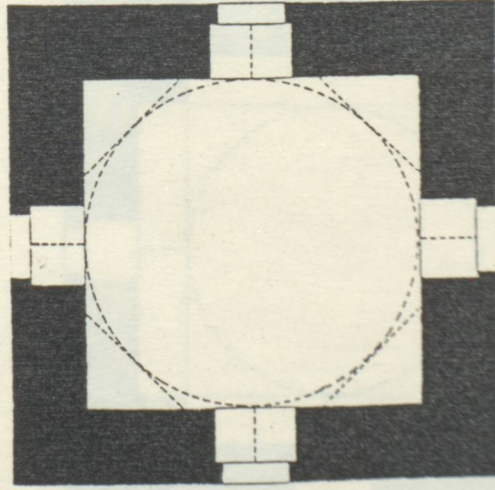

PLAN 30- NUH BABA TÜRBEŚİ.

107. Erken, Türkiye'deki Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.201.

6.4.8. SAİDİYE TÜRBEŞİ: Plan 31, Resim 64

Kitabesi yoktur. İçerde Mehmet Said Han'ın mezar taşında H.1136 (M.1723) tarihi bulunmaktadır. Eser aslında kübik yapıdadır. Ancak bu kübün üst köşeleri pahlanmak suretiyle sekizgen plana geçilmiş, bunun üzerine sekiz kenarlı prizma şeklinde yüksek bir tambur ve piramidal külah kurulmuştur. Kübik kısmın kuzey cephesinde kapı, öbür cephelerde birer pencere yer almaktadır. İçeride köşelere kurulan büyükçe tromplarla sekizgen plana geçiş sağlanmıştır. Böylece yukarıda, dört duvara raslayanlar sağır, köşelerde trompların ağzını teşkil edenler gerçek olmak üzere sekiz kemer; kemer aralarındaki küçük pendentiflerle geçilen dairevi korniş; bunun üzerine aralarında sınır olmaksızın kaynaşan silindirik tambur ve kubbe şeklinde bir kuruluş meydana gelmiştir¹⁰⁸.

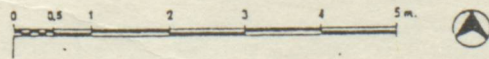
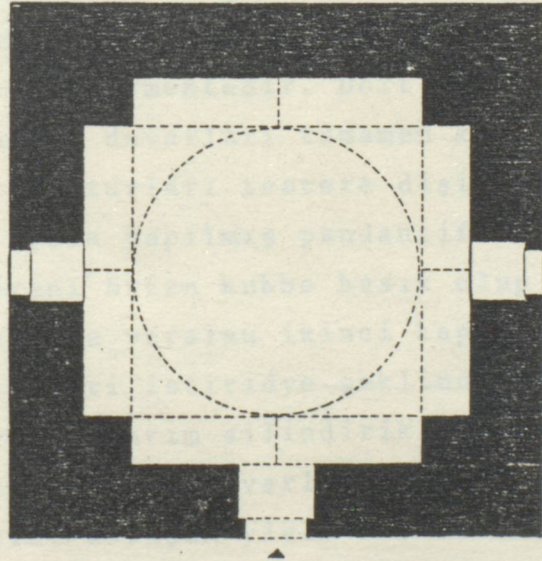

PLAN 31- SAİDİYE TÜRBEŞİ

108. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Ronnesansı, s.68.

6.4.9. SEYYİD İBRAHİM TÜRBESİ: Plan 31, Resim 65

Kitabesi yoktur. İçerde "Molla İbrahim" adı geçen mezar taşında H.1196 (M.1781) tarihi okunmakta olup türbenin de yaklaşık bu tarihte yapılmış olduğu anlaşılır. Temel kısmının üzerinde kare planlı yapının beden duvarları küp şeklindeki gövde zeminin çukurda kalmış olmasından dolayı üç yanda esas görünüşü kaybetmiş sadece bir yanda kendini belli etmektedir. Bitlis türbelerinin bir çoğunda olduğu gibi dışarıdan düz olan kare plan içeride, her kenarda büyük kemerlerle genişletilerek mekan haçvari bir durum almıştır. Orta kısımda, içerdiden mekanı örten kubbe kesme taştır. Kubbeyi taşıyan niş kemerlerinin ayakları altıgen çıkıntılar meydana getirir. Kubbe geçişi küçük ve sade pendentiflerle sağlanmaktadır. Türbenin kare plandaki beden duvarlarında sekizgen gövdeye geçilmekte ve gövde ile sekizgen kasnak arasındaki kısımlar meylli taş kaplama olarak yapılmıştır¹⁰⁹.

PLAN 31- SEYYİD İBRAHİM TÜRBESİ.

109. Erken, Türkiye'deki Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.188.

6.4.10. ŞEYH URYANÎ MAHMUD TÜRBESİ: Plan 32

Kitabesi bulunmayan yapının içindeki mezar taşı H.1250 (M.1834) tarihini vermektedir. Güney-kuzey doğrultusunda dik-dörtgen planlı bir kütleyle sahiptir. Bitlisin tipik kesme taşı ile inşa edilmiştir¹¹⁰.

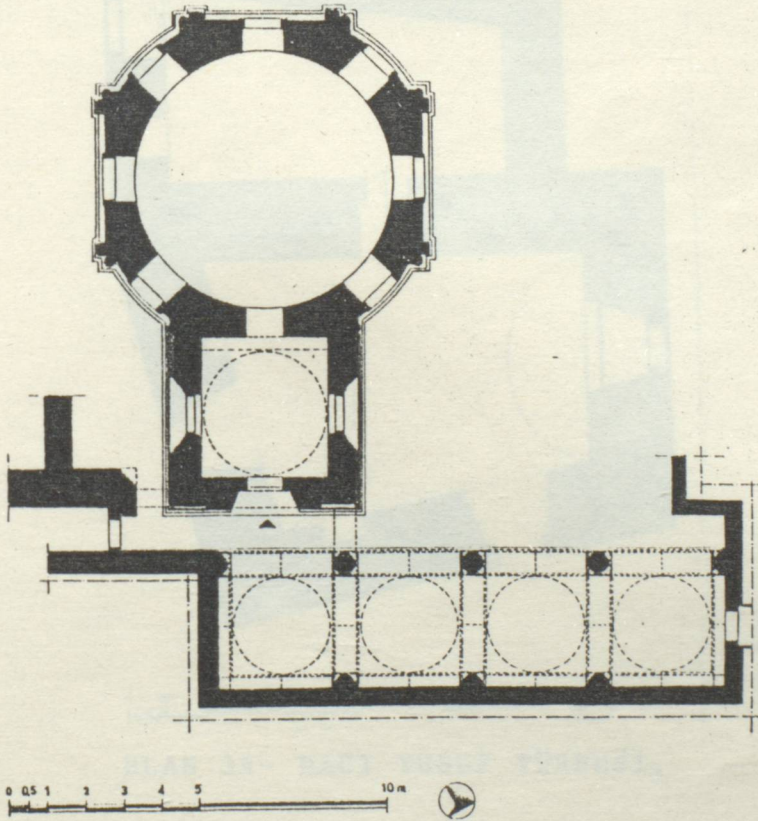
Meyilli bir arazide kurulmuş olan eserin batı cephesi araziye uydurulmak için daha yüksek tutulmuştur. Doğu cephe ise arkasındaki kayalıklardan 4 m mesafede fakat meyilli olarak bırakılmıştır. Kare planda kesme taştan yapılmış olan eser iki kat halindedir. Birinci kat toprak zeminin oyulması ile meydana gelmiş ve büyük bir kısmı doldurularak masifleştirilmiştir. Eserin güney cephesinde yanyana sivri beşik tonozla örtülü eyvan şeklinde üç hücre bulunmaktadır ki, bunlardan türbeye bitişik olanının tonoz üzengisi türbenin yan duvarı üzerinde çıkıntı teşkil etmektedir. Kuzey yönde bulunan bir bölümden türbeye geçit teşkil eden bir koridor aynı zamanda türbe yanındaki dersane ve diğer bölümlere de açılmaktadır. Aslında türbe içinde bulunan bir ocak ve sekinin buranın bir tekke olduğunu da göstermektedir. Dört kenarda sivri takviye kemerleri ve içindeki duvarları tamamen kesme taştan yapılmış olan eserin kemer konturları testere dişi şeklinde işlenmiştir. Gene kesme taştan yapılmış pendentifler üzerinde dar bir firizi takiben mekanı örten kubbe basık olup içi sıvanmıştır. Eserin doğu cephesinde yeralan ikinci kapısının sol yanında bulunan küçük niş üzeri istiridye şeklinde düzenlenmiştir. Kible yönünde yeralan yarım silindirik mihrabın üzeri radyal şeklinde olup orta kısımda yuvarlak mermere yazılmış bir kitabe ve mihrap içini dolaşan yivli bir firiz bulunmaktadır¹¹¹.

110. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Ronesansı, s.69.

111. Erken, Türkiye'deki Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.210.

6.4.11. KÜFREVİ TÜRBESİ: Plan 33, Resim 66,67

Bitlis deresinin doğusunda bulunmaktadır. Türbe ile birlikte Şeyh Muhammet Küfrevi'ye tekke ve türbe olarak yapılmış olan eser iki kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısımda büyük bir giriş kapısının açıldığı dört bölüm halindeki revak ikinci kısımda ise türbe yer almaktadır. Revakların üzeri kubbelerle örtülü olup kubbeler kuzey-güney ve batı duvarlar üzerine, doğuda ise duvarlara bitişik yarım sütunceler ile bunlar arasında bulunan sivri kemerli üç sütun üzerine oturmaktadır. Tamamı kesme taştan yapılmış olan bu kısmın türbeye ziyarete gelenlerin istirahatı için yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. İkinci kısmı teşkil eden Küfrevi türbesi ise Barok tarzında yapılmıştır. Kubbe ile örtülü tek yapı olma özelliğini taşımaktadır. Üzeri kurşun ile örtülüdür¹¹².

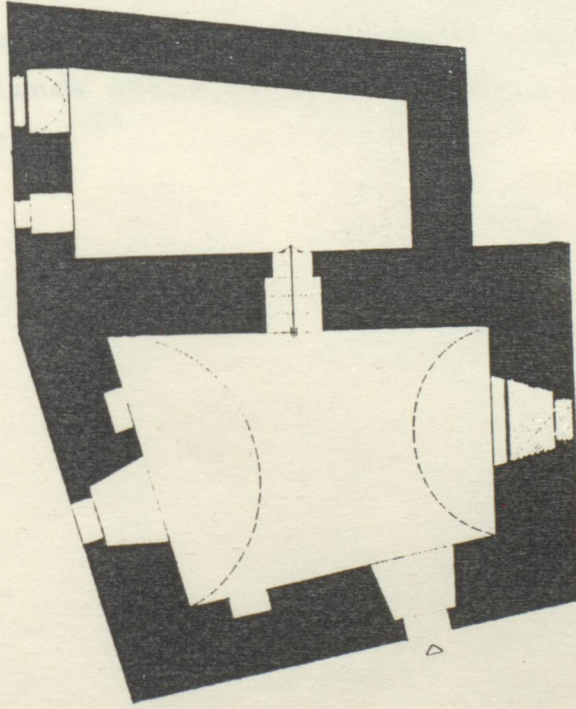

PLAN 33- KÜFREVİ TÜRBESİ.

112. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.200.

6.4.12. HACI YUSUF TÜRBEŚİ: Plan 34, Resim

Kitabesi yoktur. XX.yy. başlarında yapılmıştır. Yamuk dik-dörtgen plandaki türbenin yine yamuk planlı ve küçük bir avlu gibi kuzeyine eklenmiş olan bir de haziresi vardır. Türbenin üstü düz toprak damdır. Hazirenin duvarları, sivri sırtlı çatı şeklinde taçlanarak yağışların tahribatından korunmuştur. Sokağa bakan batı cephesi eğiktir. Ortada bir penceresi vardır. Hazirenin de bu yüzde bir penceresi bulunmaktadır. Kuzey de dört basamakla buraya çıkılmaktadır. Hazirenin batıya bakan penceresi tezyinatlıdır¹¹³.

PLAN 34- HACI YUSUF TÜRBEŚİ.

113. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Ronesansı, s.72.

6.4.13. MEMİDE MESCİDİ YANINDAKİ ŞEHİTLİK TÜRBEŞİ

Plan: Bakınız Memi Dede Mescidi, Resim 24, 25.

Batı duvarında Memi Dede Mescidinin duvarları ile bitişik hatta, kaynaşmış durumda olan bu türbe altta kare planda olmasına karşın üstte içten silindirik dıştan onikigen olarak inşa edilmiştir. Kare plandan oniki kenara, köşelerde meydana gelen üçgen satırlarla geçilmiş ve bugünkü yol seviyesi üzerinde türbe adeta oniki kenarlı olarak yapılmıştır. Alt katta bir cenazelik olması muhakkaktır. Türbeye giriş kapısının iki yanındaki kenarlar kapı ile uyumlu olarak önce basit prafilasyonlu nişler ve bu nişler ortasında üzeri küçük yarım kubbe şeklinde olan üçgen niş halinde teşkil olunmuştur. Saçak seviyesine kadar üst örtüsü yıkılmış olan türbenin içten kesme taş kubbe ve dıştan konik bir taş külahla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Dört seviyeli profilasyon teşkil eden saçak silmesi altında bütün kenarları dolaşan iki firiz beden duvarlarını süsler¹¹⁴.

114. Erken, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, s.198.

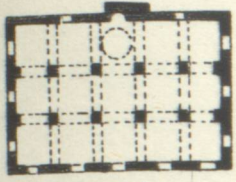
CAMİLER

ENİNE DİKDÖRTGEN PLÂN

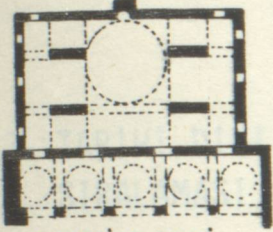
BOYUNA DİKDÖRTGEN P.

KARE PLANLI

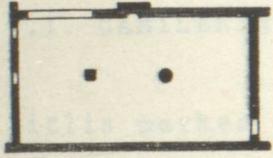
KA

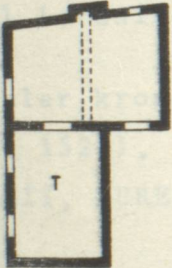
ULU CAMİ

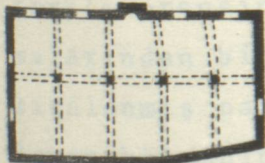
ŞEREFİYE CAMİ

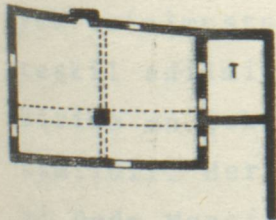
ŞEYH HASAN CAMİİ

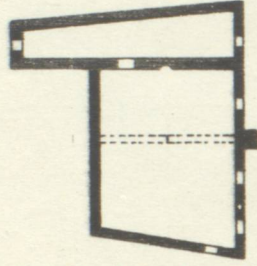
MEMİ DEDE MESCİDİ

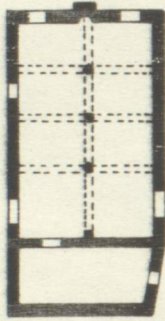
ALEMDAR CAMİİ

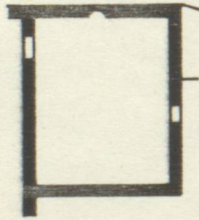
KUREYŞİ CAMİİ

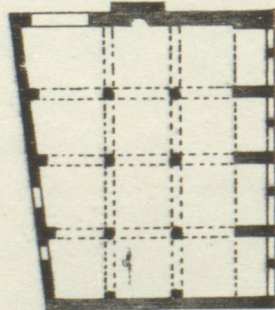
SEYYİD İBRAHİM MESCİDİ

GÖKMEVDAN CAMİİ

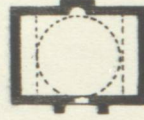
SEYH GARİP ZAVİYESİ

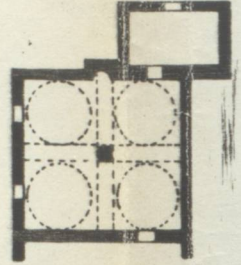
KIZIL CAMİ

TEK KUBBELİ

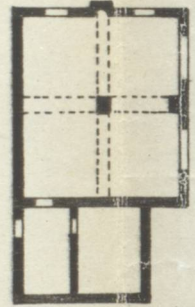
TEK ORTA AYAKLI

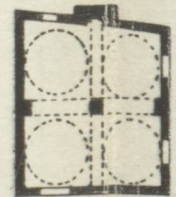
BEGİYE MESCİDİ

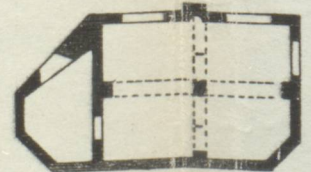
DÖRT SANDIK CAMİİ

AYN-EL BARİT CAMİİ

TAŞ CAMİİ

AŞAĞI KALE CAMİİ

MEDRESELER

TÜRBELER

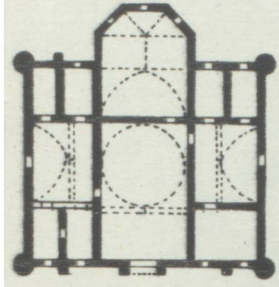
PALI ORTA AVLULU

AÇIK ORTA AVLULU

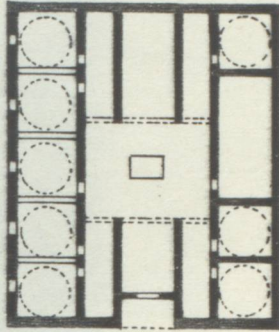
L PLANLI

KÜBİK GÖVDELİ
SIVRI KULAHLI

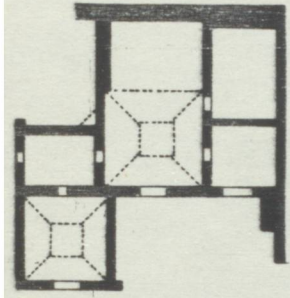
ÇOK KENARLI
PRİZMA GÖVDELİ

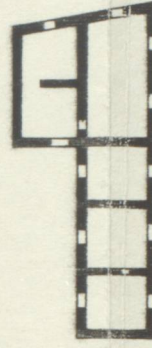
İHLA SİYE MEDRESİ

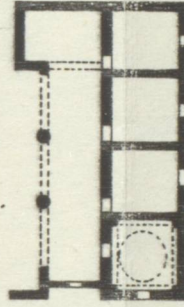
ŞEREFİYE MEDRESİ

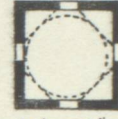
HATİBİYE MEDRESİ

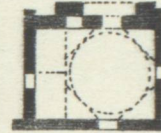
NUHİYE MEDRESİ

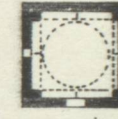
YUSUFİYE MEDRESİ

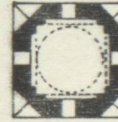
SAİDİYE TÜRBESİ

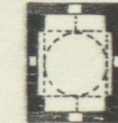
ŞEREFİYE TÜRB.

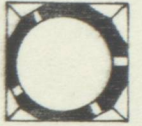
ŞEYH HACI İBRAHİM

II. ŞEREFHAN TÜR.

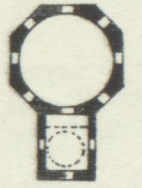
NUHİYE TÜRBESİ

MEMİ DEDE TÜRBESİ

ŞEYH TAHİR GÜRGİ

KÜFRE Vİ TÜRBESİ

7. TARİHİ DİNİ YAPILARIN, YAPI TÜRLERİNE GÖRE TİPOLOJİK SİRALAMASI

7.1. CAMİLERİN TİPOLOJİK SİRALAMASI

Bitlis merkez ilçesindeki camileri "Planları"na göre üç ana gruba ayırıyoruz:

7.1.1. Enine Dikdörtgen Planlı Camiler

Bunlar kronolojik sırayla ULU CAMİ (M: 1150), ŞEREFİYE CAMİİ (M: 1529), ŞEYH HASAN CAMİİ, MEMİ DEDE MESCİDİ (1572), ALEMDAR CAMİİ, KUREYŞİ CAMİİ, SULTANİYE CAMİİ (1828) dir.

Enine dikdörtgen planlı olarak bir araya topladığımız bu yapıların planlarında bir çok iç özellikler birbirinden çok farklı prensipler göstermektedir. Selçuklu devrinin tipik şemalarından birine sahip olan Ulu Cami mihrap duvarına paralel sıralanmış payelerle onbeşe bölünmektedir. Mihrap önüne rastlayan bölmenin ayrı bir özenle belirtilişi bu tipin temel özelliğidir. Şerefiye camiinde iç mekanın bölünüş tarzı Ulu Camiden önemli derecede ayrılmaktadır. Mihrap önü kubbesi çok daha büyük tutulmuştur. Doğu ve Batı yanlarında ise iki büyük eyvan teşkil edilmiştir. Bu grup içinde plan ve kuruluş biçimi birbirine en çok benzeyen iki eser Şeyh Hasan Camii ve Sultaniye Camiidir. Her ikisinde de enine iki sahn oluşturulmuştur. Memi Dede Mescidi türbe kısmı ile L planı teşkil etmektedir. Bu

özelliği ile ikinci gruptan Seyyid İbrahim mescidi ile yakınlığı vardır. Alemdar camii de bu gruptaki eserlerle enine yöneliş dışında ortak bir plan özelliği göstermez. Düzensiz bir plana sahip olan Kureysi camii çok elden geçmiş bir yapı olduğu izlenimi vermektedir.

7.1.2. Boyuna Dikdörtgen Planlı Camiler

Bunlar kronolojik sırayla; SEYYİD İBRAHİM MESCİDİ (1620), GÖKMEYDAN CAMİİ, ŞEYH GARİP ZAVİYESİ, KIZIL CAMİ.

Seyyid İbrahim Mescidi ile Memi Dede Mescidinin dikdörtgen birer hacım olan türbe kısmı ekleriyle fonksiyon bakımından da benzer oldukları görülmektedir. Gökmeysan camiiinin boyuna dikdörtgen planı mihrap aksında tek sıra halinde dikilmiş dört ayakla iki sahn'a bölünmektedir. Destek sırasının tam mihraba rastlaması, bağlantı kemerinin mihrap üstünde bir konsolla karşılanması üçüncü gruptan Dört Sandık camii ve Any-el Barit Camii ile benzerlik göstermektedir. Kızıl Cami Bitlis'teki çok kubbeli camilerden biridir. Boyuna üç sahn'a bölünmektedir. Mihrap aksında serbest bir nef açıklığının bulunması Kızıl Camiyi diğer tipteki camilerden ayıran bir özelliğidir.

7.1.3. Kare Planlı Camiler

Bunları kendi içinde iki gruba ayırıyoruz.

A- Tek Kubbeli,

B- Tek Orta Ayaklı.

A- Tek Kubbeli Cami: Kare ölçülerinde pandantifli tek bir kubbesi ile tektir.

B- Tek Orta Ayaklı Camiler: Bunlar kronolojik sırayla: Dört Sandık Camii (1552), AYN-EL BARİT CAMİİ (1664), TAŞ CAMİİ, AŞAĞI KALE CAMİİ.

Bunlar tam anlamıyla bir tip grubu oluşturmaktadırlar. Dört örnekte de kare mekanın tam ortasında bir ayak bulunmakta bundan dört duvara atılan kemerlerle mekan dörde bölünmektedir. Her bölümün de üzeri basık kubbelerle örtülmektedir.

7.2. MEDRESELERİN TİPOLOJİK SIRALAMASI

Bitlis merkez ilçesindeki beş medreseyi planlarına göre üç ana gruba ayırıyoruz:

7.2.1. Kapalı Orta Avlulu Medreseler

Bunlar sırayla İhlasiye Medresesi, Hatıbiye Medresesidir. Orta avlularının kapalı olma özelliklerinden başka ortak özellikleri yoktur. İhlasiye Medresesinin orta avlusu kubbe ile, Hatıbiye'de ise kapalı avlu değerindeki merkezi hacmin aynalı çapraz tonozla örtülü olduğunu görüyoruz.

7.2.2. Açık Orta Avlulu Medreseler

Şerefiye Medresesi açık orta Avluludur. Giriş aksında karşılıklı "üçlü eyvan sistemi" mevcuttur. Yan eyvanlar yoktur. Orta avlu enine dikdörtgen, karşılıklı eyvanlar boyuna dikdörtgendir.

7.2.3. L Planlı Medreseler

Bunlar da Nuhiye medresesi ve Yusufiye Medresesidir. Nuhiye Medresesinde L planın karşılığının da olduğu tahmin edilebilir. Yani U şeklinde tasarlanıp, şartların kısıtlı oluşu yapının tamamlanamamasını böylece kendi başına bir tipin oluşmasına neden olmuş olabilir. Yusufiye medresesi tek sıra halinde dizili hücreler ve bunların kuzey kenarı boyunca uzanan bir revaktan ibarettir.

Bitlisteki beş medresenin herbiri ayrı tipte yapılardır. Zaman akışına paralel bir tip gelişimi yoktur.

7.3. TÜRBELERİN TİPOLOJİK SIRALAMASI

Bitlis merkez ilçesindeki türbeleri planlarına göre iki gruba ayırabiliriz. Bu tipolojinin dışında kalanlar ise kendilerine öz bir üslup göstermektedirler.

7.3.1. Kübik Gövde Üzerinde Çok Kenarlı Prizma Şeklinde Tanbur ve Sivri Külahlı Olanlar

Bunlar SAİDİYE TÜRBESİ, ŞEREFİYE TÜRBESİ, ŞEYH HACI İBRAHİM TÜRBESİ, II. ŞEREFHAN TÜRBESİ, NUHİYE TÜRBESİ.

Saidiye, Şerefiye ve Şeyh Hacı İbrahim türbelerinde ziyaret hücreleri kübik bir mekan (gövde) dir. Kübik gövdenin üst köşeleri pahlanmak suretiyle sekizgen plana geçilmiş ve bu plan üzerine sekiz kenarlı prizma şeklinde tanbur ile sekiz kenarlı pramit şeklinde külâh oturtulmuştur. II. Şerefhan türbesinde ise kübik gövdenin üst köşelerine dıştan da pramidal unsurlanarak, sekizgen kasnakla uyum sağlanmıştır. Nuhîye türbesinde gövde planı dikdörtgene kaymış, dışta hiçbir geçiş elemanına yer vermeden tanbur oturtulmuştur.

7.3.2. Çok Kenarlı Prizma Şeklinde Gövdesi Olanlar

Bunlar MEMİ DEDE TÜRBESİ, ŞEYH TAHİRİ GÜRGİ TÜRBESİ, KÜFREVİ TÜRBESİ.

Anadolu türbelerinin en etkili grubunu meydana getiren bu tip Bitliste üç eserle temsil edilmektedir. Üçü de ayrı kuruluş ve detay özellikleri gösterir. Memî Dede ile Şeyh Tahiri Gürği türbeleri Karakoyunlu ve Akkoyunlu kümbetleri ile aynı üslup-tadırlar. Küfrevî Türbesi ise Bitliste tektir ve barok üslubundadır. Son devir mimarimizin esprilerini taşımaktadır.

8. TARİHİ YAPILARDA SÜSLEME ÖZELLİKLERİ

8.1. YAPILARDA CEPHE DÜZENİ

Selçuklu Devri mimarisinde çoğu kez olduğu gibi Bitlis yapılarında da cephe değerlendirmesine pek önem verilmemiştir. Ancak Selçuklu devri yapılarının en sadesinde bile hiç değilse anıtsal bir portal ile karşılaşırız. Burada ise gerek cephelerin bütünü, gerekse kapı pencere gibi dış ifadede rol oynayan önemli unsurlar bakımından hakim karakter, mütevazî bir ev görünüşü olmaktadır. Büyük çoğunluk için geçerli olan bu hükmün istisnaları Şerefiye Camii külliyesi, İhlasiye ve Hatıbiye Medreseleridir.

Camilerde cephe etkisi bakımından kapı unsuruna pek az iş düşmüştür. Cephe etkisinin bir dereceye kadar düşünüldüğü hissedilen camilerde en önemli unsur, kible duvarındaki mihrap çıkıntısı olmuş; mesela Aşağı Kale Camii'ndeki gibi, bunun iki tarafında pencerelerin simetrik konumu başlıca düzen fikrini yansıtmıştır. Selçuklu portallerini hatırlatan, anıtsal diyebileceğimiz bir pencere kompozisyonu bulunan Memi Dede Mescidi, süslü bir portali olduğu anlaşılan Nuhiye Medresesi gibi yapılarda bütün bir cephenin değerlendirmesinden çok, cephede süslü bir elemanın bulunması söz konusudur.

Cephelerde geometrik motifler hakimdir. Bitkisel motifler oldukça azdır. Nuhiye Medresesi pencere sövelerinden birinde

yaprak motifi görülüyor. Yazının tezyini olarak kullanılışı ise az fakat oldukça başarılıdır (İhlasiye medresesi portallindeki rozetler, Şerefiye Camii minaresindeki örnek)¹¹⁵.

8.2. İÇ MEKANLARDA SÜSLEME

Özel olarak tezyin edilmiş nadir iç unsurlar olarak mihraplar, kandillik, dolap vs. nişleri, örtü sistemi göze çarpmaktadır. Şerefiye Camii mihrabı izlerine dayanarak tahmin yürütülürse alçı kaplama, hatta belki de çinili tezyinatı ihtiva ettiği düşünülebilir. Alemdar Camii ve Kızıl Camii mihrapları, istiridye kabuğu gibi niş kavsaraları ile pek basit de olsa süslenmiş örneklerdir. İhlasiye Medresesinde oldukça çok sayıda bulunan kandil, dolap v.s. nişlerinin etrafı bazen geometrik bazen de bitkisel oymalı bordürlerle çevrelenmiştir.

Yörede tezyini işlemeler en çok taş üzerine yapılmışlardır. Çoğu da Selçuklu çağı özelliklerini taşımaktadır. Eserlerden yalnız küfrevi türbesi kendi çağında ülkenin merkezi mimari akımına uygun bir tiptedir. Bir de güneyin özelliklerini taşıyan tipte minareler ilgi çekicidir¹¹⁶.

115. Arık, Bitlis Yapılarında Selçuklu Ronesansı, s.115.

116. İbid.

9. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Bitlis ilinin Tarihi Dini Yapıları, yapı türlerine göre (camiler, medreseler, tekke veya zaviye türünden yapılar, türbeler) ayrılmış; her gruptan eserler kronolojik sıraya göre teker teker anlatılmıştır. Daha sonra eserlerin yine yapı türlerine göre tipolojik bir sıralamaları yapılmıştır. Ayrıca Bitlis yapılarının mimari ve tezyinat özellikleri de verilmektedir.

Yapıların genel planlardan çok mevcut ihtiyaç ve imkanlara bağlı olarak biçim kazandığı anlaşılan bu küçük şehirde, eserlerde zaman akışı ile paralel bir tip gelişmesi tespit edilemez. Yerli yapı teknolojisi, yerli işçilik Bitlis'te köklü bir gelenek olmuştur. Bu yüzden yeniliklere çok zor uyum sağlaması normaldir ve eserlerin yapıldıkları çağa geri kalan üslupta yapılmaları bunun sonucudur.

Bitlis camilerinin hepsi de XVI. yüzyıldan itibaren çeşitli devirlere ait yapılardır. Bunların kronolojik sırasına göz atarsak asır başına bir cami tipi düştüğünü görebiliriz. Ancak dış görünüşleriyle tipik erken ortaçağ Anadolu yapıları olan bu eserlerin, plan bakımından Selçuklu çağını aşan özellikler göstermekle beraber, kendi çağlarında diğer bölgelerde çokça modası geçmiş tiplere göre yapıldıklarını belirtebiliriz. Örnek olarak Şerefiye Camii'nin tam bir benzerini göstermek zordur. Ancak iç mekanın kuruluş ve biçimlenişindeki an-

layışın örnekleri vardır. Buna en yakın eser Silvan Ulu Cami-
idir.

Bitlis eserleri plan, kuruluş gibi mimarideğerler ve tezyinat yönünden çok ilgi çekici özellikler ortaya koymaktadır. Eserler çağlarına yenilik getirmeyen, bunun yerine Selçuklu anlayışı üzerine kurulu köklü bir geleneğin daha geç devirlere uzantısı olup, bazı yeni etkilerin nasıl yavaş yavaş özümle-
nerek kabul edildiğini yansıtmaktadırlar. Çok kubbeli cami tipinin şaşılacak kadar çok örneği bulunması, Bitlis'in mimari çağlara uyum sağlama eğiliminin bir kanıtıdır. Nitekim Şerefiye Camiinde tamamen batı Anadoludaki Türk Mimarisinin geliştirdiği ve aslında doğu bölgelerimize yabancı kalan bir form olan, büyük bir kubbe etrafında diğer yan kubbeler ve bilhassa klasik ifadeli son cemaat yeri kuruluşu, dışarıya tamamen kapalı bir üslubun söz konusu olmadığını gösterir.

Bitlis şehrinde yapıldıkları çağın plan ve hacim anlayışına eksiksiz uyan esere raslamak güçtür. Merkez ilçede medrese olarak tanınan beş eserin tipolojik durumunun (camilerde olduğu gibi) zaman akışına paralel bir tip gelişimi yoktur. Beşi de ayrı tipte yapılardır. Yalnız medreseler camilere nazaran daha bellileşmiş plan kuruluşuna sahiptirler. Mesela Şerefiye Medresesine bütünüyle tam benzerlik gösteren bir örnek verilememektedir. Bu medresede portal aksında giriş eyvanı ve tam karşısında bir de ana eyvanı bulunmaktadır. Bu eyvanların iki yanındaki dar eyvancıklar, kısmen bir revak fonksiyonu taşımaktadırlar ve iki yandaki odalar dizisine geçişi sağlamaktadırlar. Üçlü eyvan sistemlerinin Şerefiye Medresesinde karşılıklı yer alışı bu eserin orijinal bir özelliğidir. Eyvanların derinlemesine olmasına karşın orta avlu enine dikdörtgendir.

Tekke veya Zaviye türünden yapılara bakarsak bunlarda da ya türbe kısmına, ya da mescid kısmına ait olan kitabeler bulunmaktadır. Bundan yapıların tekke anlayışı ile yapılmadığı

sonradan birbirine eklendiği anlaşılabilir. İster aynı tasarı-
nın ürünü olsunlar ister sonradan eklenmiş olsunlar türbe ve-
ya mescid kısmıyla birlikte başka fonksiyonları yerine getir-
diğini düşündüren mekanlar da yer almaktadır. Bu fonksiyonlar
bir büyüğün gerektiğinde mahalle mektebi gibi de işleyen ka-
bul mekanı veya tarikat tekkesi olarak isimlendirilebilirler.
Hoca Hasan Türbe ve Zaviyesi önemli bir örnektir.

Bitlisin tarihi yapıları içinde anıtsal ve estetik ifade ba-
kımından en etkili olanları türbelerdir. Bunlar gerek dış, ge-
rek iç biçimleniş ve detaylar bakımından çeşitlilik göstermek-
tedirler. Bir Anadolu türbeler grubu (kübik gövde üzerinde,
çok kenarlı prizma şeklinde tanburu olanlar ve çok kenarlı
prizma şeklinde gövdesi külahlı). İçinde yer alanlar dışında,
bazıları da kendilerine öz bir üslup göstermektedirler. Küfre-
vi türbesi barok üsluptadır.

Bitlis eserleri yığma sistemde inşa edilmişlerdir. Yapıların
hemen hepsi içine kapalı, pencere açıklıklarına az yer veren
masif eserlerdir.

Bitlis yapılarında, Selçuklu çağı mimarisinde çoğu kez olduğu
gibi cephe değerlendirmesine pek önem verilmemiştir. Camiler-
de cephe etkisi bakımından kapı unsuruna pek az iş düşmüştür.
Camilerde en önemli unsur kible duvarındaki mihrap çıkıntısı
olmuştur. Ele aldığımız bütün eserler içinde yalnız Şerefiye
Camii, Şerefiye Türbesi, İhlasiye Medresesi, Nuhiye Medresesi,
Küfrevi Türbesi ve Gök-Meydan Camiinin süslü portalleri var-
dır. Dış tezyinatta geometrik motifler hakimdir. Yazının tez-
yini olarak kullanılışı oldukça azdır. Tarihi değeri ile tez-
yini değeri aynı derecede yüksek bir örnek Ulu Caminin kufi
yazılı kitabesidir. Süslemeler gerek içte gerek dışta taş üze-
rine yapılmışlardır. Sütun başlığı ve kaidesi olarak yalnız
Küfrevi Türbesi Revakında erken ve klasik devir Osmanlı üslu-
buna giren motiflerle karşılaşırız. Selçuklu yapılarında da

zaman zaman kullanılan bir form olan "üç dilimli kemer" bil-hassa Artukoğulları ve Akkoyunlulara ait Mardin yapılarının portallerinde anıtsal bir ifade kazanmıştır. Şerefiye Camii portalı de tamamen bu espride bir örnektir.

ÖNERİLER

Bitlis ili Sit ölçeğinde korunması gerekli bir yöredir. Bu yörede Türk Mimarisi açısından oldukça değerli olan anıtların çoğu harap ve bakımsız durumdadır. Uzun zaman alabilecek sap-tama belgeleme vs. çalışmalarının tümü ile bitirilmesini bek-lemeden acil durumda bulunan yapılara geçici koruma önlemleri uygulanmalıdır. Yani daha fazla tahribine mani olunmalıdır.

Mevcut belgesel planlama yasalarından yararlanarak bu sanat ve kültür mirasının korunmasının gerektirdiği örgütler kurul-malı ve ivedilikle bunlar tarafından acil önlemler alınmalı-dır. Anıtlar, tarihsel ve sanat değeri olan yapı grupları, yeri doldurulamaz kültür grupları oldukları gibi insan çevre-sinin ayrılmaz bir parçasıdırlar, bunların korunması özelli-kle Bitlis'te hayati önem taşımaktadır. İlde Fiziki planlama yapılması gereklidir. Çünkü onun kaynaklandığı sosyal ve kül-türel çeşitli faktörler içinde anıtlara gereken önem o zaman verilebilir. İmar ve İskan hareketlerinde kamunun, kooperatif-lerin tarihsel çevre elemanlarını güncel yaşama dahil ederek korumaları gereklidir. Bitlisin iklim şartlarına gayet iyi uyan geleneksel yapı teknolojisinin devamı imkansız bir olay değildir. Yöresel kesme taşı ve çamur harcının daha ucuza te-min edilebilmesi için teşvik tedbirleri alınmalıdır. İlgili-lerin kamunun ve özel teşebbüsün eski eserlerin değerlendirilmesine dönük alanlarda çalışmalarına hız verecek ekonomik ve sosyal önlemleri ivedilikle almaları gerekmektedir. Tüm bu konuların önemini kamuya yansıtacak ve kamuoyunu oluşturacak sesleniş biçimlerinin etkin hale getirilmesi için çalışmalar

yapılmalıdır. Yeni yapılaşmada mevcut tarihi çevreye uyum sağlanmalıdır. Buna ilişkin çözümler ancak Sit ölçeğinde hazırlanan KORUMA GELİŞTİRME amaçlı İMAR PLANLARININ ve uygulamaya dönük koruma projelerinin hazırlanmasıyla gerçekleştirilebilir. Bu tarihsel kent merkezinin yapılarının aslına uygun onarılmaları için yapılacak çalışmalarda ilk sırada yer alacak çözümler şöyle sıralanabilir:

ÇATILAR: Yörenin iklim şartlarına ve çevredeki yapı malzemelerinin bulunabilme kolaylığına çok iyi bir şekilde uyan DÜZ TOPRAK DAM uygulaması devam ettirilmelidir. Yöresel baca ve taş çörten uygulaması da bozulmamalıdır.

CEPHE ELEMANLARI: Cephede taş kullanımına devam edilmelidir. Dış duvarlar yine çift kabuklu ortası volkanik çamur dolgu olarak yaşatılmalıdır. Kapı ve pencere boşlukları nispetleri ve doluluk boşluk oranları mevcut karakteri bozmayacak, uyum sağlayacak şekilde düzenlenmelidir. Yöreye özgü çıkma ve çal köşeler eski yapılardaki örneklerle bakılarak yaşatılmalıdırlar. Bitlis'te briket ve tuğla ile inşaat yapılmamalıdır. Bu hem tarihsel dokuyu zedeler hem de coğrafi şartlara çok ters düşebilir. Anıtlar orijinal yapı malzemeleri ile onarılmalı, bu malzemelerin ucuz ve kolay sağlanabilmesi için tedbirler alınmalıdır.

Bitlis'te Koruma-Geliştirme Amaçlı İmar Planının hazırlanmasında yeni yapılaşma ile ilgili öneriler de şöyle sıralanabilir.

Bina yüksekliği ve kat sayısı: Bitlis tarihi dokusunda üç kat fazla yapı görülemez. Genellikle bir veya iki katlı binalar mevcuttur. Yeni yapılaşmada da bu emsaller gözönüne alınmalıdır.

Çatı ve Cephe elemanları: Yeni yapılaşmada da eski yapı tek-

nolojisi, geleneksel işçilik devam ettirilmelidir.

Yol döşeme kaplaması: Bitlis merkez ilçesinde toprak yollar oldukça fazladır. Bunlar suni veya doğal taş kaplama elemanlarıyla kaplanmalıdır. Alt yapı ile ilgili kararların alınması: Alt yapı sisteminin kurulması ivedilikle sağlanmalıdır. Bitlis topoğrafisine uygun bir proje hazırlanmalıdır.

10. BIBLIOGRAFYA

Ulaşım Sistemi: Yollar daha sistemli ve sağlıklı düzenlenmeli, otoparklar uygun yerlerde gösterilmelidir.

Bunlardan sonraki aşama aktif müdahale olanaklarının ve konuyla ilgili yasal-ve mali olanakların sağlanmasıdır. Yapılar grubu ve yapı ölçeğinde hazırlanacak projeler 1/500 veya 1/200 ölçeğinde olabilir.

Yörede şimdiye kadar tespit tescil çalışmaları yapılmamıştır. Ağustos 1982 tarihinde merkez ilçe çapında bu çalışmayı kürsümüz elemanları gerçekleştirmiş bulunmaktadır. Bu aşamanın devamı olacak planlama ve projelendirme çalışmalarının yürütülmesi için bugünkü kamu kuruluşlarımız teknik, maddi ve idari yönden yetersizdir. Aktif koruma çalışmalarını yürütecek, bu işlerle ilgili bir büronun kurulması zorunludur. Bu büro başta merkez ilçenin sit alanında çalışmaya başlamalıdır. Önede gelen görevleri; koordinasyon sağlamak (yöre halkı, yatırımcı ve kamu kuruluşları arasında), uygulama aşamasında denetleme, restorasyon işinde tecrübeli usta kadronun oluşturulması ve programlama olmalıdır.

Bazı dini yapılarda yanlış uygulanan restorasyon çalışmaları göze çarpmaktadır. Örnek olarak düz toprak damlı bir cami eternit çatı ile kaplanmaktadır. Bir başka caminin ise düz damı şap ile yenilenmiştir. Bu uygulamaların sayısı artmadan ivedilikle önlemler alınmalıdır.

Erten, Sabih. Türkiye'de Vakıf Anıtları ve Eski Kuvvetler. Seri No: 2, Ankara, 1977.

10. BİBLİYOGRAFYA

- Altun, Ara. Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi, İstanbul, 1978.
- Arrianos. İskenderin Annabasisi, İstanbul, 1945.
- Arık, Oluş. Bitlis Yapılarında Selçuklu Ronesansı, Seri No: 2, Ankara, 1971.
- Aydemir, Haydar. "Silvan ile Tatvan Arasındaki Hanlar", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Lisans tezi, 1970.
- Aydın, Sıtkı. Bitlis Tarihi, İstanbul, 1967.
- Bayrak, Orhan. Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu, İstanbul, 1979.
- Başgelen, Nezih. Birgiden Gevaş'a Anadolu Notları, İstanbul, 1981.
- Danışman, Zuhuri. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 6, İstanbul, 1970.
- Early Percy, MP. Highlands of Asiatic Turkey, London, 1901.
- Erken, Sabih. Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Seri No: 2, Ankara, 1977.

Ewald, Banse, Die Türkei Eine Moderne Geographie, Berlin, 1916.

H.F.B.Lynch. Armenia Travelsand Studies, New York, 1901.

Kayaoğlu, Celal. Bitlisi Tanıyalım, Ankara, 1967.

Layard, A.H. Ninveh und Babylon, Leipzig, 1897.

Menekşe, Nurettin.-Soydan, Vecdet, Bitlis Tarih Sanat ve Tabiat Beldesi, Ankara.

Nasri, Mehmet. Cihannuma, Ankara, 1949.

Örs, Hayrullah. İskender'in Anabasisi, İstanbul, 1944.

Reclus, E. Nouvelle Geographie Universella, Paris, 1884.

Saraçoğlu, Hüseyin. Doğu Anadolu, Cilt: 1, İstanbul, 1956.

Soytekin, Öztürk. "Bitlis'te Cami, Medrese ve Mezar Anıtları"
İ.Ü.Ed.Fak.Sanat Tarihi Bölümü Lisans Tezi, 1970.

Yalçın, Osman. Siirt-Bitlis, İstanbul, 1961.

..... İslam Ansiklopedisi, Cilt: 2, İstanbul, 1942-1944.

..... Türk Ansiklopedisi, Cilt: VII, Ankara, 1955-1958.

..... Meydan Larousse, Cilt: 2,

..... Hayat Ansiklopedisi, Cilt: 2, İstanbul.

..... Hayat Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 2, İstanbul.

..... Türkiye Tarihi Anıtları, Ankara, 1946.

..... Bitlis İl Yıllığı, 1973.

..... Bitlis İli Yapı Malzemesi ve Mahalli Şartları, Ankara, 1965.

..... Grup Köy Yolları Planlaması Bitlis İli, Ankara, 1967.

..... Köy Envanter Etüdlerine Göre Bitlis, Ankara, 1964.

..... Salname-i Vilayet-i Bitlis, Bitlis 1310-1308.

Resim 2- Şerefiye Camii ve çevresinden görünüm.

Resim 3- Bitlis ilinden bir başka görünüm.

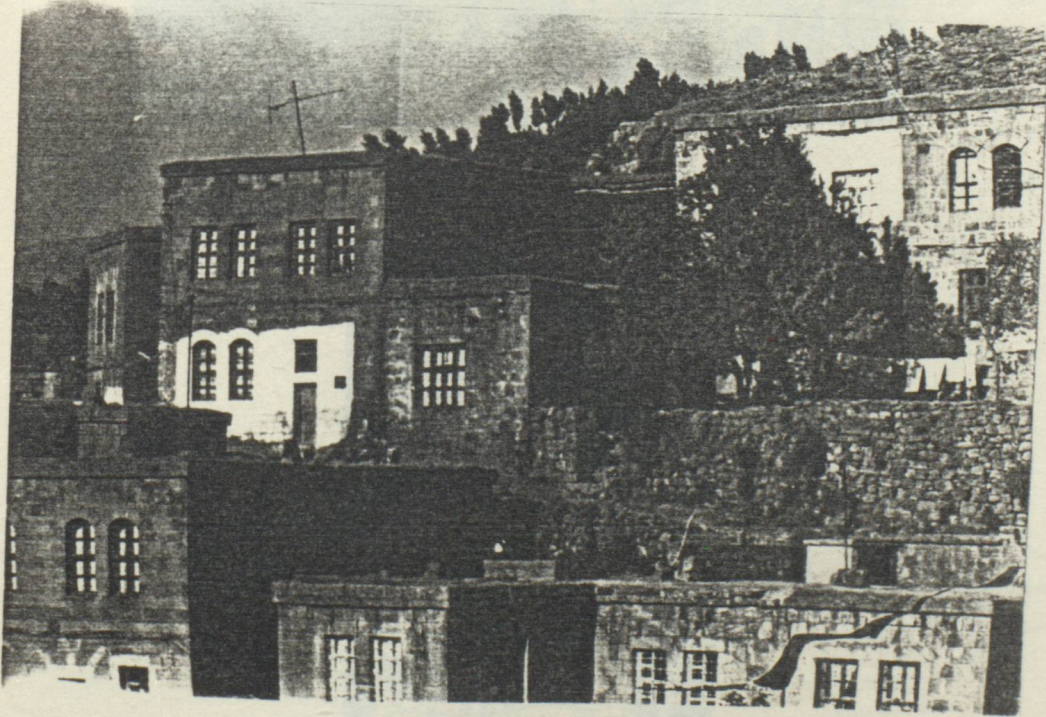
Resim 4- İlden görünüm.

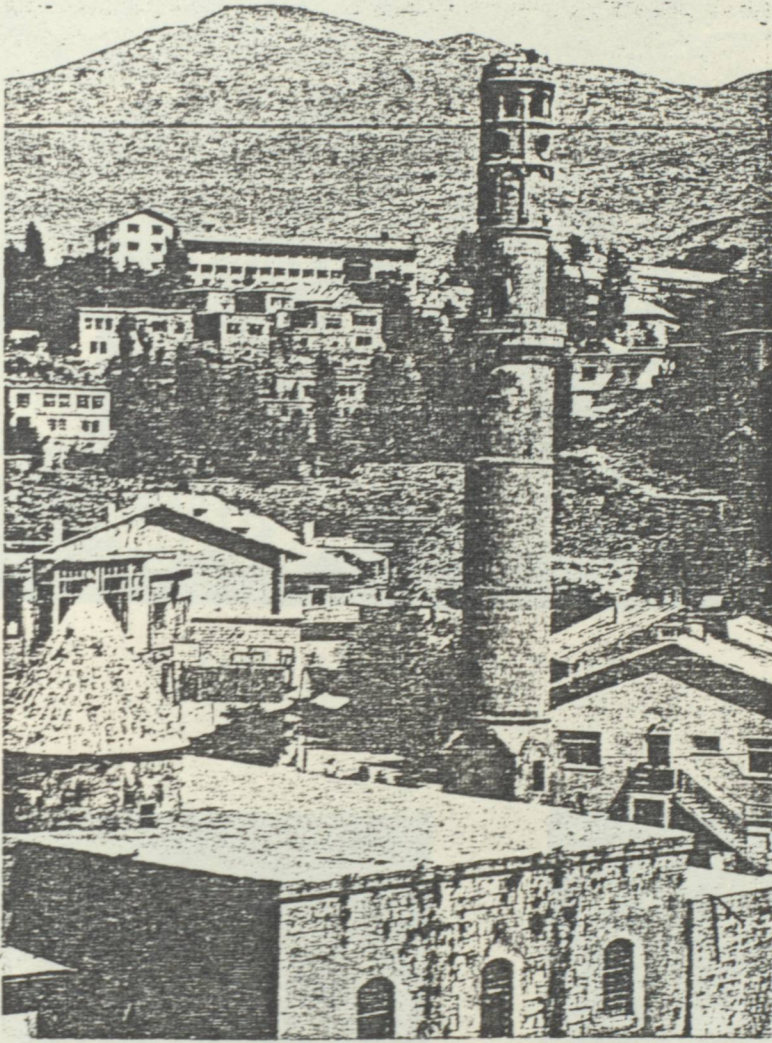
Resim 5- İlden görünüm.

Resim 6- İlden görünüm.

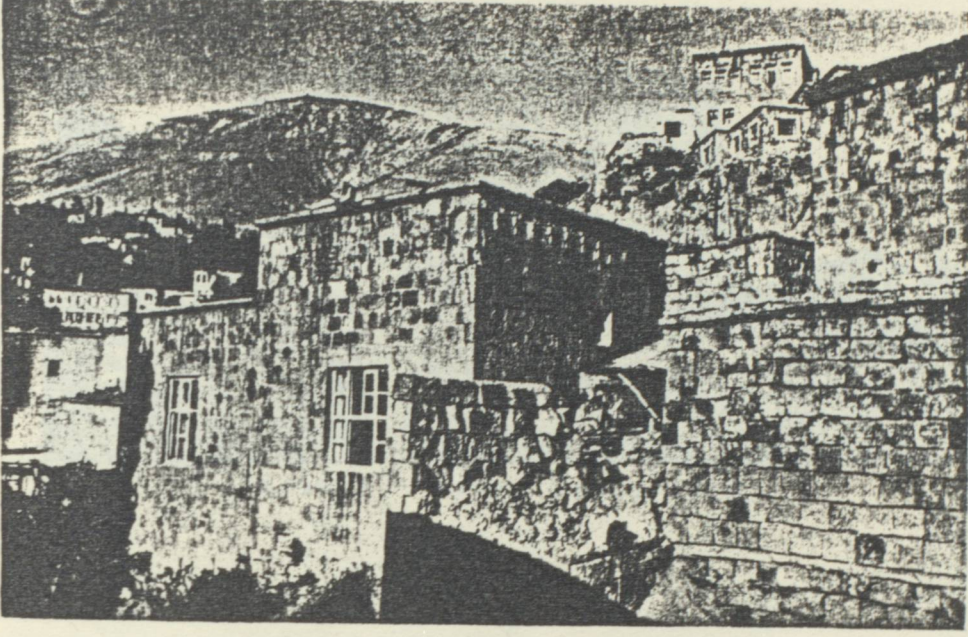
Resim 7- İlden görünüm.

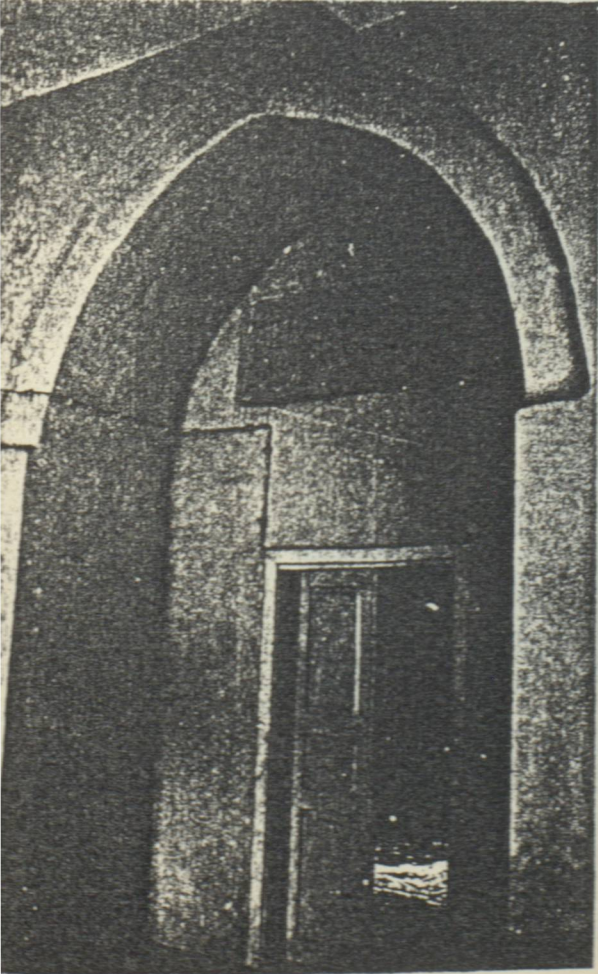
Resim 8- Ulu Cami.

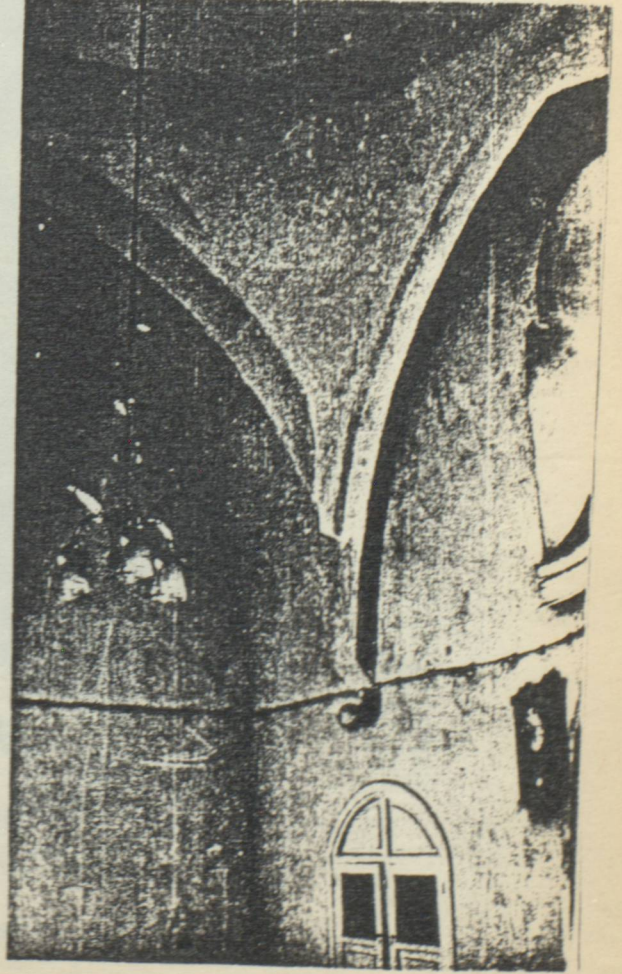
Resim 9- Ulu Cami Minaresi.

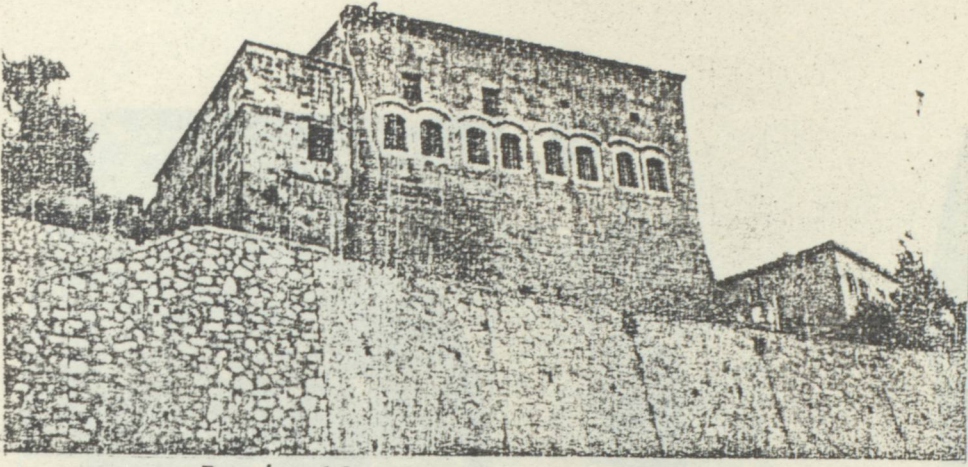
Resim 10- Begyie Mescidi.

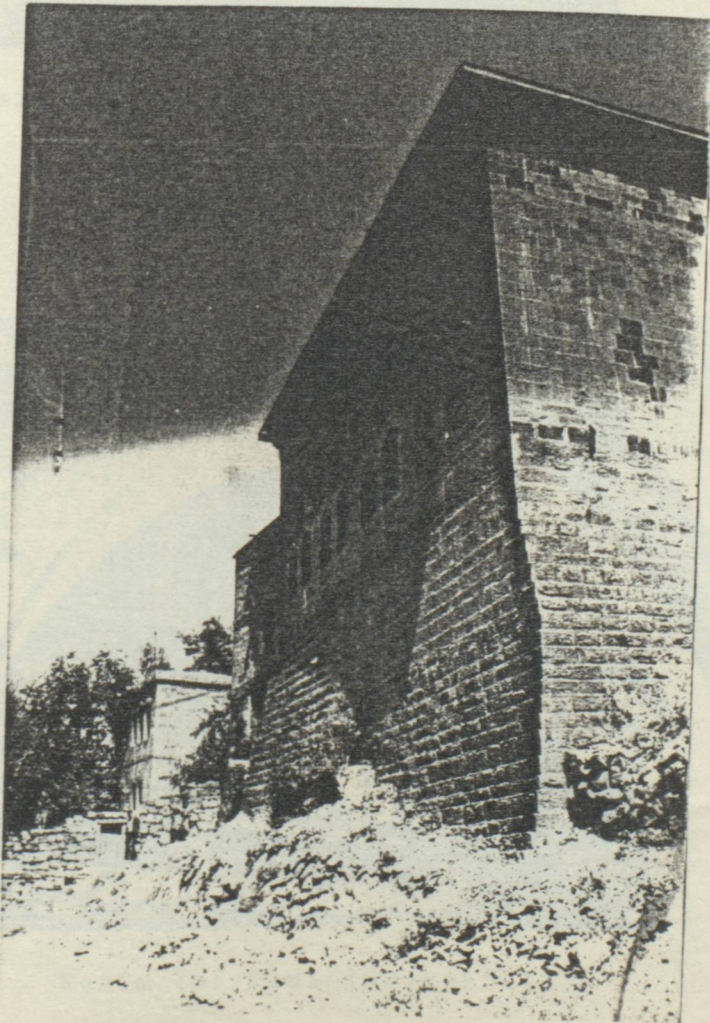
Resim 11- Ana Giriş Kapısı

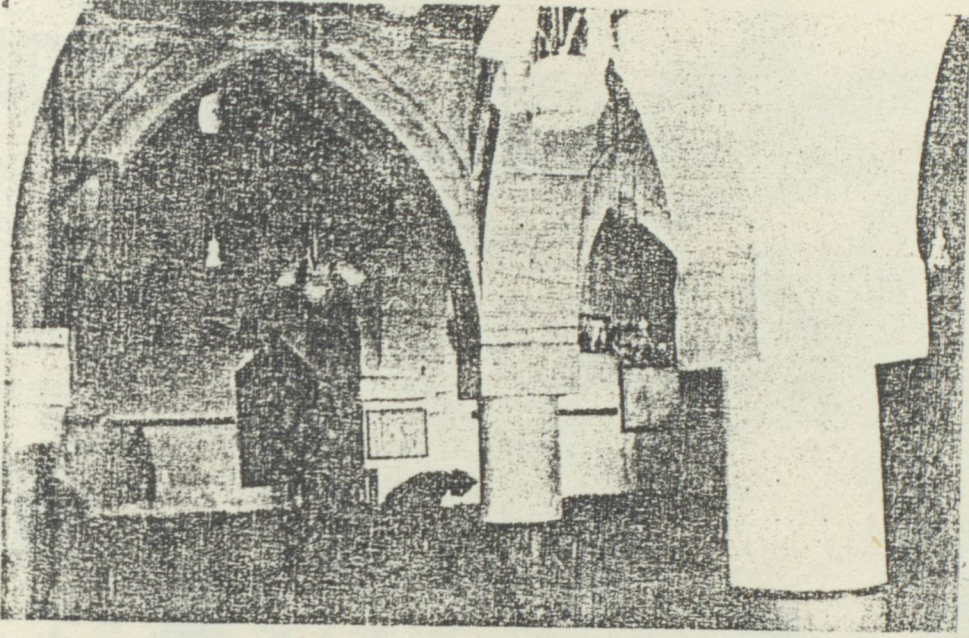
Resim 12- Kemer ve kubbeye geiş.

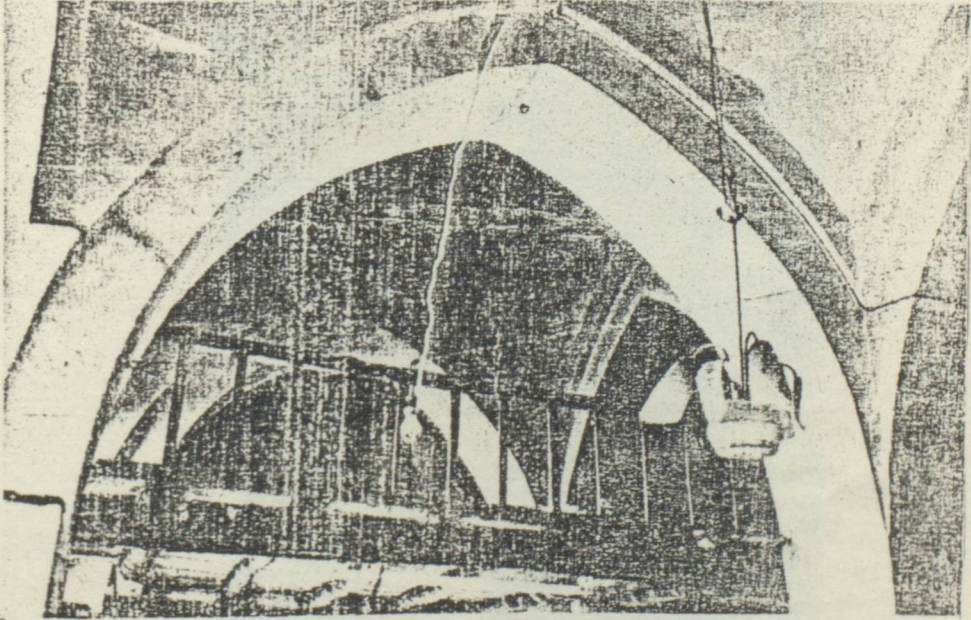
Resim 13- Kızıl Cami, 1970.

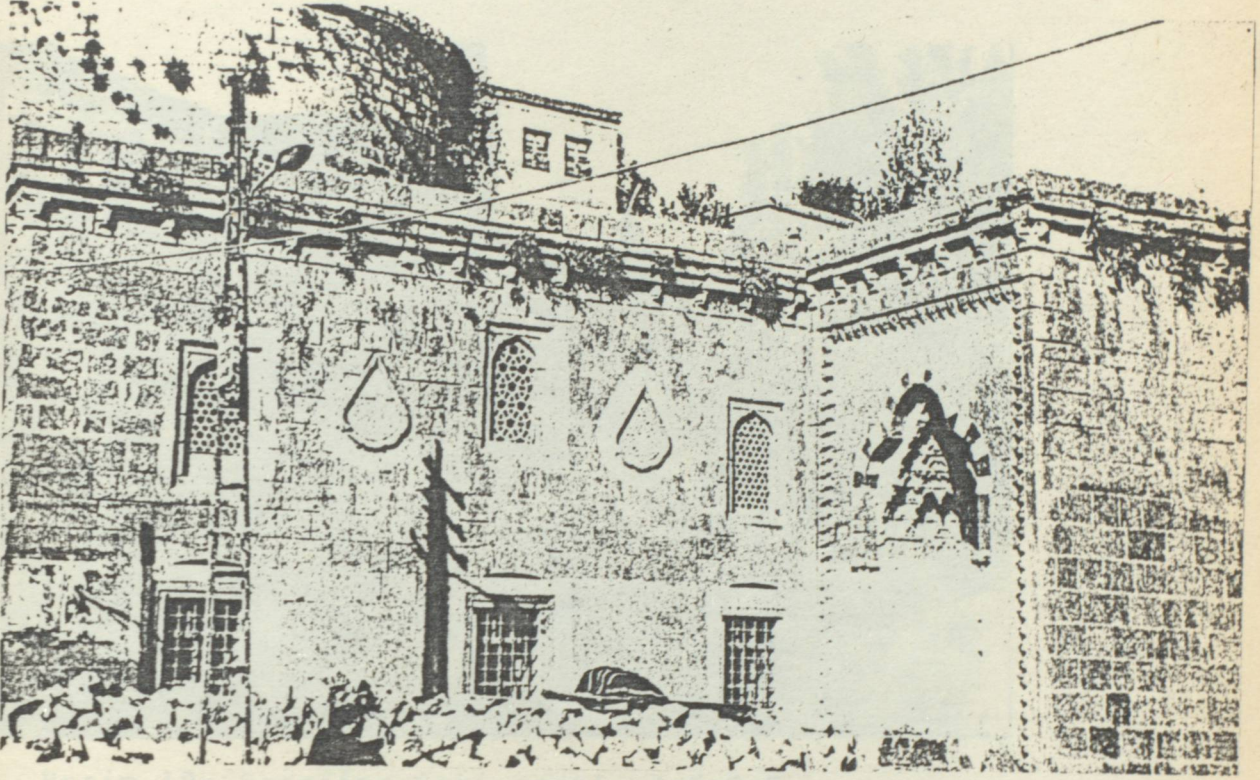
Resim 14- Kızıl Cami, 1982.

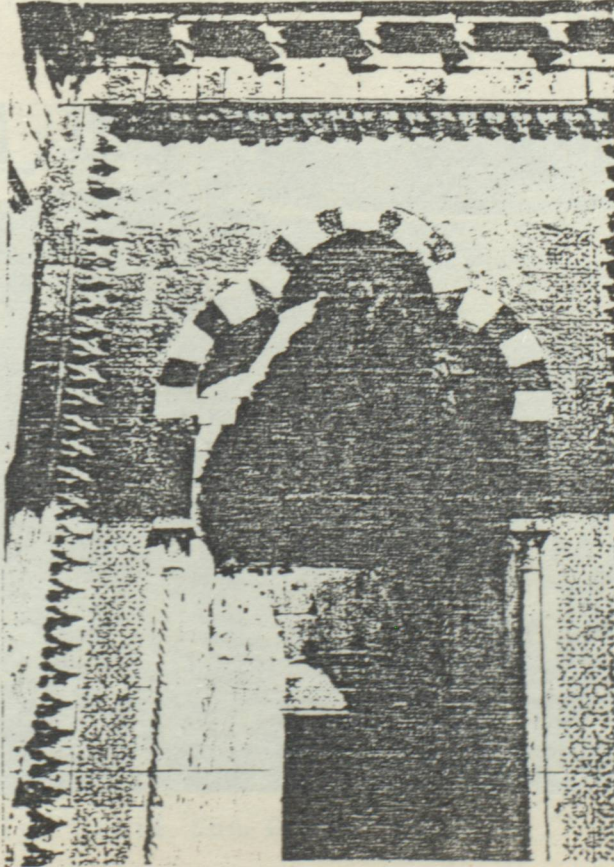
Resim 15- Kızıl Camiin içinden bir görünüm.

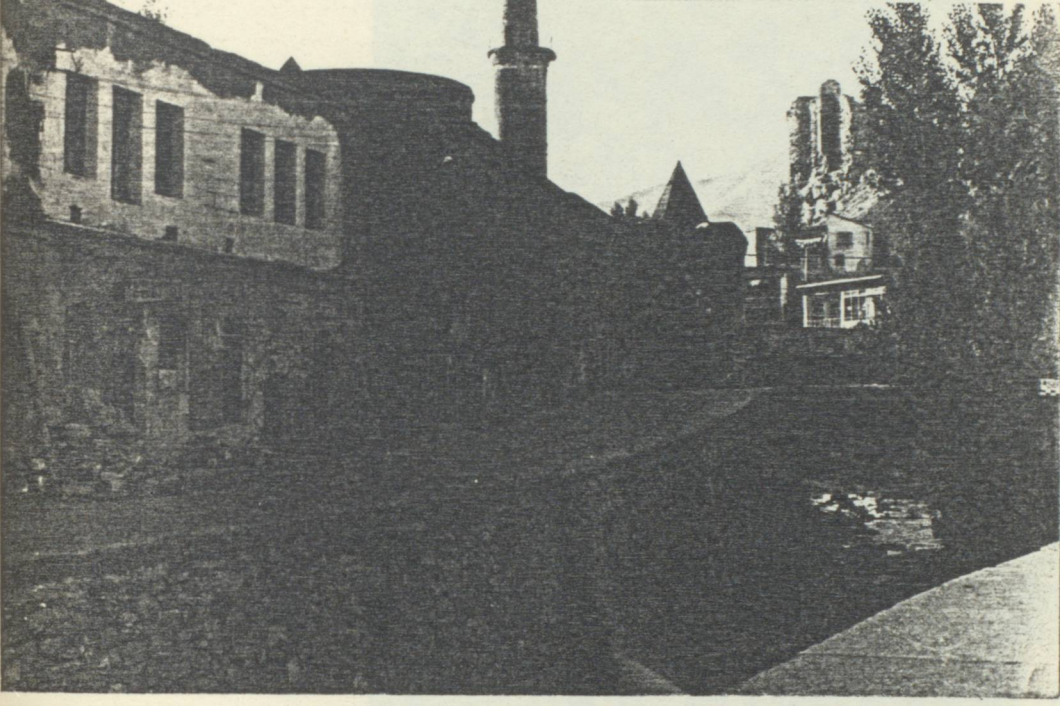
Resim 16- Kadınlar Mahfeli.

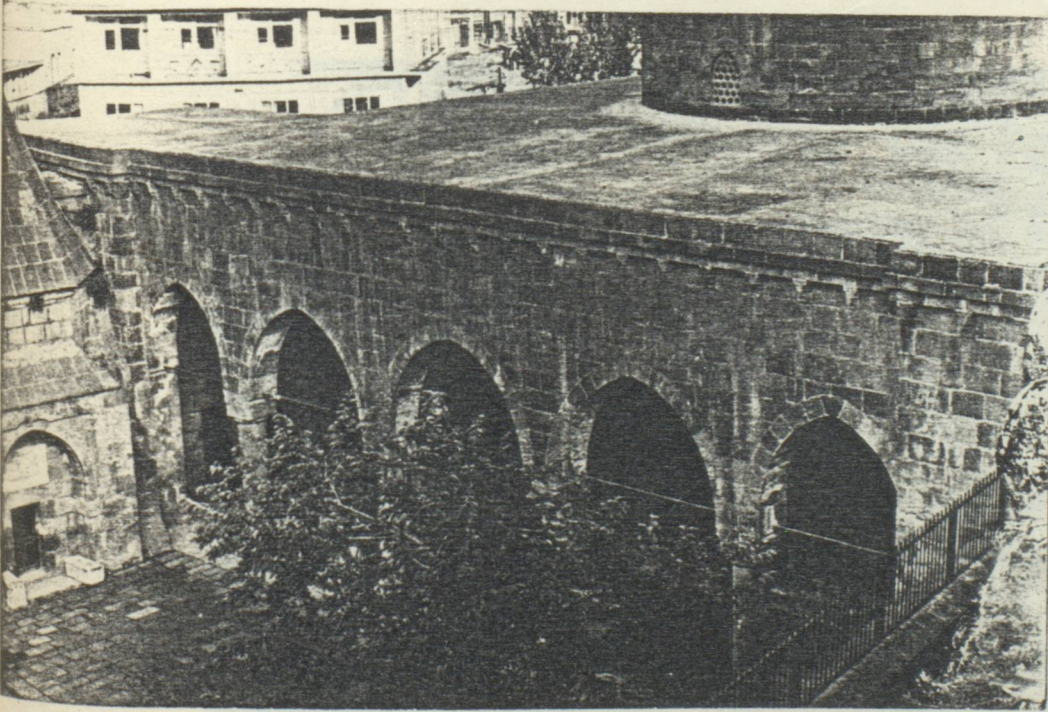
Resim 17- Şerefiye Camii.

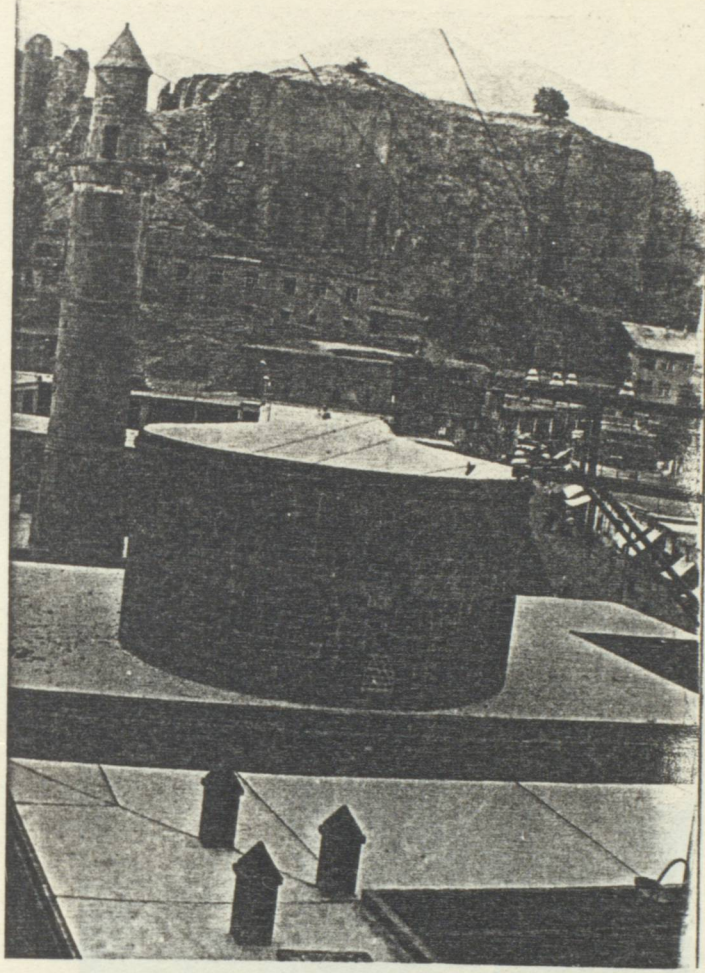
Resim 18- Cami giriş PORTALI.

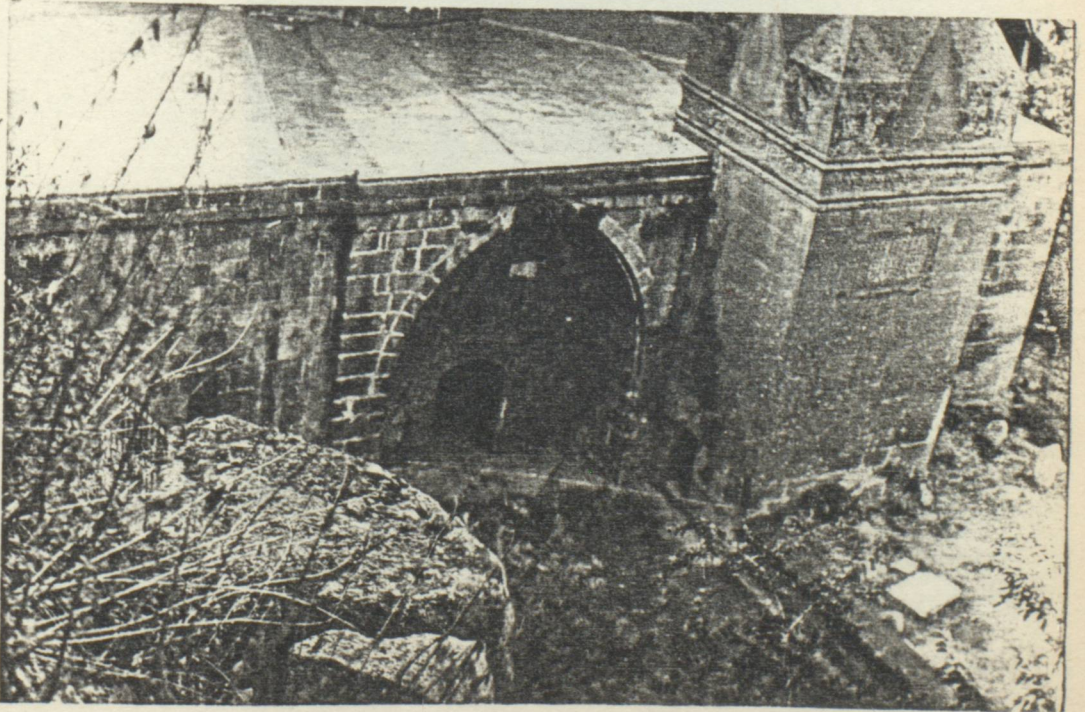
Resim 19- Şerefiye Cami genel görünümü.

Resim 20- Şerefiye Camii Son Cemaat Mahalli.

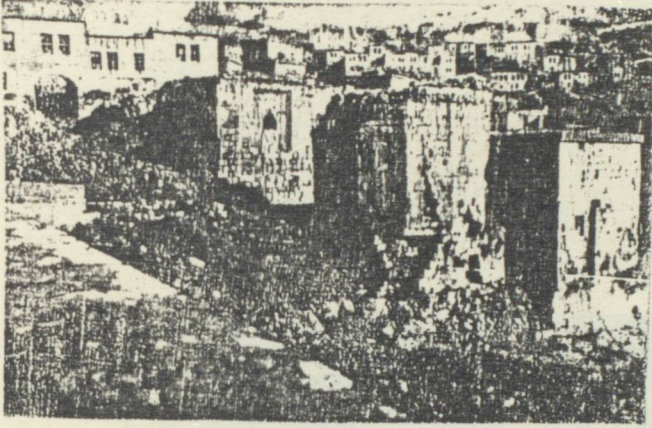
Resim 21- Şerefiye Külliyesinden görünüm.

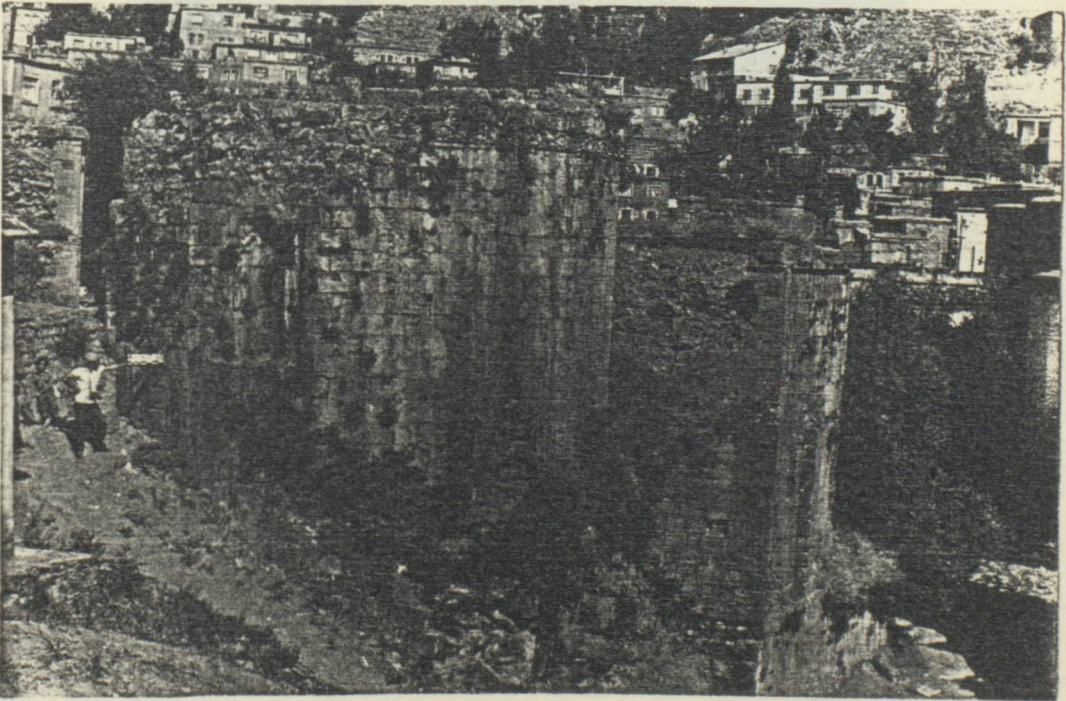
Resim 22- Şerefiye İmaretî Portali ve cami minaresi.

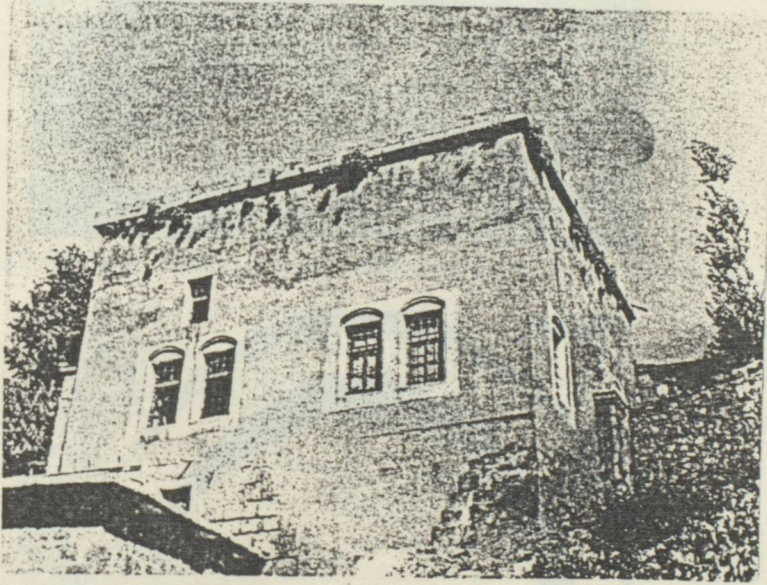
Resim 23- Şerefiye Camii Minaresi, 1940
Necdet İşli Arşivi.

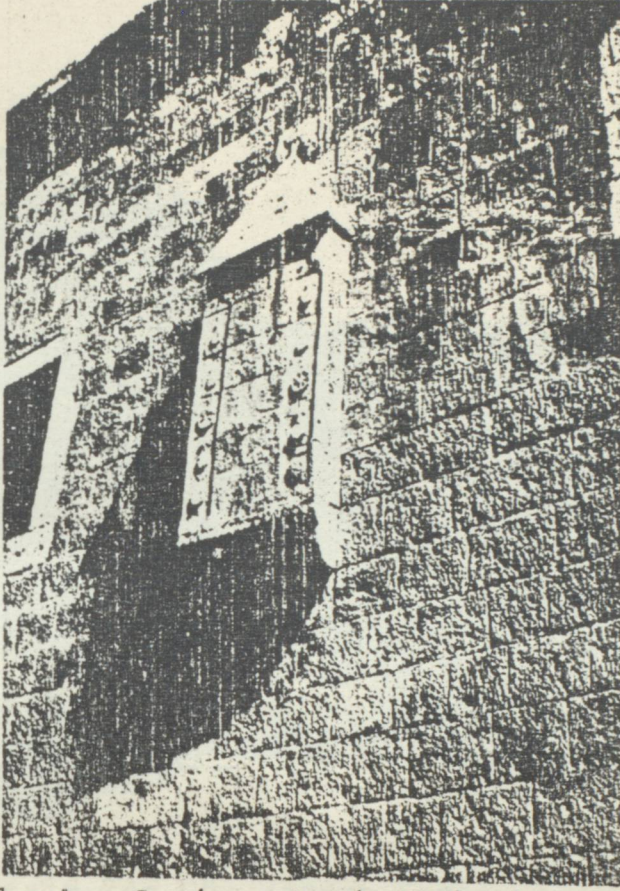
Resim 24- Memi Dede Tekkesi, 1940
Necdet İşli Arşivi.

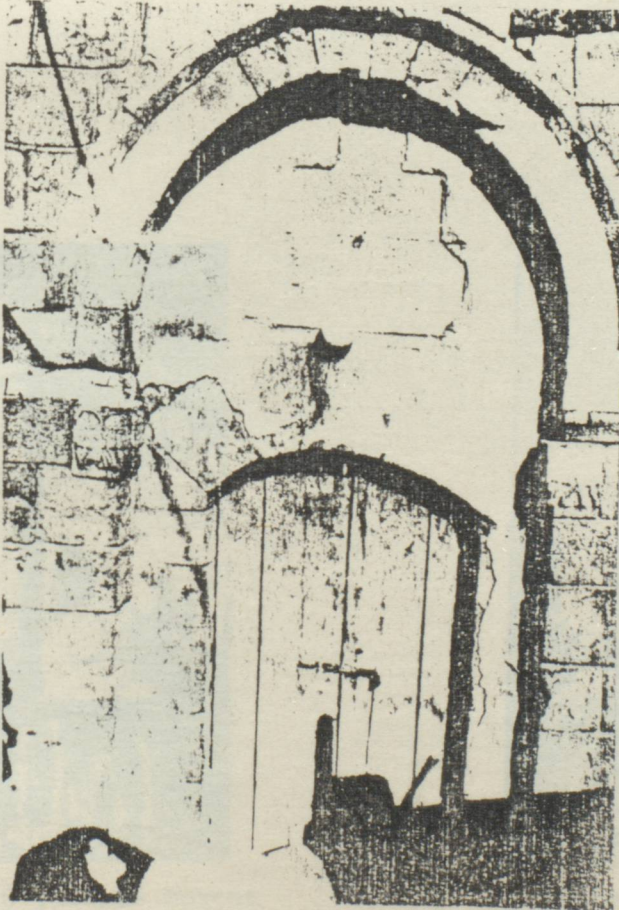
Resim 25- Memi Dede Tekkesi, 1982.

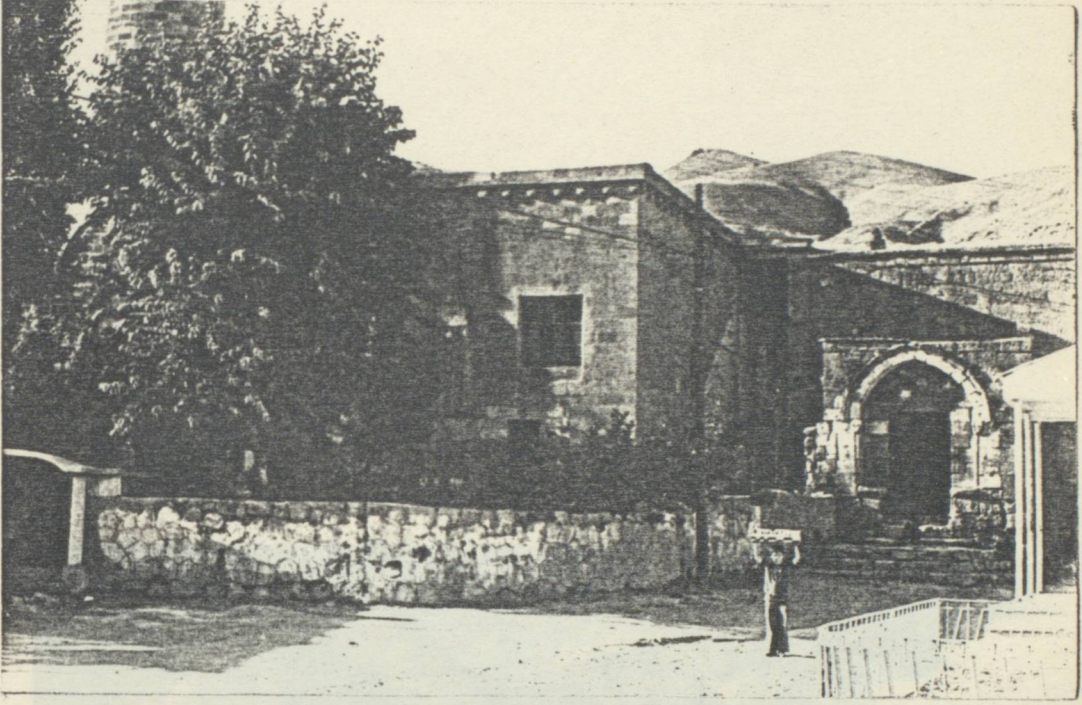
Resim 26- Ayn-el Barit Camii.

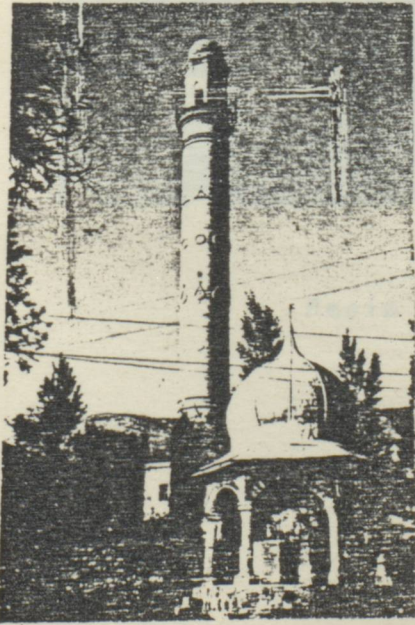
Resim 27- Alemdar Cami cephesindeki mihrap çıkıntısı.

Resim 28- Alemdar Camii Cümle Kapısı.

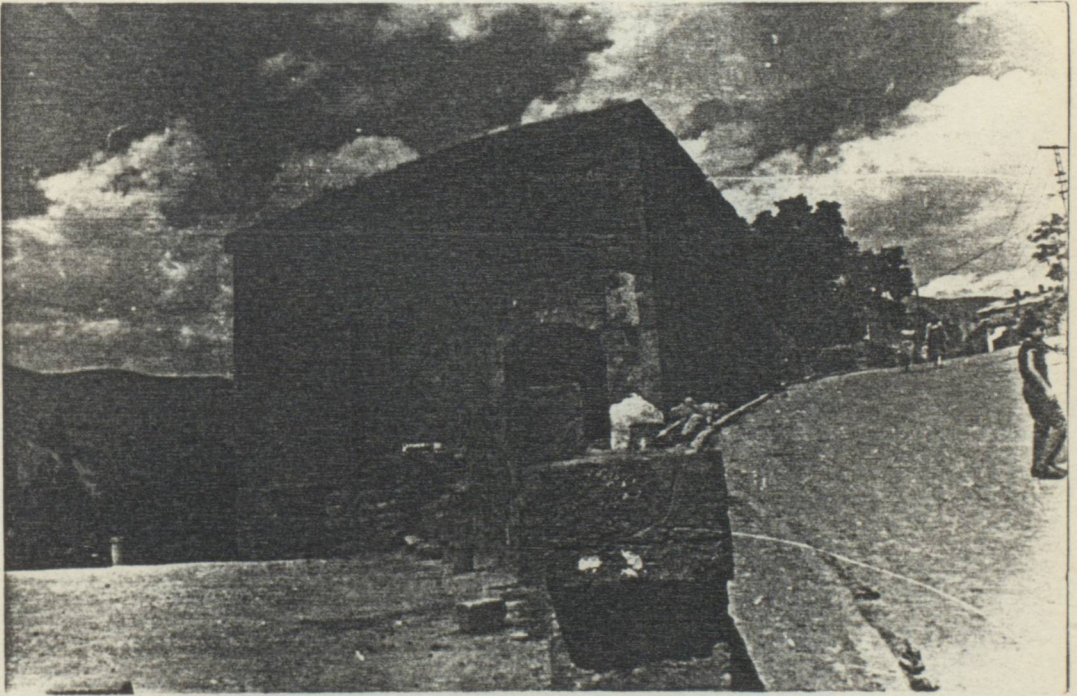
Resim 29- Gök Meydan Camii.

Resim 30- 1940 yılında mevcut olan şadırvanı Necdet İşli Arşivi.

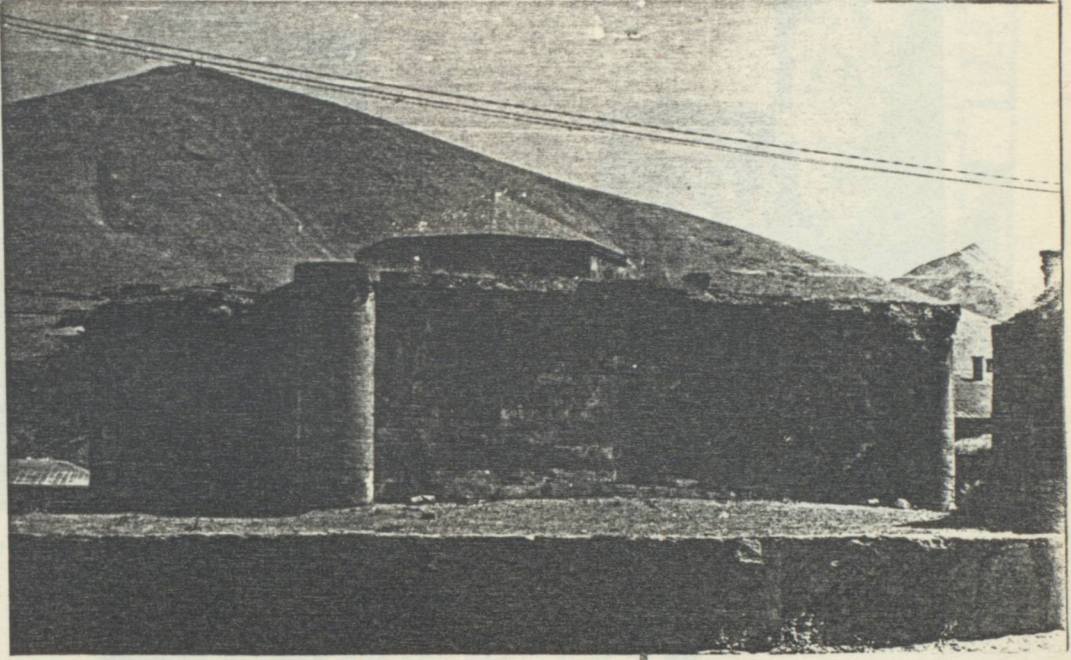
Resim 31- Minaresi.

Resim 32- Taş Camii.

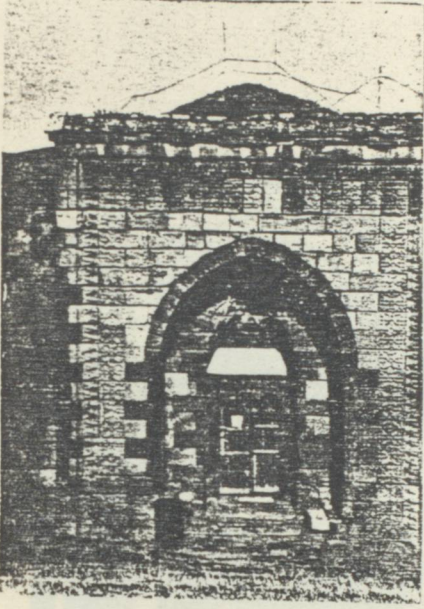
Resim 33- Aşağı Kale Camii.

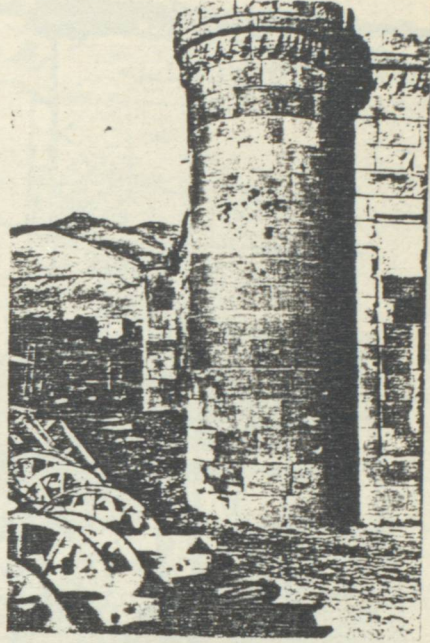
Resim 34- Gökmeşdan İhlâsiye Medresesi.

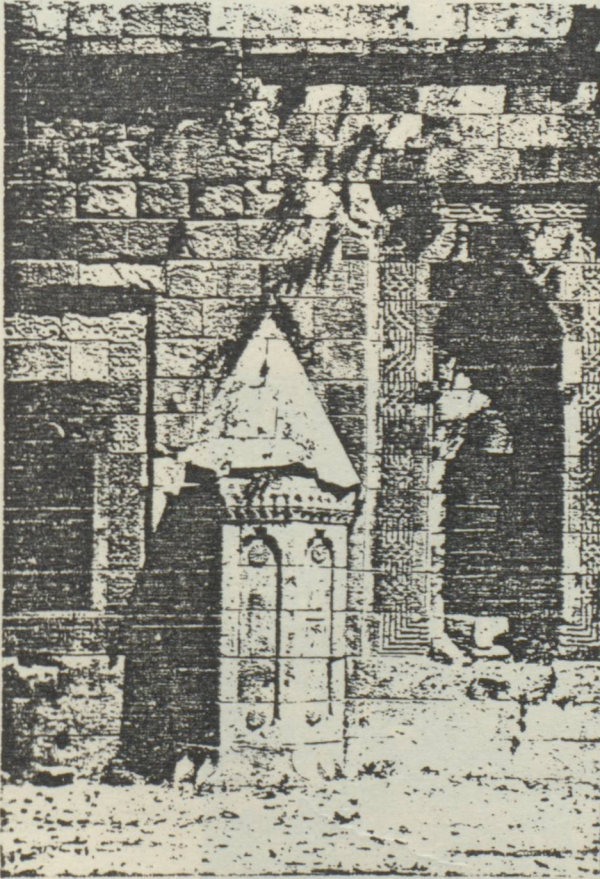
Resim 35- Gökmeşdan İhlâsiye Medresesi.

Resim 36- İhlasiye Medresesi Portali.

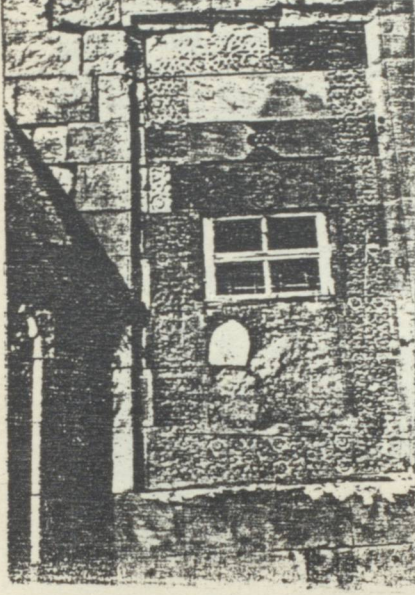

Resim 37- İhlasiye Medresesi Köşe kulesi.

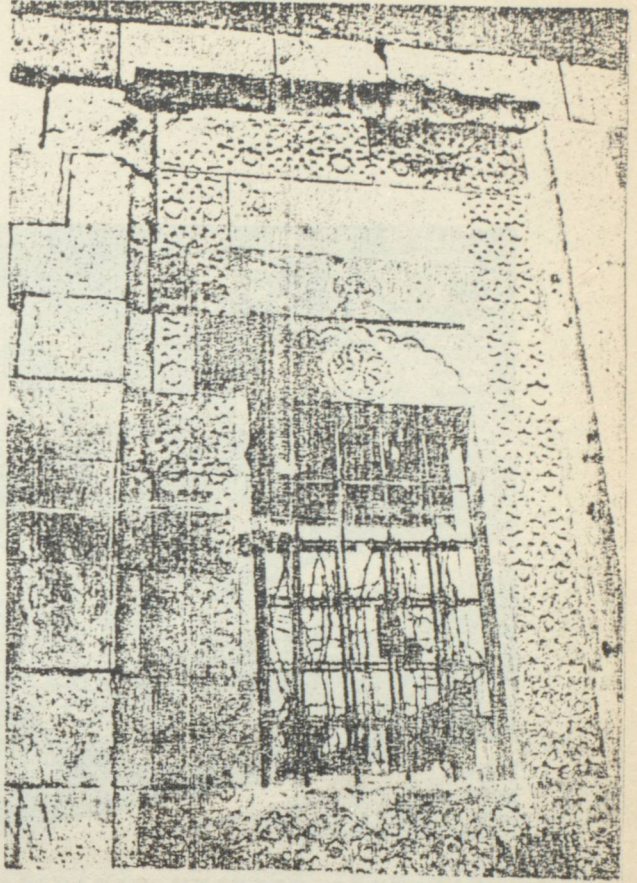

Resim 38- Medrese cephesindeki künbet görünümlü kule.

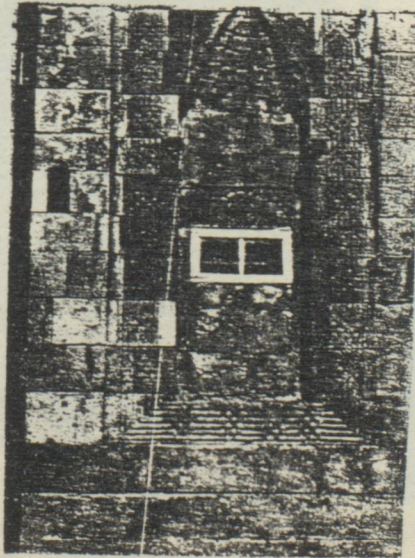
1940 tarihli üç
resim.
Necdet İşli
Arşivi'nden.

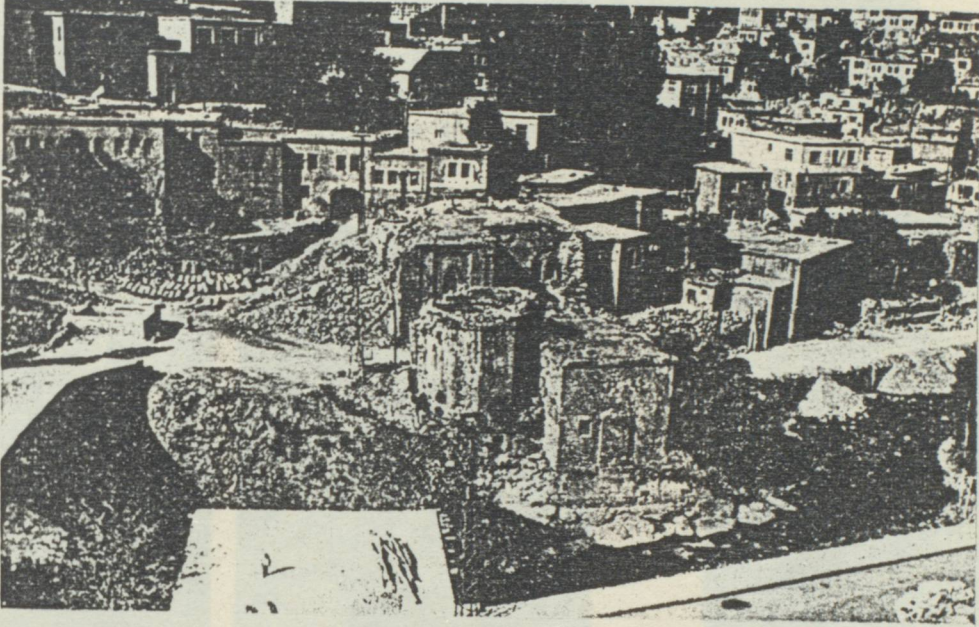
Resim 39- İhlasiye Medresesi
batı cephesindeki
pencerenin 1940 yı-
lındaki durumu.

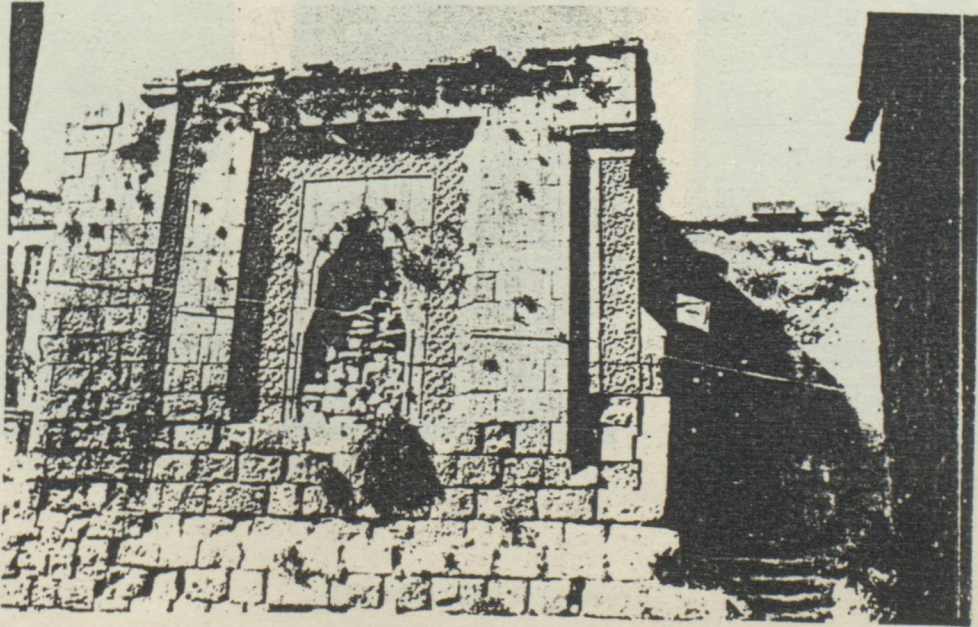
Resim 40- Batı cephedeki aynı resmin
1970'deki durumu.

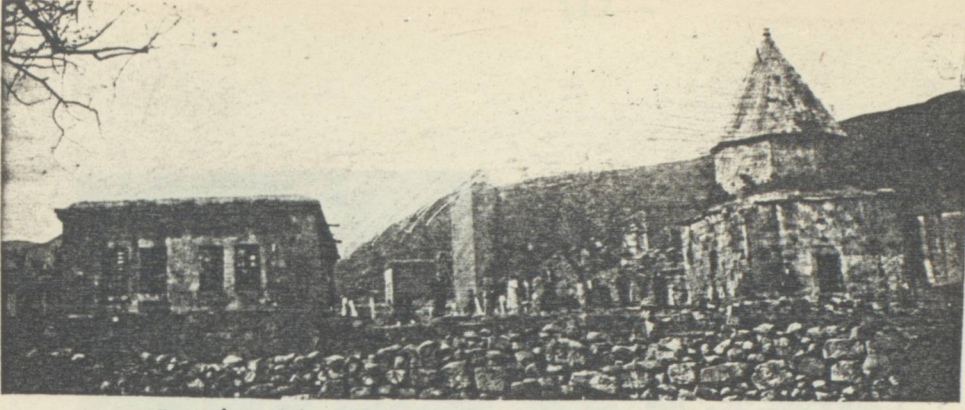
Resim 41- Portale bitişik pencere, 1940.
Necdet İşli Arşivi.

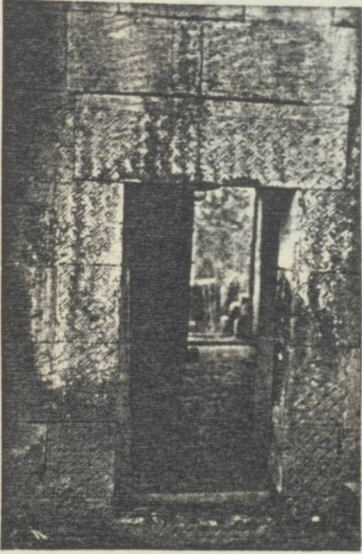
Resim 42- Hatıbiye Medreseninin uzaktan görünüşü.

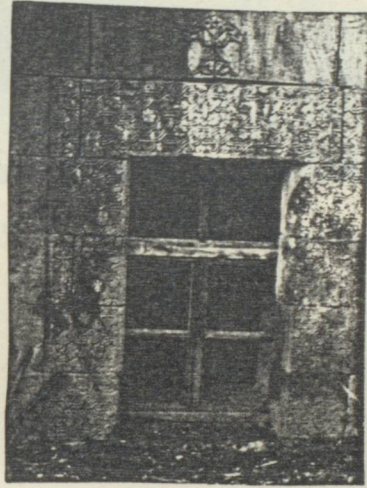
Resim 43- Hatibiye medresesi cephesi.

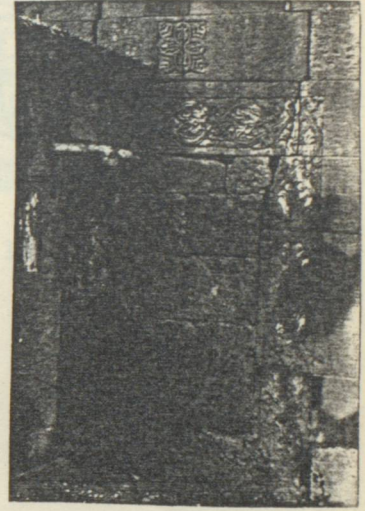
Resim 44- Nuhiye Medresesi, 1940.

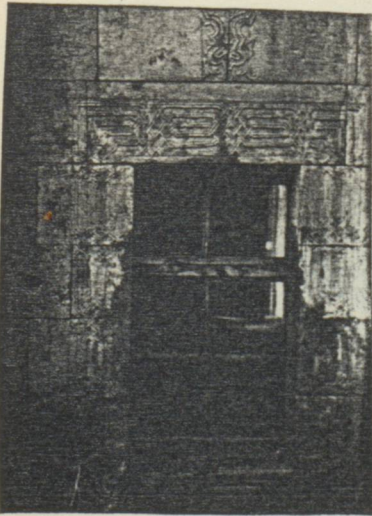
Resim 45- Kapısı

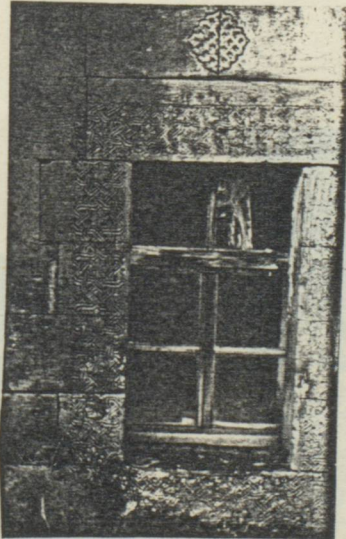
Resim 46- Bir pencere

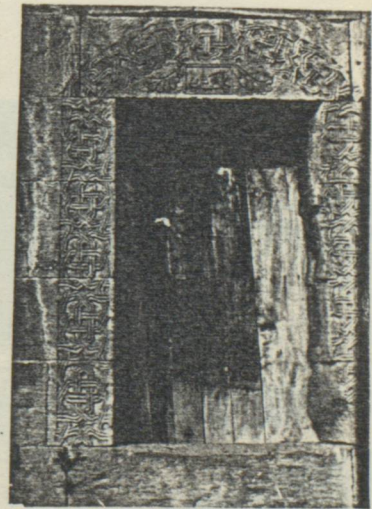
Resim 47- Bir pencere
(kapatılmış)

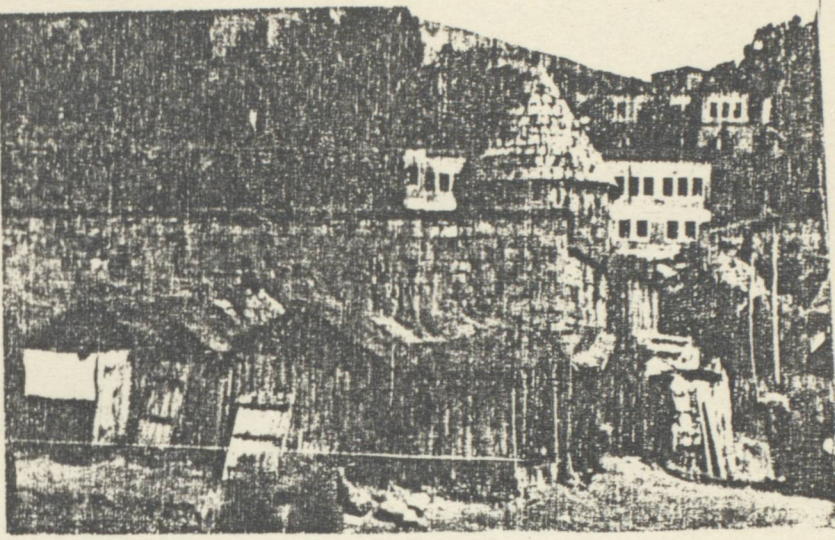
Resim 48- Bir pencere

Resim 49- Bir pencere

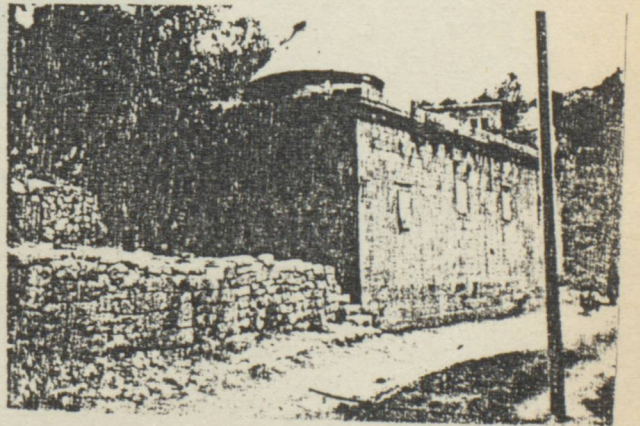
Resim 50- Bir kapı

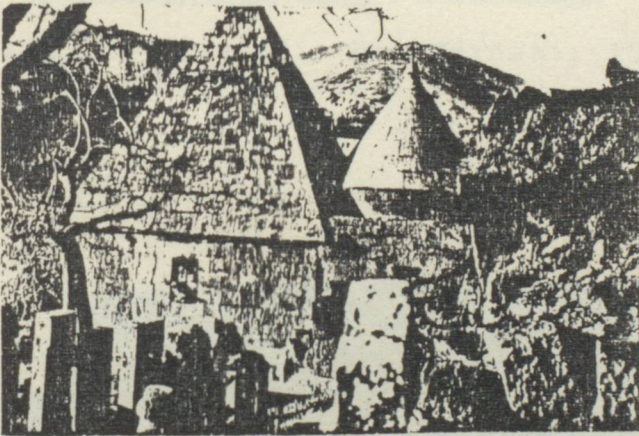
Resim 51- Yusufiye Medresesi, 1940.

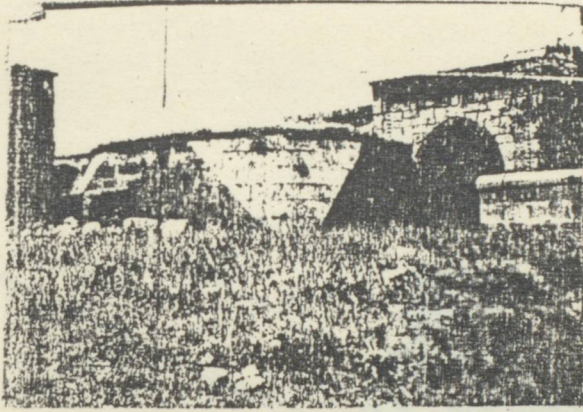
Resim 52- Yusufiye Medresesi,
1940.

Resim 53- Yusufiye Medresesi, 1940.

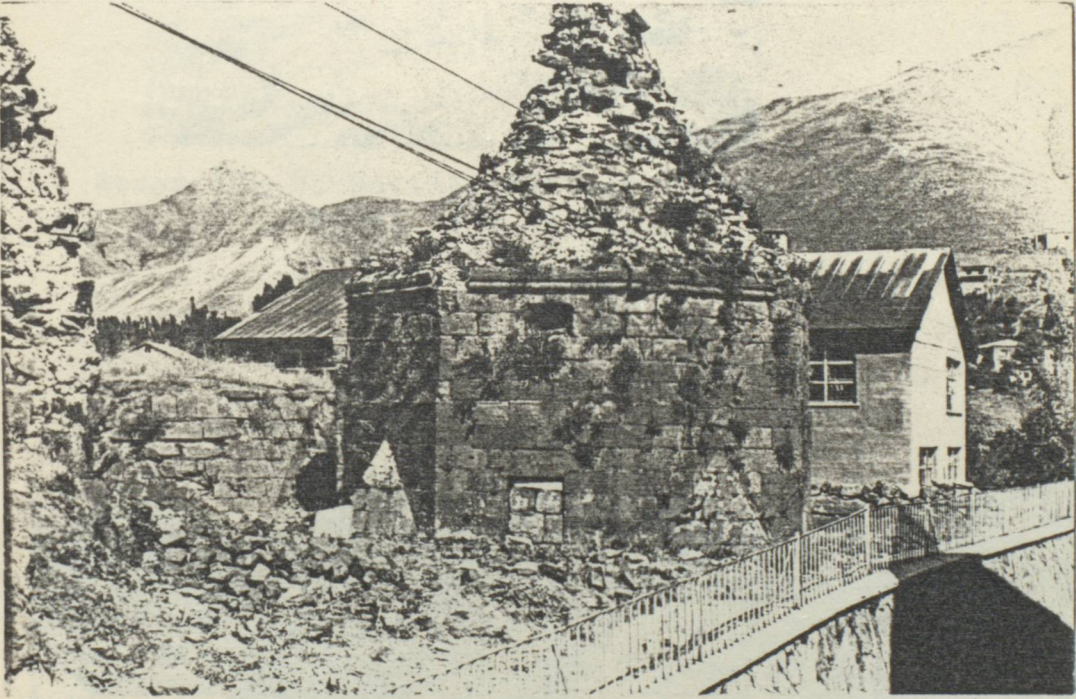
Resim 53- Hoca Hasan Türbe ve Zaviyesi, 1940.
Necdet İşli Arşivi.

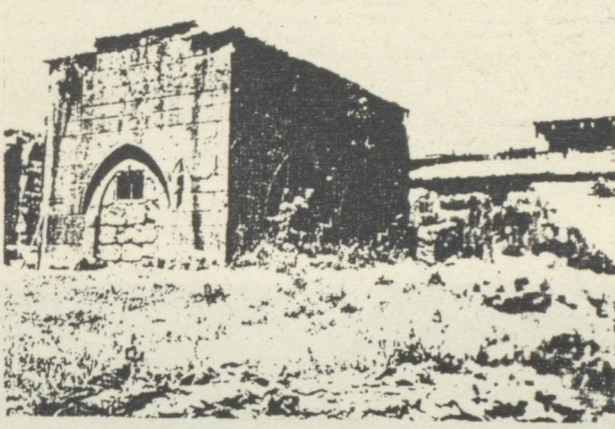
Resim 54- Ziyaeddin Han Türbesi, 1940.
Necdet İşli Arşivi.

Resim 55- Ziyaeddin Han Türbesi, 1982.

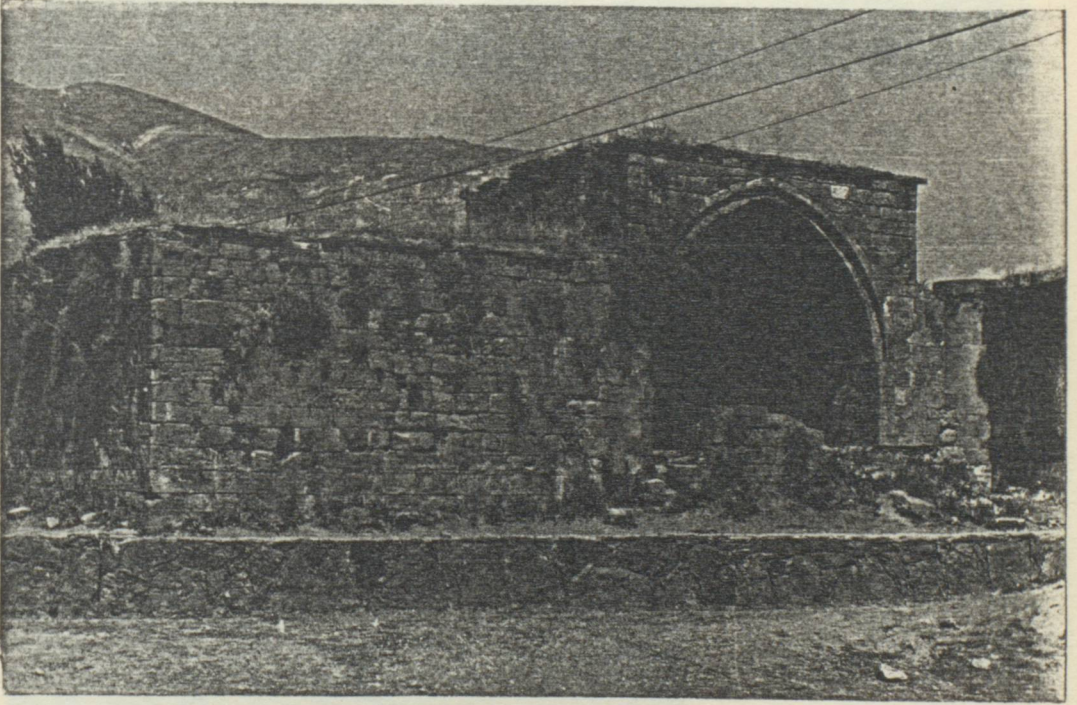
Resim 56- II. Şerefhan Türbesi.

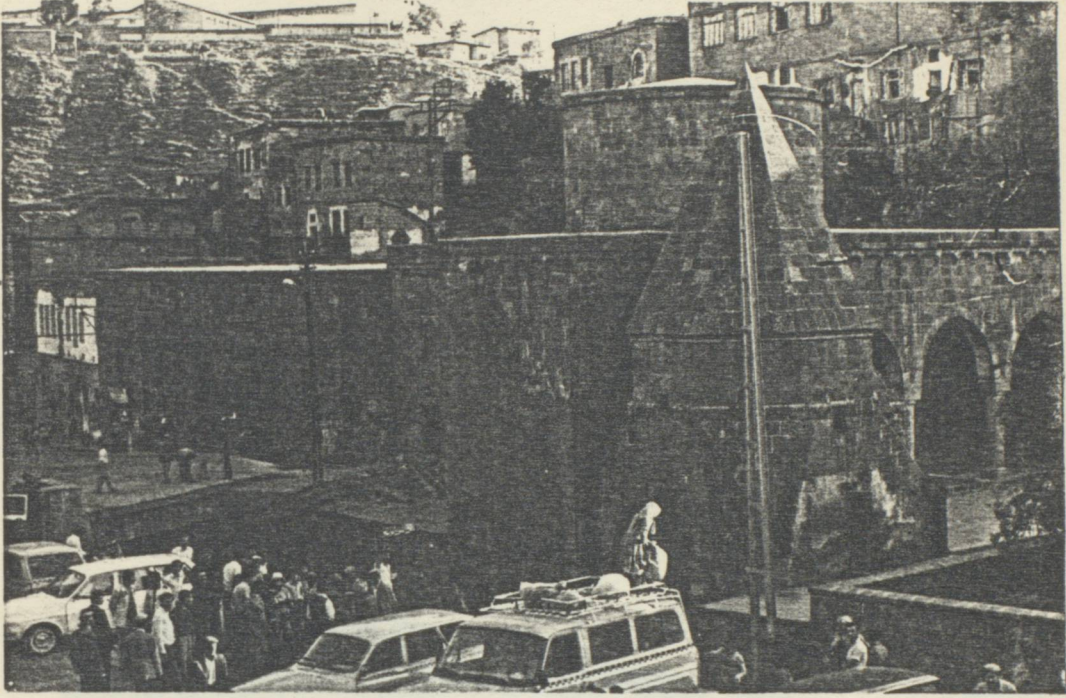
Resim 57- Üç bacılar Türbesi, 1940,
Necdet İşli Arşivi.

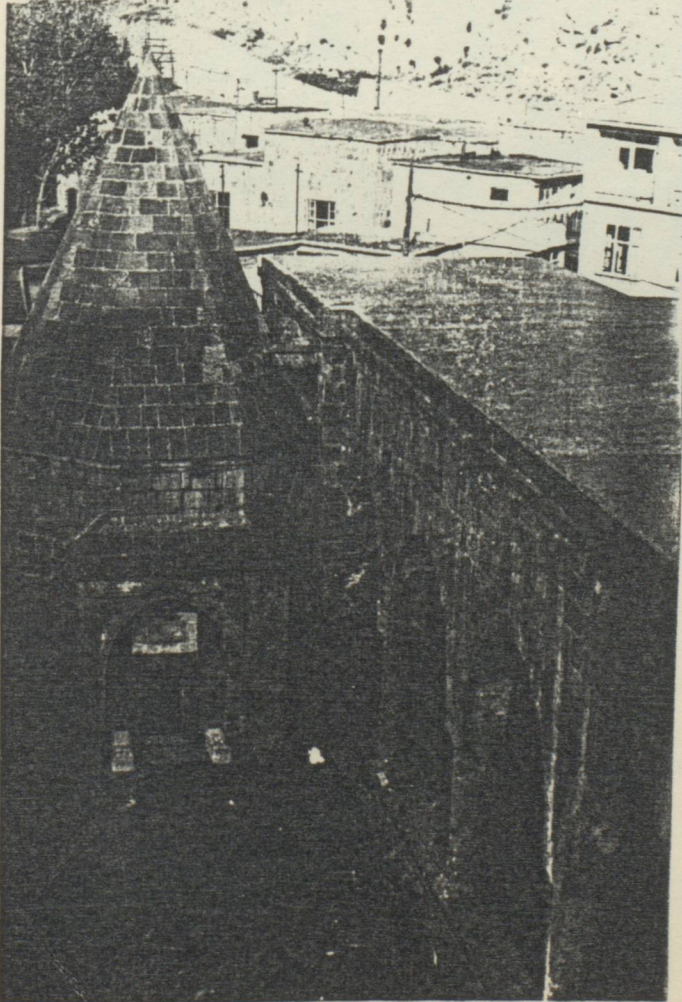
Resim 58- Üç bacılar Türbesi, 1982.

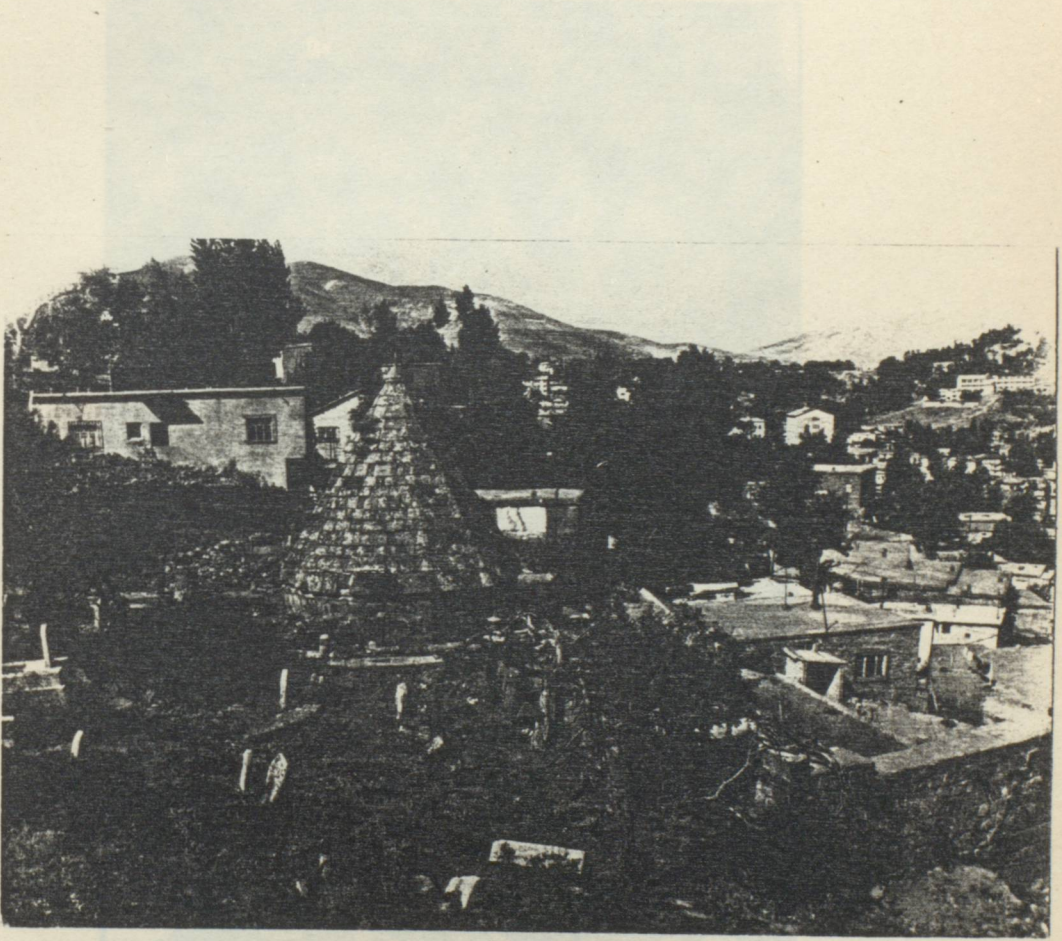
Resim 59- Veli Şemseddin Türbesi.

Resim 60-Şerefiye (IV. Şerefhan) Türbesi.

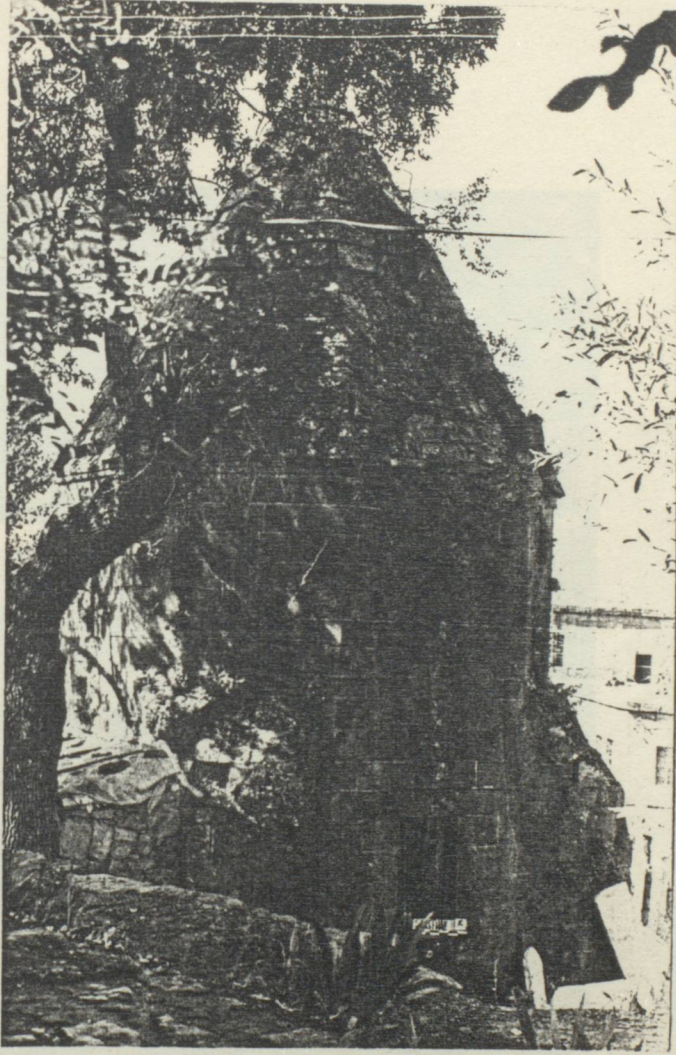
Resim 61- Şerefiye Türbesi.

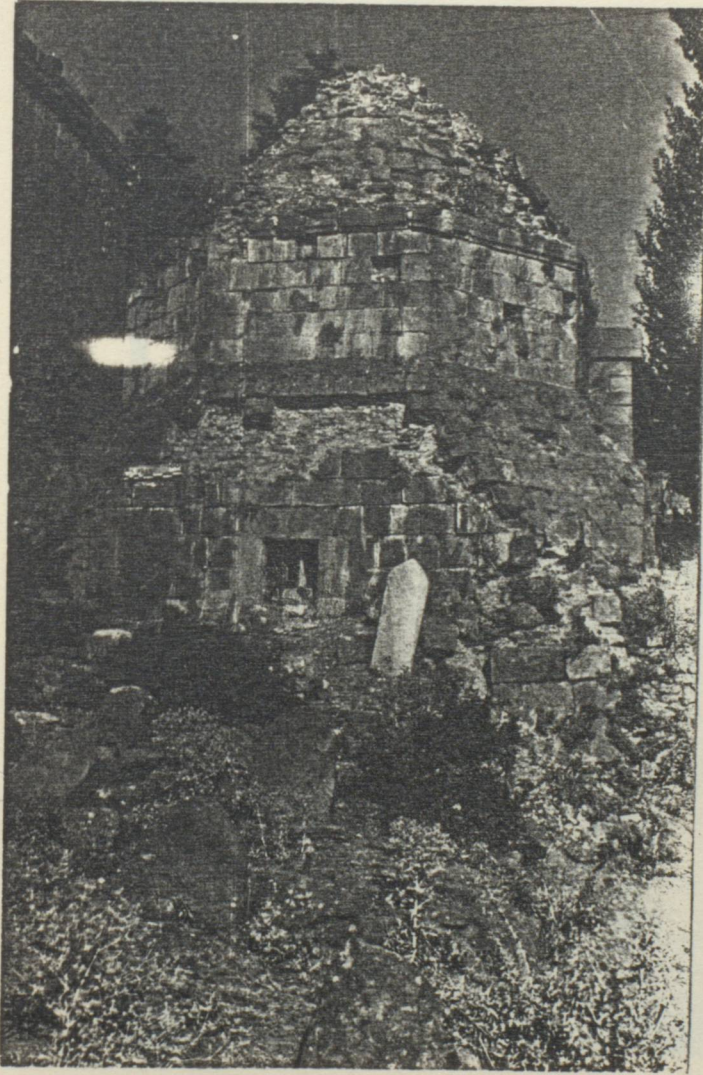
Resim 62- Şeyh Tahiri Grge Türbesi.

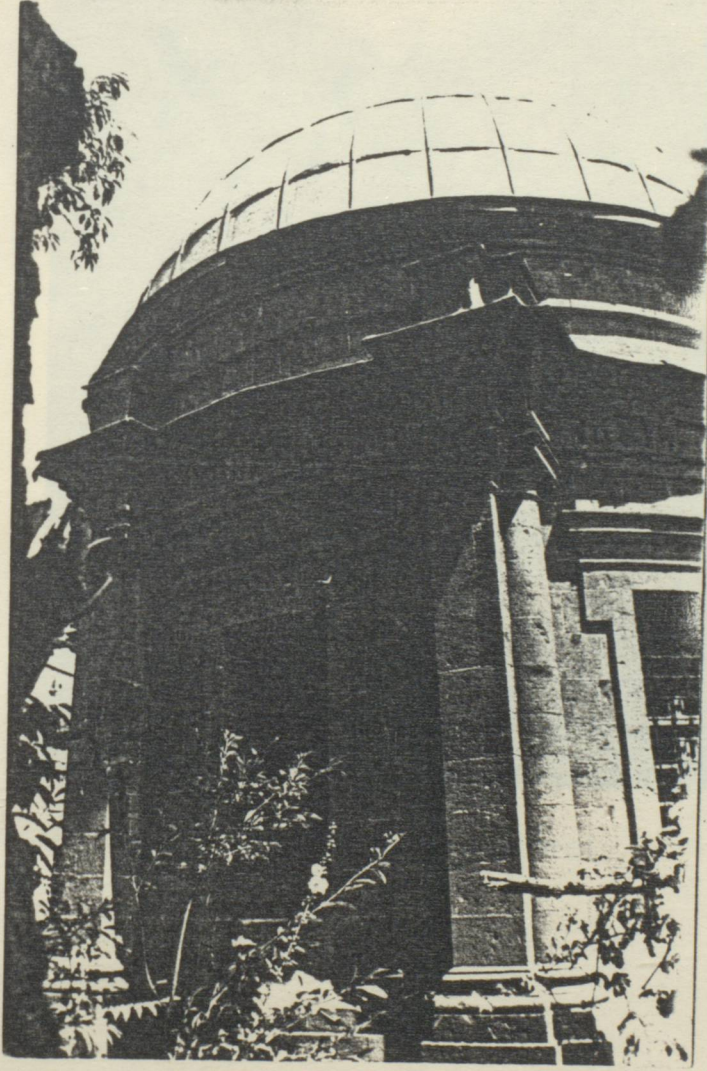
Resim 63- Nuh Baba Türbesi.

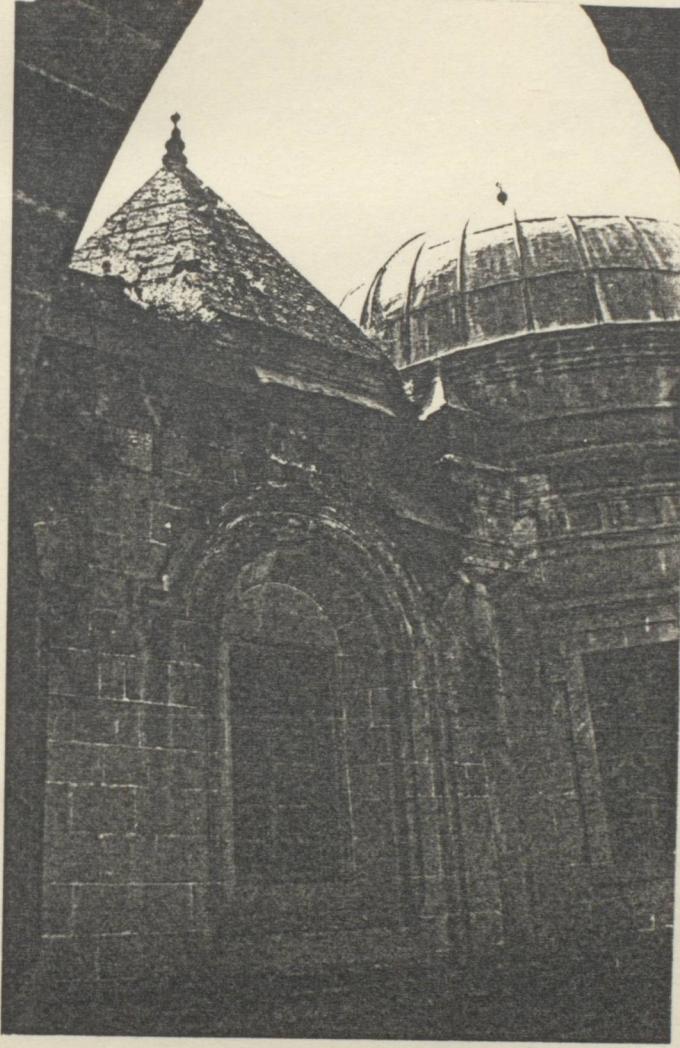
Resim 64- Saidiye Türbesi.

Resim 65- Seyyid İbrahim Türbesi.

Resim 66- Küfrevi Türbesi

Resim 67- Küfrevi Tekkesi

